

КЪЫРЫМ ДЖУМХУРИЕТИ
МИЛЛЕТЛЕРАРА МУНАСЕБЕТЛЕР
ВЕ СЮРГЮН ОЛУНГАН ГРАЖДАНЛААРНЫНЪ ИШЛЕРИ
БОЮНДЖА ДЕВЛЕТ КОМИТЕТИНИНЪ ИЧТИМАЙ-СИЯСИЙ,
ЭДЕБИЙ-БЕДИЙ МЕДЖМУАСЫ

ЙЫЛДЫЗ

МЕДЖМУАСЫ

№ 1 (253) 2020 январь – февраль

«Йылдыз» 1976 с. чыкъып башлады

Къырымтатар тилинде эки айда бир кере нешир этиле

Баш муаррир

Дилявер ОСМАНОВ

Муарририет эйети:

Иса АБДУРАМАН

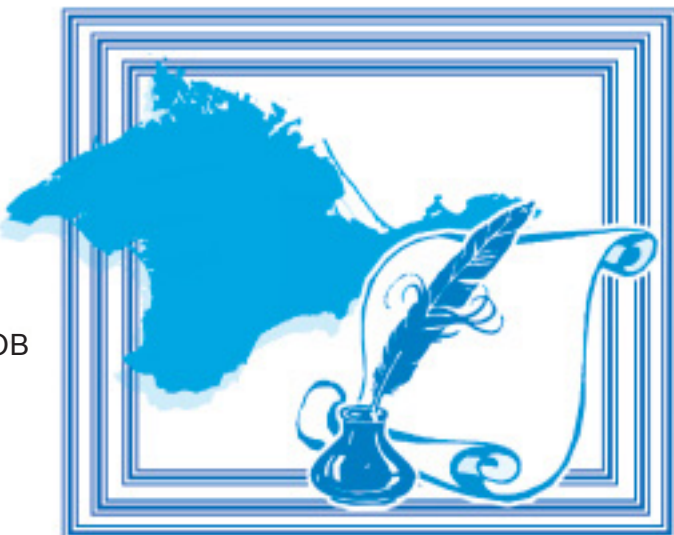
Аблязиз ВЕЛИЕВ

Ирфан НАФИЕВ

Сейран СУЛЕЙМАНОВ

Урие ЭДЕМОВА

Шевкет ЮНУСОВ

«ЙЫЛДЫЗ» меджмуасынынъ муарририети

МУНДЕРИДЖЕ

Муаррир минбери

Диявер ОСМАН. Домуз туюкюни денъиштирир,
къылыгыны денъиштирмез..... 4

Назм

Шерьян АЛИ. Назмиет дефтеринден 6

Несир

Абибулла ОДАБАШ. Унутмайджакъ. Икяе 12

Гульнара УСЕИНОВА. Алтын парчасы. Икяе 24

Амет-Хан Султан хатырасына

ЧЕРКЕЗ-АЛИ. Амет-Хангъа. Шиир 28

Сеитумер ЭМИН. Алупка баласы. Шиир 29

Амет АДИЛЬ. Эки къанат. Шиир 31

Эдебий меселелер

Шевкет ЮНУС. Несир – 2019:
мевзулар, оюв басамакълары, тевсиелер.. 33

Эдебий такъвим

Эр шаир чокъракътыр озюндже... *Шаир Юнус*
Темиркъаянынъ 105 йыллыгы мунасебетинен 42

Юнус ТЕМИРКЪАЯ. Тувгъан тиль..... 43

Яйляда туман..... 43

Шаир акъкъында. *Шиирлер* 44

Ватан ичюн къурбан кеткен шаир. *Шаир Осман*
Амитнинъ 110 йыллыгы мунасебетинен 45

Осман АМИТ. Айдынъыз барайыкъ 46

Кузь. *Шиирлер* 46

Нурия ЭМИРСУИНОВА. Шевкет ЮНУС.
Джаманакълы Керим Решидов. Шаирнинъ
115 йыллыгы мунасебетинен 47

Медиха МАМБЕТ. Бадамнынъ руху эбедий
бизнендир. *Шаир Билял Мамбетнинъ*
85 йыллыгы мунасебетинен 62

Билял МАМБЕТ. Гонълум бир денъиздир, севгим
бир далгъа. *Шиирлер* 67

Къырым рессамлар иджадында 72

Терджимелер

Закир КАЛМЫКОВ. Гурзуф дюньяда меним ичюн
дженнет кошечигидир. Икяе 74

Ильмий макъалелер

Къырым Герай Къырымда классик
театринъ эсасчысыдыр 88

Къырымтатарларнынъ сымалары 96

Тарих саифелери

Къырым Герайгъа суикъаст 98

Къырым Девлет нешрияты 105

Окъуйыджылар иджадындан

Къадыр ВЕЛИЕВ. Бай ве фукъаре. Ривает 113

Назифе ЛЯТИФОВА. Гульдесте. Икяе 121

Китап рафларынъызгъа 125

«Йылдыз» меджмуасы эдебият конкурсыны илян эте

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети 2020 сенеси эдебият конкурсыны илян эте. Конкурс Шиириет (поэзия) ве Несир (проза) номинациялары боюнджа кечириледжек.

Эсерлерни «Конкурскъа» язысынен Акъмесджит ш., Вернадский проспекти, 155-нджи эв, кв.3, (индекс 295007) адресине я да yildiz1976s@mail.ru электрон мензилимизге ёлламакъ мумкюн.

Конкурскъа такъдим этильген эсер эвель нешир этильмеген алда къырымтатар тилинде олмасы шарттыр.

Эсер электрон (компьютер язысы) шекильде олмалы (14 кегль, сатыр арасы 1,5) ве муэллифнинъ ады, сойады, толу адреси, телефоны косьтерильмек керек. Муэллифнинъ фотосурети де олмалы.

Конкурста гъалип танылгъан назм ве несир эсерлер пара яхут къыйметли мукъфат эм фахрий ярлыгъынен такъдирленеджек. Эсерлер «Йылдыз» меджмуасында дердж олунаджакъ.

«Йылдыз» меджмуасынынъ муарририети

Дилавер ОСМАҶИ

Домуз туюни денъиштир, кылыгыны денъиштимез...

Советлер бирлигининъ эки дефа Къараманы Амет-Хан Султаннынъ 100 йыллыгы мунасебетинен 2020 сенеси откериледжек тедбирлер черчивесинде онынъ абидеси Акъмесджитте тиклеменси де къарарлаштырыла. Къарарлаштырыла, амма... Энди бир "анъанеге" чевирилген къараманымыз этрафында айын-оюнлар кене башланмакъта.

Къараманнынъ абидеси эвельден тюшюнильген Акъмесджитнинъ Амет-Хан Султан мейданында дегиль де, Пионерское аралыгында ерлештирилюви меселеси бакъыла экен. Бу акъта шеэр акимieti бир департаментининъ векили хабер этти. Эльбет, абидени бу аралыкъта ерлештирюв "зарурлыгына" нидже "акълы делиллер" де кетирилир, амма оларнынъ артында насыл баш себеп тургъаныны эр ким анълайдыр. Акъмесджит ава лиманына Амет-Ханнынъ ады, къарамангъа учюнджи къараман йылдызы берильмегенининъ де артында шу себеп турмакътадыр. Акъмесджитнинъ меркезий базары къаршысында къарамангъа абиде къоюлмасы къарарлаштырылгъан мейдан да ойле пек лаякъ бир ер олмаса да, эр алда, бугунъ аягъымызны ёргъангъа коре узатмагъа разы олсакъ та, акимietтеки "акъылбашлар" буны да чокъсунгъан олсалар керек... Домуз туюни денъиштир, кылыгыны денъиштимез дегенлери бойле даврангъанлар акъкъындадыр.

Албуки, сонъки йылларда Акъмесджитнинъ меркезий ерлеринде нидже-нидже аби-делер тек тикленмеди. Олсун II Катерина чаричеге, эвлия Сергей Радонежскийге, Эдепли инсанларгъа, Къырым има-еджилерине, атта Къырымнынъ баш прокуратурасы янында падиша Николайгъа абиде ве кичкене кильсе къурулды. Бесе-белли кимлердир прокуратурада тек бир динни кутъкен инсанлар чалышаджакълар деп тюшюнгенлер...

Бойле абиделер нумайышы Къырым боюнджа да девам эттирильди: Керичте барон Врангельге, Ялтада цесаревич Алексейге, Къарасувбазарда, багъышларсыз, "Белогорский-де" Суворовнынъ бир абидеси етишмегени киби ондан эки юз метр авлакътта онынъ даа бир абидесини 2015 сенеси девлет район мемуриетининъ киришинде къатайтып къойдылар. Я Акъмесджитте ханлыкъ девиринде Къалгъа-султаннынъ (*шимдики Воровский сокъыгы*) сарайы ерлешкен тарихий ерде шахсий бир къуруджылыкъкъа разылыкъ берильгенине, бу шахсий эв къуруджылыгы да кучюк кильсе къуруджылыгъындан башлангъанына не дерсинь.... Акъылы азнынъ сачмасы чокъ олур,

дей тургъан аталарымыз, амма Амет-Хан Султангъа кельгенде "сачмаларны" биле-биле яптылар ве япалар.

Къырымда догъгъан, джаныны аямай оны урушларда къорчалагъан дюньяджа белли учуджы, озъ халкъынынъ садыкъ эвляды, шу девлетнинъ пеки-тильмеси ичюн джаныны феда эткен Амет-Хан Султангъа 100 йыллыгында биле Акъмесджитте корюмли бир ерде абиде тиклемекни чокъсунгъанлар сес-шамата котермейип, ымпыс-тымпыс оны бир кошеге тыкъаджакъ оалар. Гъафлет къалсакъ ойле де оладжакътыр.

Юкъарыда аныылгъан Белогорскнынъ асыл адыны къайтармакъ, шеэр ве кой-къасабалар такъылгъан арсыз лагъаплардан не вакъыт къутуладжакълары да белли дегиль. Бу меселенинъ себеби де айны, Амет-Хан Султан меселесининъ себеби кибидир. Онынъ ичюн де ич олмадым лагъаплар янында асыл тарихий адлар языладжакъ деген бош ваделер биле энди чокътан тынды. Албуки, эски, тарихий къырымтатар адлары къайтарылса, Къырымны дёрт тарафтан хачларнен не къадар сармасынлар, бу ишлер бошуна оладжакътыр. Ашап тоймагъанлар, ялап тоймаз дерлер.

Назм

Шерьян Али

Назмиет дефтеринден

Севги къанаты

Шиир – севги бинасы, шиир – севги сеси,
Шиир – севги къанаты, севги нефеси.

Юреклер урувы шиирде аян,
Шиир – аят дурумы, иляхий беян!

Шиир – юрек къуванчы, шиир – юрек ахы,
Шиирни яздыра шаирге вахий.

Шиир – омюр ташкъыны, дерьядай чагълай,
Шиир ойле къудрет ки, ер-кокню багълай!..

Шиир барлыкъ темсили, шиирнен тиримен,
Шиир – несиль-несилим, назм сырыман!..

Шиир – севги бинасы, шиир – севги сеси,
Шиир – севги къанаты, севги нефеси!..

21.04.2019 с.

Кене кельдим!..

Кене кельдим, Джамалым* джемалынъа тоймагъа,
Къадимий ташларыньа шиирий левха оймагъа.
Манъа памукътай йымшакъ такъыр чёлюнь, тикенинь,
Азырман джапларынъа чал башымны къоймагъа.

Кунъ табакънынъ сабагъын ат этип чапкъан ерим,
Ягъмур ягъса джылгъанъда сувунънен акъкъан ерим!
Йигитлер ашлыкъ чалып, ындырлар** бастыргъанда,
Къачан осерим, дие авеснен бакъкъан ерим!

Сюргюнликте мугъайдым, коюм, сени сагъынып,
Бир омюр унутмадым сенинь солунъ, сагъынъны.
Хатырлагъанынь белли, мени де, эвлядым, деп,
Къаршылайсынъ баргъанда кенъ ачып къучагъынъны.

Кене кельдим, Джамалым, джемалынъа тоймагъа,
Къадимий ташларыньа шиирий левха оймагъа.
Манъа памукътай йымшакъ такъыр чёлюнь, тикенинь,
Азырман джапларынъа чал башымны къоймагъа!..

22.04.2019 с.

Рамазан шериф

Бизим тарафкъа да буюр, къардашым,
Айды сувумасын байрам къавеси.
Бугунъ къуванчымдан коклерде башым,
Бугунъ юреклерде байрам навысы!..

Рамазан шерифни мукъаддес билип,
Учъ кунъ байрам эткен деделеримиз.
Бу кунълерни девир олмады силип,
Байрамда тевсиле*** кедерлеримиз!..

Бу кунъде къувана балаларымыз,
Буюклер шадлыгъы ондан зияде!..
Бахшыш бере тизе, алаларымыз,
Къол алув адети эр даим ядда!..

*Джамал – койнинъ ады

** Ындыр – арман

*** Тевсиле – азлаша.

Эдждатлар тарзыны унутмай келе,
Аньанеге садыкъ бугуныки эвлят.
Бу адет биревлер къальбини деле,
Иншалла, яшармыз, бар экен хаят!..

Бизим тарафкъа да буюр, къардашым,
Чокълукъ этмез даа бир фильджан къаве.
Бизге де ёлунъны, кель, бур, къардашым,
Рамазан шерифте этмемиз дава!..

04.06.2019 с.

Къошулып кучь ала ирмакълар

Умюттен тюшмедим бир заман,
Ниетим: япмакътыр эйи иш.
Юртумда яшайман сагъ-аман,
Ватаным – Аллаhtан бир бахшыш!..

Халкъым дер, бир гульнен баарь олмаз,
Ачылмай тапталса дигерлер.
Янъгъызнынь ишлери догърулмаз,
Медеткяр олмаса «джигерлер»!..

Чокълукъта икмет бар, бар мана,
Янъгъызлыкъ – от кольмек дегенлер.
Масалда пельванлар эфсане,
Аятта бирлешип енъгенлер!..

Къошулып кучь ала ирмакълар,
Ешерте сараргъан топракъны.
Юмрукъкъа топланса пармакълар,
Ерине отуртыр алчакъны!..

Ярмагъа ынтыла шыналар,
Бильгенлер бирлеше къаядай!
Шыналар дарбеден сыналар,
Бирлешкен ерлеше къаядай!

28.03.2019 с.

Достлукъ тереги

Кимлер дост къальбине
Ёл бурмакъ истей,
Кимлер кемлигинъни
Толдурмакъ истей,
Кимлер ракъибине
Ялвармакъ истей,
Кимлер къальп авламакъ,
Бир къармакъ истей...
Кимлер теренликтен
Чыкъармакъ истей.

Хаятта къармакъкъа
Тюшмесин достлар!
Достлар диварыны
Эшмесин достлар!
Язда аджджы ельдай
Эсмесин достлар.
Озьара йиплерни
Узьмесин достлар,
Чокъмар озь давулын
Тешмесин, достлар!..

Даим ешилленсин
Достлукъ тереги.
Даим урып турсын
Достлукъ юреги!..
Достлукътыр, достлукътыр
Досткъа кереги.
Даим урып турсын
Достлукъ юреги!..
Япракъсыз къалмасын
Достлукъ тереги!..

21.06.2018 с.

Лялелердай тебессюмнен

Муашшах

Фезаларгъа етсин бу кунь тойынъызнынъ седасы,
 Азиз анълер хатырада къаладжакъ бутюн омюр.
 Татлы сёзлер олсун даим юрегинъиз нидасы,
 Иляхий мухаббет сизге гедже-кунъдюз сачсын нур.
 Мешакъат не ич корьменъиз, ёлунъыз олсун ачыкъ,
 Елемликлер боранларгъа чеврильмесин бир заман.
 Ватан – Къырым айбетлидир – козюмизде къарачыкъ.
 Етишерсиз ниетлерге, иншалла, болып аман!
 Инсаниетлик терк этмесин кимсенинъ юрегини,
 Ляйыкъ олып яшамалы эждатларнынъ неслине!
Ъ.....
 Ярдым ичюн азыр турынъ халкъымыз керегине,
 Седа беринъ джемаатнынъ: «Бирлик!» – деген сесине.
 Берекет ве боллукъ олсун софранъызда даима,
 Алий ниетлер ер алсын къальплеринъиз тёрюнден.
 Халкъымыз догъру ёлундан чет таймай бир заман,
 Талиинъиз кулюп бакъар Ватан чёлю, орюнден!
 Лялелердай тебессюмнен юзлеринъиз ачылар,
Ырыз-намуснен яшарсыз, адалетни сечерсиз.
 Баба-деде топрагъында корьменъиз гъам-адджылар,
 Омюр деген имтиандан метанетнен кечерсиз!..
 Ляйыкъ сизге бахт акъшамы чокъ алгъышлар, тилеклер,
 Узурынъыз гуль-лялелер, чечеклернен яраша.
Нъ.....
Ынтылынынъ даим огге, джошып ташсын юреклер,
 Заферлерге ириширсиз айлар ве йылар аша!..

9.08.2019 с.

Маие

Йыр ичюн метн

Гуль-чечеклер арасында,
Дерсинъ озюнь гульсинъ, гуль!
Якьынларым сырасында,
Санъа да дейим: Синъиль!

Багълама:

Гузелликни гузеллеткен,
Маиесинъ, Маие!
Айны даа дюльбер эткен
Маиесинъ, Маие!..

Ай маналы адынъ гузель,
Озюнь де тыпкъы айсынъ.
Гуль севильтген эвель-эзель,
Гуль ачкъан гульчырайсынъ!..

Багълама:

Балдан татлы сёзлеринъе
Талелелер къаналар,
Мераметли козьлеринъе
Ерлешкен не маналар?..

Багълама:

07.12.2019 с.

Чесир

Абибулла ОДАБАМ
(1881–1938)

Үнутмайджакъ

Икяе

– Хабер кельгенми?
– Эбет, кельген. Отьмек опейим, кельген!
– Ким айтты?
– Мына шимди Мурат агъам кельди, о айта.
– Сонъ, сонъ не деди я? Аладжакъ олгъанлармы?
– Олгъанлар, озю баргъан. Мектепнинъ башынен – корюшкен.
– Не дегенлер, алырмыз дегенлерми, чалт айтса шуны!
– Айтам я, акъыз, алыныр, кетиринъиз балаларны, дегенлер, кетемиз, кете!

– Айды, балам, айды! Кетеджекмиз, кетеджек?!

Азбарда бир тарафтан тавукълар къакъылдаша, о бир тарафтан чубар копек исе бир шейге авулдай. Кечен къыштан зорнен къуртулып чыкъкъан кесик къулакъ мышыкъ да кунеште чувакълай.

Эминенен Эсма чувулдаша, эллерини бири-бирине ура, сыч-раша, бир аякълы курсюде айланалар. Онларнынъ козьлеринден севинч атешлери учуша, къуванчларындан не япаджакъларыны бильмейлер.

Къартбабай эв дуварынынъ астында чубугъыны иче, къартанай да исе сылакъ эллеринен фурун огюнде армут ярып отура.

Тамам бу арада аятта ельбешикте юкъламакъта олгъан бала, индже сеснен кийик-кийик агълап къычырмагъа башлады.

– Джаным, бу балагъа да не олду я, даа шимди юкълагъан эди, – дей къартанай агъызындан чубугъыны ташлап. – Вар бакъчы шуны, эв!

Къартанай кыбырдана, элини ерге къойып даянып тураджакъ ола, туралмай, ынъырдана:

– Джаным, бу топчукларгъа да не олды?

Къартбабай сакъалынен къаршыда тек аякъ устуне сычрашкъан Эсманы косътере:

– Баланы да уяндырдылар, зиль киби багъырышалар! Бала дегиль, ольген адам биле уянаджакъ!

– Баладыр онлар, бир шейге севингендирлер. – Къартбабай башыны саллай. – О, бир шейни аньламай.

– Амма, эв, бизим Эсмачыкъ бундай севинмей, кульмей тургъан. Баба-анасы ольгенден берли мен онынъ даа бу киби къувангъаныны корьмеген эдим.

Билял бешигини саллап вайвалдай, даа зияде кычкырмагъа башлай. Къартбабайнен къартанай раатсызланалар. Къартанай багъыра:

– Акъыз, Эсма, не япасынъ шу сен анда? Эшитмейсинъ-ми, вар баланы бакъ!

Эсма эшитмей, онлар ойнай кычырышалар. Къартбабай къартанайнынъ омузыны тюрте:

– Эв, бу оксюз бала керчектен къуванмай тургъан. Быракъ оны ойнасын. Айды, биз варып бакъайыкъ.

Эки къарт ынъырдашып тураджакъ олалар. Бир-бирлерине даянмагъа огърашалар:

– Ах, Яраббим, тизде де такъат къалмагъан ке-е!

Онлар чокъ чалт туралмайлар. Онлардан девир кечкен. О бир тарафтан Эсманен Эмине кучълерини къайда къоймасыны бильмейлер. Онлар бинъ тюрю кыбырданувлар япа, ойнаша, сычрашалар. Эсма Эминеге бир шейлер айта. Эмине башыны, эллерини, аякъларыны ойната...

– Анда чокъ кызлар вар, дейлер.

– Оджалар котеклийлерми экен?

– Ёкъ, анда оджалар да балаларнен берабер ойнар.

– Вай, не яхшы, айда, балам, айда!

Билял богъуладжакъ киби кычыра. Элини, аягъыны кыбырда-та, агълай, агълай... Бу арада азбарнынъ кочюрме къапусындан ичери Яшар дуду абла кире. О, бир сание къадар ойнашкъан Эсманен Эминенинъ сеслерини динълей, ынъырдап тура яткъан къартларны сече, агълай яткъан баланы коре. Сонъ бирден-бир окъ киби, дувлап Эсманынъ устуне джуре:

– Ой, якъмада янкъаралар чыкъсын, къафирнинъ асрагъан баласы! Эки козюнь кёр олсун, корьмейсинъми о агълагъан баланы. Мен сени не ичюн беслейим я, домуз?!

Къартанайнен къартбабай олган алларында бузлап къалалар. Онларда чырай денъише. Къартанайнынъ эллери даа зияде титрей. Эсманынъ козьлери айлана, юреги къалтырай, чырайы ап-акъ кесиле. Эмине исе, къачып кете.

Эсма тына, индемей. Яшар дудунынъ чеккелемелери астында башыны анда-мында саллата, къаргышларыны динълей:

– Сени гиди сурьатсыз бейнаспер дая, ичериде баланъ къатып къалсын да, бу онъмайджакъ мында эшек киби, сычракълап ойнасын! Къайдан кельди санъа бу гурьлюк? Бу эксикди. Сен неге тансыкъсынъ манъа я? Нечюн отъмек берем мен санъа?! Ана-бабанънынъ артына кит, огъурсыз! Ашагъан ашынъ богъазынъда къалсын да тыйылып оль! Мына санъа, мына санъа!

Билял о бир якътан агълай, йыртыла эди. Яшар дуду исе оны эшитмей. Эсманынъ сачларындан чеке, бетини шамарлай эди.

Эсма эр заман котек ашагъанда, агълар ялварыр, Яшар дудунынъ аякъларына къапаныр эди. Бу сефер онынъ козьлеринден яш чыкъмады, ялвармады. Богъукъ сеслернен, ачувнен айтты:

– Токъта сен, бир къач кунъден кетеджегим... къуртулырым.

– Бакъчы, бакъчы даа сёз де къайтара, домуз, бабанънынъ артына кит, мен санъа косътерирым китеджек еринъи!

Корьдинъми лафыны? Оксюз бала бесле де агъзынъ-бурнынъ къан толсун!

Къартбабайнен къартанай къалтырайлар, сабырлары тюкене. Къартанай:

– Ах, Яраббим, козюм коръмесин, сен меним джаным ал, – деп титрек адымларынен баланынъ янына кете. Къартбабай исе, сонъ эрлик бабалыкъ кучюни топлап Яшар дудугъа догъру ёнеле.

– Эй, келин, акъыз! Не урасынъ я о баланы! – дей, къалтырай, Яшар дудуны токътаджакъ ола. Бу Яшар дудуны даа чокъ ачуландыра, о кычкыра, багыра, Эсманы даа зияде тюрткелей.

Къартанай Билялны токътаталмай, онынъ вайвалтысы даа зияде котериле. Азбарда тавукълар ушкюнелер, копек авламасыны кесе, мышыкъ дуварнынъ астындан турып къача.

Иш яман эди. Къомшу енгелер, балалар кочюрмеден башларыны сокъып бакъыша эдилер. Яхшы ки, бу арада Ибраим акъай кельди. О, Эсманы къуртарды. Яшар дудунынъ устюне джекирди. Орталыкъ тынды...

Эсма он эки яшында. Индже, нарын тенли. Бенъзи къачыкъ. Козьлеринде даимий бир солгъунлыкъ вар, онда усть-баш йыртыкъ. Аякъларынынъ папуч коръмегени чокътан. Кечен кыш онынъ ана-бабасы ачлыкътан ольген эди. О, анасыны не къадар север эди. О, кой мектебининъ сонъ сыныфында окъуй эди. Оджалары оны макътай, бабасы исе кызынынъ гузель окъугъанына севине

эди. Эгер онынъ бабасы сагъ олгъан олса, оны даа зияде окъутаджакъ эди. О, ольмезден бир къач куньлер эвель, кой оджасыны корьгенде ялварды:

– Къардашым, Исмаил эфенди, мына биз вакъытында анълап оламадыкъ. Эписи джаиллигимизнинъ беясы... Язда сиз ашаладжакъ не де олса, топланъыз, къышта ачлыкъ оладжакъ дегенде, биз кульген эдик. Мына шимди башымызгъа кельди. Энди бизден хайыр ёкъ, иште шишип ятам... Лякин, джаным къардашым, эгер сен сагъ къалсанъ, меним балаларым да сагъ къалсалар, сен ярдым эт онларгъа, окъусынлар, джаиль къалмасынлар.

Исмаил эфендининъ козьлери яшаргъан, Ибраим акъайгъа сёз берген эди.

Эсма шимди дайысынынъ янында отура, онынъ алы пек яман. Эвде эр шейни япа, эв тюбю сылай, одун, сув кетире, чёльге тувар айдай. Кимерде тарлагъа да варып келе. Бутюн бунларгъа къаршылыкъ исе енгесинден эр кунъ бир къач керелер къаргъыш ве котек ашай. Дайысы оны севе, аджый, онъа кулер юзь косътере эди. О, Эсманынъ эвдеки алыны, чеккенлерини пек яхшы анълай, лякин не япсын, онъа бола насыл эвини бозсун. О, Эсмадан себеп бир къач керелер къарысыны котеклеген эди, амма бу Эсманынъ алыны тюзельтеджегине, даа зияде кучълештирди. Кучюклигинде пек чокъ котек ашагъан, пек башсыз ве пек корьмемиш оськен Яшар дуду бутюн дюньягъа олгъан ачувыны Эсмадан алмагъа къарар верген эди.

Оджа язда: «Окъумакъ ичюн Эсманы кондерейик де шеэрге!» – дегенде, Эсманынъ дайысы бунъа къуванып разы олгъан ве Эсмагъа да: «Айды, къызым, сени окъумагъа ёлларым, анда раат олурсынъ, эм де адам олурсынъ!» – деп къулагъына фысылдагъан эди.

Койден шеэрдеки татар мектебине окъумакъ ичюн дёрт къыз кетеджек эди. Бунлардан бириси де Эсма. Эсма ве аркъадашлары, артыкъ бир айдан берли хабер беклейлер.

Сериндже бир ель эсе. Кунеш йылтырай, ама сыджагъы чокъ дуюлмай. Яз дюньянен салыкълашты. Кузьбабай таягъыны саллап келеята. Ешилликлернинъ чырайы денъишти. Къаршыдаки буюк дагъларнынъ япракълары сырлангъан, аллангъан, пуллангъан эди.

Эсма аркъадашларынен шеэрге кете. Эмине, онлары озгъарып кеткен Исмаил эфендиден сорай:

– Шимди эпимизни алырлармы экен?

– Къана, алырлар деп умют этемиз, иншалла, алырлар. Амма бираз имтихан олурсыз, дохтур да бакъар. Имтихан верип олсанъыз, дохтур да сизни сагълам тапса, сонъ алырлар. Бизим койден учъ къыз алмагъа къарар верген эдилер.

Бу хабер Эсманы урькютти. Онынъ кейфи артыкъ бозулгъан эди. Къоркъып сорады:

– Я сонъ, Исмаил агам, эгер имтихан верип оламасаъ, дохтур да сакъат десе, сонъ не олур?

– Сонъ не оладжакъ, къайтыр кетермиз койге.

Эсманынъ чырайы атты. Нефеси сыкълашмагъа, юреги фытыр-дамагъа башлады. Онынъ темиз кейфи кеткен, бир къач саатлардан берли корюнген шеньлиги джоюлгъан эди.

Солгъун янакълары шу саат чёккен, къашлары сыкъ-сыкъ кыбырдамагъа башлагъан эди. Буюк фуртуналы бир авадан сонъ онынъ меъсум кокюнде корюльген ачыкъ кунешли бир баарь янъыдан къара, къоркъунч булутларнен къапанды. О, артыкъ бутюн ёл бою озюнинъ насыл имтихан оладжакъыны, озюнден нелер сораладжакъыны, не киби джеваплар вермек керек олгъаныны тюшюне эди. Козюнинъ огюне дохтур келе я ки киреджегим мектепнинъ оджалары келе ве онлардан месумане бакъышларынен ярдым истей эди. «Уф, Яраббим, сен ярдым эт мени къабул этсинлер. Мен сенинъ эмринъден чыкъмам, ясин окъурым, кимсеге ялан айтмам. Анам—урма айванларны, гунадыр,— дей эди, Яраббим, урмам, кимсени ынджытмам, ич кимсенинъ артындан айтмам, Яраббим, сен мени мектепке къабул эттир...»

Къаба, буюк дагъларнынъ арасындан кечкенде, Эсманынъ аркъадашлары узун тюркюлер туттырдылар:

Къаядан эндим бугунъ, элимде алтын гугюм.

Эр кунъ корьген анамы не дюн корьдим, не бугунъ...

Атларнынъ чанълары, бу яш сеслер гурь, къаба дагъларны чынъ-лата эди. Эмине ве даа о бир аркъадашлары шень, къуванчлы йырлай эдилер. Бу тюркюден Эсманынъ козю огюне ольген баба-анасы ве онларнен яшагъан шень, бахтлы кунълери кельди... Иште, Эсма анасынен тютюн къырмагъа кете. Эрте сабадан орталыкъ не къадар гузель къокъуй. Бир тарафтан къушлар отюше, дигер тарафтан исе, дере ве озенлерден акъкъан чешит сувлар, чешит тюрю тюркюлер айта эди. Эсма анасына чечеклер джыйып бере. Онларын арасындан кельген памукъ тюкю къозучыкълары да сычракълап ойнай. Тарлада тютюн къырмакъ не къадар зевкълыдыр!.. Иште, онлар артыкъ къырып битирдилер. Бабасы тютюн тарписини юклendi. Эсма ве анасы бир сепет зарзават джыйдылар, эвге къайталар... ама шимди кунеш къыздыра. Эсма болдурды, анасы оны къучагъына ала, опе...

Эсма бу хатирелеринен пек татлы дакъкъалар яшай, севине. Онынъ сёнюк козълеринде къуванч, бахт йылдырымлары учуша эди. Эсма да анасыны къучакълаяджакъ ола. Бирден-бирге анасынынъ олюси онынъ эсине тюше... Ава сувукъ, эвде атеш якъаджакъ такъатта адам ёкъ. Бабасы бир къач кунълерден берли эвге кельмей. Эсма бир кунъ ёлда, эки адамнынъ лакъырды эткенини эшиткен эди:

– Эй, къардаш, къайда вараджакъсынь? Мына, Ибраим аға да кетти. Бир ерде бузлап къалмагъан олса яхшы. Барем, ольсем де балаларымын янында эпимиз бирликте олейик.

Бети-козю шишкен отеки адам исе:

– Не япаджакъсынь, оледжек заманымыз якълашкъандыр. Баш язысын козь кореджек.

Бир якъта Эсманынь анасы темиз такъаттан тюшкен, бет-козь шишик, ынъырдана чекише. Дигер тарафтан исе Эсма бабасыны тюшюне.

Эсма титрей, къалтырай. Ачлыкъ фелякети онынъ козюнинъ огюнден бутюн дешети, къоркъунчлыгынен келип кече, онынъ яш гонълюндеки силинмез яраларны къозгъалта, сонъ Эсманынь козюне дайысынынъ эвиндеки яшавы келе. Оксюзлик кунълернинъ чекишмелери сыралана.

Араба Агъыз-Къырдан тюшкен, озен янында атларны сувармакъ ичюн токътагъан эди. Эсманынь аркъадашлары агъыр бир макъамнен янъы бир тюркю туттырдылар:

Ай гиди, меним озъ коюм, сув башы Найман

Сенинь козюнь торланса, мен джылайман.

Кой... Тувгъан кой.... Бу гузель ер Эсманынь акъылында шимди къаранлыкъ, къоркъунч нокъталардан башкъа бир шей ташламай. О гузель ешилъ дагълар, бол кольгели багъчалар, багълар, йылтырап, чешит тюркюлер айтып акъкъан сувлар, пек татлы, севинчли, тюркюли вакъытлар кечирильген тютюн тарлалары – бутюн бунлар чечеклер, гуллер силинген... Эсманынь гонълюнде тек къап-къара тамгъалы бир эв, бир ишкендже ери къалгъан эди.

Шеэрге кетмек узъре арабагъа мингенде, башкъа кызларнынъ ана-бабасы топлашкъан, кызларыны опип, охшап озгъаргъан эдилер. Заваллы Эсманы озгъараджакъ ич бир кимсе ёкъ эди. Бундан башкъа о, шу куню енгесинден яхшы бир къаргъыш ашагъан эди. Дайысы акъшамдан онынъле сагълыкълашып онъа бир къач татлы сёзлер айткъан ве сабадан эрте турып ишине кеткен эди. Эсмагъа оджаларындан башкъа «Салыкънен вар, Аллах къолай кетирсин, сен къоркъма биз санъа ярдым этермиз», – деген бир киши тапылмады. Эсма бузлагъан тарзда башкъаларынынъ салыкълашкъанына бакъа, ич бир козьден ич бир тюрлю севгили бакъыш корип оламайджакъыны бильгени ичюн козьяшларыны юречигине акъыта эди. Онынъ юречиги, душман аякълары астында эзилген, тапталгъан бир мемлекет, башсыз, къорчалавсыз, оксюз къалгъан бир миллет киби тахкыр олунгъан, орьселенген эди. Къаршыдаки къырдан кечкенде, Эсма тувгъан коюне бир козь кездирди. Бабасынынъ ачлыкътан саткъан эвининъ бозукъ, йыкыкъ дуварлары козюне илишти. Даа узакъта бир байырнынъ артындан кой мезарлыгынынъ къара ташлары корюне эди, агълаяджакъ олды. Лякин онынъ козьяшлары къуругъан эди.

Аркъадашлары узакътан аналары, тувгъанларынен савлукълаша эдилер.

Эмине санки онынъ алыны анылагъан эди:

– Эсма, бакъ сен не къадар частлысынъ, сенинъ артынъа ташлагъан ана-бабанъ ёкъ. Бакъ, меним анам манъа явлукъ саллай. О, шимди, ким бильсин, не къадар агълайдыр.

Эмине сесине шеньлик бермек истеп:

– Ама зарар ёкъ, мектепке кирсек, эр шейни унутырмыз...

Мектеп лакъырдысыны эсине кетирмеси узерине Эсманынъ акъылына кене дохтур, мектеп оджалары ве мектепке къабул олунмаяджагъы кельди. Онынъ яш, кедерленген гонъюнде даа башкъа, даа якъын фелякетлер, аджылар догъура биледжек фуртуналар эсмеге, дувулдамагъа башлады. Аджеба, оны мектепке аладжакълармы?..

Буюк, ешилъ боялы, койдекилерине ошамагъан азбар къапулары гычырдап ачылдылар. Араба таш тёшевли кениш азбаргъа шатырдап кирди. Бир чокъ кызлар янъы араба кельгенини корип ушуштилер. Мектепте Эсмаларнынъ янаша койлеринден танышлары бар эди. Онлар шу саат сечилип чыкъты, буюк севинчен янъы кельген аркъадашларыны къаршыладылар. Эсманынъ танышларындан ильк сорава «дохтур мындамы?» сёзлери олды. Дохтур онынъ козюнинъ огюнде балабан, къоркъунч ве яхшы мераметли бир адам олып корюне эди. О, оджалардан о къадар къоркъмай эди. Чюнки онынъ оджасы пек зияде севе, дерслерини азырлагъаныны, бильгенини айта эди.

Бир таныш ондан сорады: «Койлерде не вар, не ёкъ, бизим койден хабер алдынъызмы, яхшылармы?» Эсма: «Чокъ шукюр, яхшыдырлар», деди ве иляве этти. «Бизде шимди дохтур ёкъ, хасталыкълар котерильди».

Сонъ Эсма бирден-бирге башкъа, титрек бир сеснен кызлардан сорады:

– Дохтур не заман келеджек я?

– О саба келир.

– О дохтур мени алырмы экен?..

Эсмаларгъа онларнынъ аякъдашлары бутюн мектебини, азбарыны, сыныфларыны, ятакъханелерини, аш пиширильген, ашалгъан ве даа башкъа ерини кездирип косътердилер.

– Я бу недир?

– Бунъа идарехане дерлер, канцелярия.

– Я мында не япалар?

– Мында мудирлер, оджалар отурыр. Мында балаларны язалар.

– Янъы келенлерни мында алалармы?

– Эбет!

Эсма къоркъып сорады:

– Имтиханны не заман япалар, кучъ сорайлармы?

– О, мудир кельген сонъ анълашылып.

Бу ода Эсманынъ гонъюнде буюк бир къоркъу ташлады, санки анда онынъ бутюн бахты ве яки фелякети бекленген эди.

Акъшам якъынлашкъан, орталыкъ къаранлыкълашмагъа башлагъан эди. «Оджа!» – дедилер... Бир эфенди келип онларгъа хош кельди айтты. Қайдан кельгенлерини, койде насыл олгъаныны ве даа чокъ шейлер сорап онларнен лакъырды этти. Эсма башта ондан бираз къоркъса да, сонъ юрекленди, лаф арасында оджанынъ бир суалинден файдаланып:

– Бизим койнинъ авасы, сувы пек яхшыдыр, бизде халкълар пек сагъламдырлар. Бизим ич биримиз хасталанмадыкъ, – деди.

Бу кунъ кучъ олгъан эди. Оджа онларгъа ер косътерди.

– Мына бу гедже раатланынъыз, ярын сизни бираз имтихан этип бакъармыз, дохтур да бакъар, сонъ окъумагъа башларсынъыз...

Эсманынъ бу геджесини мен язмакъ истемейим. О джылны дерелер къадар къоркъунчлы, шейтан тойлары къадар къарышыкъ, Яшар дуду абланынъ къашлары къадар чатыкъ, оксюзлик къадар серт ве коклер къадар четсиз эди... Багъча къадар буюк бу ятакъханеде балаларнынъ чешит якътан кельген хурулдамалары, липильдеп янмакъта олгъан кучюк лампачыкълардан созулгъан чешит тюрлю кольгелер онынъ ичюн бу пек янъы, пек ябанджы орталыкъ онда, Эсмада, тюрлю сырлы, анълашылмаз дуйгъу ве тюшюнджелер догъура, онынъ юкъусыны къачыра эди.

Саба турмакъ чанъы ургъанда, Эсма эр кестен эвель сычрап тургъан эди...

– Айдынъ, янъы кельген къызлар, сиз идареханеге вараджакъсынъыз!

Эсма одагъа насыл киргенини билип оламады. Эсмаларны кетирген Исмаил эфенди мудирнен лакъырды эте, онъа бир шейлер айта эди. Мудир: «Ёкъ, джаным, дёрт кишини насыл къабул этейик, биз сизнинъ койге тек учъ адамлыкъ ер берген эдик. Даа башкъа ерлерден де алмакъ керек. Кырымда кой чокъ!» – деди.

Бу лакъырдылар Эсманынъ юрегине окъ киби урды. Иште, бир частсызлыкъ даа!..

Мудир эфенди янъы ичери кирген къызларгъа чевирилип:

– Къана, бу ханымлар сизин койден кельгенлер? Хош кельдинъиз, баллар, келинъ бакъайым мында, – деди.

Эсма эгилип онынъ къолуны опеджек олды.

– Керекмей, къардашым, сенинъ адынъ не?

– Эсма...

– Сен иптидаий мектебини битирдинъми?

– Эбет.

– Яхшы ама, сен бираз нарин корюнесинъ де, насыл окъурсынъ сен, къардашым?

Эсманынъ юречиги бузлады. О, бундан сонъ олгъан мудир-

нинь суаллерине джевап бералмады. Лякин Исмаил эфенди онынъ ярдымына етишкен эди. О, мудирге яваштан бир шейлер айты.

Эсманынъ шеадетнамелерини бакъкъанда, мудир Эсманынъ-кини яхшы козьден кечирди. О, башыны саллап:

– Аферин, кызым, бакъ, сен чалышкъан бир кыз экенсинь.

Эсма кениш бир нефес алды. О, артыкъ юрекленген эди. Шимдиден сонъ соралгъан суаллерге пек яхшы джеваплар берди. Отеги кызларнынъ тутулгъан ерлерини де ондан сорай эдилер. О, хисап меселелерини яхшы чезди.

Эсмада, идареханенинъ къапусындан чыкъкъанда, биринджи къальаны алгъан бир командан вазieti бар эди. Исмаил эфенди онлардан бираз сонъ чыкъып:

– Аферин, кызлар, бизни утандырмадыньыз,– деди. Сонъ Эсмагъа якълашып:

– Сени оджалар чокъ бегендилер,– дегенде, Эсманынъ юреги бир къат даа осьти.

Отеги кызлар Исмаил эфендининъ башына топлашып не заман къайтаджагъыны, шимди мында къалсалар, сонъ койге варып ана-бабаларынен не заман корюшип оладжакъларыны сорай эдилер. Амма Эсманынъ тюшюнгени бу дегиль эди. Онынъ козюнинъ огюнде экинжи тик бир байыр пейда олгъан эди. О, янындаки мектеп кызларындан бирисини сорады:

– Дохтур чалттан келirmi экен?

– О, бир сааттен келир.

Бир сааттен... Уф, бу не къадар узун бир заман... Бир саатте алтымыш дакъикъа вар... Алтымыш дакъикъа, шакъа дегиль... Амма, иншалла, дохтур да яхшы бир адамдыр. Эм меним бир ерим агъырмай ки! Элимде бираз яра вар, амма... о тез яхшы олур. О ич агъырмай да... Белим, белим тек эки-учъ ай эвельси агъыргъан эди бираз... Мен мында котек ашамайджагъым... О мында агъырмаз, иншалла. Аджеба, дюньяда бир сааттен даа узун бир шей вармы экен?

– Айдынъыз, дохтур кельди!

Эсманынъ аякъдашлары аркъадашларыны мектепнинъ хастаханесине озгъардылар. Заваллы Эсма... О даа шимдигедже бу къадар кучъ, мушкуль бир вазiette къалмагъан эди. Ана-бабасы олип, о, ёл ортасында къалгъан заманларында биле бу къадар агъырлыкъ дуймагъан эди. Уф, бу кучъ алнынъ ичинден насыл чыкъмакъ керек?

Эсма дюнь бутюн ёл бою ве гедже ятакъханеде оны тюшюнген ве бир чокъ чарелернинъ арасында озюни япма олса да, бираз семиздже, сагъламджа косътермек ёлларыны кыдыргъан эди. Бунынъ ичюн о, бугунъ озюнде олгъан бутюн урба ве чамашырларыны устюне кийген эди.

О, кьоркьулы, серт адымларнен хастаханеге кирди.

– Я сенинь адынъ не?

– Эсма.

– Бир еринъ агъырамы?

Эсма толкьунлы ве бир нефеснен:

– Ёкъ, дохтур эфенди, ич бир ерим агъырмай.

– Оксюр, бакъайым!

– Я мен сувукъланмадым да, насыл оксюрейим?..

– Я бу не къадар урба, ёкъса ушийсиньми?

– Ёкъ, ёкъ... мен... билесизми, мен ич хаста олмадым. О кечти, дохтур эфенди.

– Чапкъанда юрегинъ урамы, агъырамы?

– Ёкъ, дохтур эфенди, меним юрегим чокъ сагъламдыр. Ич урмаз, эм ич агъырмаз.

– Я, кызым, сен ничюн бу къадар арыкъсынъ? Мадденъ бармы? Косьтер бакъайым тилиньни!

Бу суаллер Эсманы темиз ольдюре язды. Къабирдеки мелеклернинъ кьыркъ суалине джевап бермек Эсма ичюн даа къолай корюне эди. Дохтурнынъ пармакънен онынъ кокюсине, сыртына урушлары, трубаджыкъларнен динълейишлери онъа Яшар дудунынъ шамарларындан даа чокъ кьоркьу бере эди. О, артыкъ сонъ кучюни топлап дохтурнынъ сонъ суалине джевап берди:

– Ёкъ, дохтур агъа, меним ич бир ерим агъырмай. Арыкъ олгъаным, чюнки биз чокъ ачыкъ чектик, мен оксюз къалдым. Меним анам-бабам ёкътыр, дохтур эфенди. Мен чокъ яхшы окъурум, дохтур эфенди.

Эсманынъ козьлеринден тыгъыргып тюшкен бир къач сыджакъ козь яшы тамлалары дохтурнынъ элине тийип ерге синьдилер...

Эсма мектепке алынган эди.

Исмаил эфенди арабанен мектепке кельди, Эсмаларнен салыкълашып койге къайтаджакъ эди. Онларнынъ эписи арабанынъ этрафында топландылар. Эр бири Исмаил эфендиге бир чокъ шейлер ысмарлай эдилер. Онлар ильк дефа оларакъ ана-бабаларындан айырыла, гьурбет, айырылыкъ дуйгъуларыны тарта, ильк дефа оларакъ ана-бабасыз, онларын ярдымы олмакъсызын яшамакъ девирине башлай эдилер. Бу онлар ичюн бир тарафтан янъы, меракълы бир девир олса да, дигер тарафтан пек зияде кьоркьунч ве агъыр корюне эди. Бу агъыр яшавда онлар ичюн керек бир чокъ шейлер вар эди. Эвден чыкъкъанда, бунларны тюшюнмек онларнынъ акъылына биле кельмеген эди. Шимди Исмаил эфенди де къайтып кете, онлар тер-темиз ялынъыз озь башына къаладжакълар. Онынъ ичюн эр бири бир кунлюк теджрибелери, корювлери нетиджесинде озьлерининъ кереклерини тюшюнип айта, ысмарлай эдилер.

– Джаным, Исмаил эфенди, анама айт да манъа къалын бир шал ёлласын. Мында сувукъ олур дейлер... Анама, бабама – эписине селям этинъиз.

– Исмаил эфенди, бабам манъа бир чанакънен бир къашыкъ алып ёлласын да, бир де къалын ёргъан кондерсинлер.

– Джаным, сиз де олмайджакъ шейлер айтасыз. Исмаил эфенди, сен анама айт да бир къарын къавурма къавуруп ёлласын. Джеviz, фындыкъ да унутмасын.

Исмаил эфенди башыны саллай, куле:

– Яхшы, яхшы унутмам эписини айтырым. Емиш, бекмез де ёллатырым, тек сиз бизни утандырманъыз дерслеринъизге яхшы чалыш, яхшы юрив, гузель тербиели олунъыз. Мына бизим фукъаре, джайль, оксюз халкъымызны адам этеджек сизсинъиз, ич бир заман халкъны, устунъизге тюшкен буюк борджларынынъизны унутманъыз...

Исмаил эфенди арабаны айдагъан Османгъа кочъмесини айты.

О, тельбевлерини тузельтип атларны кочюреджек эди. Балалардан эр бири боюнларыны букип явлукъларыны азырламагъа башладылар. Эсма шимдиге къадар ич индемеген эди. Онынъ шей ысмарляджакъ бир кимсеси ёкъ эди. Койден айырылмакъ, ялынъыз къалмакъ онъа агъыр кельмей. О, гъурбетликнинъ, асретликнинъ энъ агъырларыны корип кечирген, оксюзлик ве ёкъсузлыкънынъ энъ къатты, энъ джан алыджы корюнишлерини яшагъан эди. Лякин онынъ юрегини шимди янъы бир талай дуйгъулар, арзулар кемире ве о, кой ичюн, онынъ бахт ве фелякетлерини яшаткъан тувгъан кою, койлюлери ичюн айтаджакъ лакъырдылары олгъаныны дуя. Башкъа къызлар Исмаил эфендиден бир чокъ шейлер ысмарлагъанда, Эсма бу янъы догъгъан озъ дуйгъулары, озъ тюшюнджелеринен огъраша, лякин онларны ифаде этеджек сёз тапалмай. Исмаил эфенди де арабагъа минди.

– Айдынъ, баллар, чокъ салыкънен къалынъыз. Сиз меракъ этменъиз, мен шеэрге кельген сайын сизни келип ёкъларым.

Осман да салыкълашты, къамчысыны элине алды.

– Айда, но-о-о, айда, малилерим!..

Атлар яваш адымларнен кочтилер. Къызлардан эр бири арабанынъ янашларындан кете эди. Ялынъыз Эсма бир четке чекильген, къатып къалгъан. Исмаил эфенди онларнен бир даа салыкълашты.

– Айды, баллар, салыкънен къалынъыз. Эсма, я сен нечюн ойле бир четке чекилип къалдынъ?

Эсма Исмаил эфендининъ айткъаныны анъламады, араба азбар къапудан чыкъа ята эди. Эсма бирден-бирге уянгъан киби башыны котерди, сонъ арабанынъ артындан чапып къычырды:

– Исмаил эфенди, токътa, джаным, азчыкъ токътаса.

Арабаны токътаттылар. Эсма сыкъ-сыкъ нефес алып арабанынъ янына якълашты. Онынъ чырайы кызыргъан, юткъуна. Бир шейлер айтаджакъ ола, лякин бир тюрю сёз тапалмай эди.

– Не айтаджакъсынъ, Эсма? Айт мен алырым, ёкъса бир шей керекмейми санъа?

Бу суаль Эсманынъ алыны къолайлаштырды.

– Ёкъ, Исмаил агъам, манъа бир шей керекмей, меним айтаджакъ шейим будыр. Сен, джаным, меним дайыма, Яшар дуду енгеме айт... (Эсма бир къач керелер юткъунды. Бутюн балалар Эсмагъа бакъа эдилер. Эсма девам этти.) Онлар манъа акъларыны эял этсинлер, онлар мени ачлыкътан, олюмден къутардылар. Меним де онларгъа акъкъым эял олсун...

Эсма бираз даа кызарды.

– Сонъ, Исмаил агъам, джаным, онда бизим къомшумызда Усниечик вардыр. О да оксюздир. Мен оны унутмам. Сен, джаным, айт онъа, мен мында оджаларгъа ялварырым, оны да алырлар мектепке.

Исмаил эфенди Эсманынъ элини тутты, козьлеринден опыти.

– Яхшы, кядам, айтырым. Пек яхшы. Иншалла, оны да кетирирмиз. Айды, салыкънен къал.

Амма Эсманынъ сёзлери битмеген эди.

– Бакъчы, Исмаил агъам. Анда, койде, даа оксюзлер вар.

Мен онларны да унутмам. Сен, бизим бутюн халкъымыз оксюздир – дединъ. Мен бутюн оксюзлерни, джаиль, къаранлыкъта яшагъан халкъымызны да унутмам.

Эсма даа бир шейлер айтаджакъ эди, ама бильмей, тапмай, не айтаджагъы акъылына кельмей эди. Аркъадашлары ве арабаны корип топлашкъан даа бир чокъ мектеп кызлары онынъ бетине бакъа эдилер. Онлардан бир бою куле, бир бою исе онынъ айткъанларыны тасдикъ эте эдилер.

Араба кочъти...

Тўльнара УСЕЙНОВА

Алтын парчасы

Икяе

Сефае қартананынъ етмиш йиллыгына бағышланған ақшамаыны эки оғлу, келинлери ве торунлары тюневин пек гузель этип тешкиль этилер. Софралар донатылды, доғмушлар, қомшулар чағгырылды, бахшышлар, чечеклер такдим этильди. Дуалар да оқулды. Бугунъ исе – тюневин эйилик софрасына келип оламаған қомшуларнынъ невбети.

Қартана яз чечеклернен ве яш тереклернен яраштырылған азбарнынъ талдасында, юзюмлик тюбюндеки софада отура. Огюндеки кичкене тегерек софра устюндеки табакъ чешит татылыкларнен, мейваларнен толу.

Янынъда – сабадан хайырламаға кельген алтын сачлы, мавы козьлю яш қомшусы – Фера отура. Элинде – бир топ гуль. Энди ярым саатке якын вакыт девамында қартананынъ тарифлеген икяесини динълеп отура.

Баяғгы вакыт хаста олған қартана якынъда ағгыр юрек хаста-лыгыындан тюзельди. Шимди озюни бир қарар дуя. Онынъ ичюн оғуллары доғған кунюни эки қат қуванчнен азырладылар. Эки оғлусы – анасына ақыйкый таянч эм қуванч десень, ялан дегиль!

Буюк оғлу Эмин – анасы истегенине эвленди – Озбекистанда яшаған ерлеринден қомшусынынъ кызы – Азизени алды. Буюн омюр қартана онъа «Азизечигим», деп янашты. Чюнки яшлыкъта келиннинъ анасынен пек дост эдилер. Лякин келин Азизе анасына ошамай – бираз сувукъқанлы олғаныны омюр косьтерди.

Экинджи оғлу Эмир – озю истегенине, ич танышлардан ол-

магъан Ниярагъа эвлendi. Къыз беш йыл университетте окъуды. Бутюн бу беш йыл ичинде огълу Эмир оны бекледи.

– Оладжакъ шейми бу?! Севе эмиш. Азизенинъ къыз къардашыны ал деп не къадар зорламакъ мумкюн?! Экиси де дюльбер, юксек, тюз эндамлы, яхшы, паалы кийинмеге, озюни алып бармагъа бильген къызлар – экиси де – алтын парчасы – Азизе эм къардашы.

Ёкъ, Эмир шу Нияраны севген! Шу Нияранынъ «ни рожи, ни кожи» дегени киби. Тюссиз, чырайсыз, алчакъ бойлу бир къыз!

«Ах, Эмир, гуль киби дюльбер огълум, не къадар янълышкъансынъ сен, бусыны алып, – деген эдим онъа. Алтын парчасы киби къызны алмайып, бунъа – ич къыйметсиз союна расткельдинъ. Оны атта тойларда, догъмушларгъа косътермеге утанасынъ – чиркин, корюмсизнинъ корюмсизи». Амма не япмалы? Огълунънен къавгъа этмезсинъ де – буны алмадынъ да, буны алдынъ, деп.

Иште, Эмирнинъ сайлап алгъанына сабыр эттим, – тарифлей къартана Фера къомшусына аят тарихыны.

Фера акъайынен даа якъында кочип кельди бу мааллеге – акъайы эвлерини янъы къурып битирди. Онынъ ичюн къомшу къартананынъ келинлеринен яшайышы акъкъында Фера даа бильмей. О, догърусы, ишке ашыкъа. Сефае къартанагъа, урьмет этип, сабадан беш дакъкъагъа киргени – чюнки акъшам анасына кетеджек, къартананы хайырламагъа башкъа вакъыты олмайджакъ. Фера – чабик, гъайретли, тербиели, муляйим бир къадынчыкъ, о даа пек яш. Онынъ ичюн къартананынъ икяесини больмеге ве афу сорап чыкъып кетмеге джесарет эталмай. Сабырсызлыгъы юзюнде корюнип туруп, динълеп отура.

– Ана, иште... – девам эте къартана узун икяесини. – Вакъыт кечтикче, келиним Азизенинъ козюне кирмеге эп тырыштым. Онынъ дюльберлигини, озюни алып бармагъа бильгенини эр кес ничюндир киббарлыкъ деп адландыра. Догъмушларымнен къач кере тартыштыкъ бу акъта. «Сизинъ экинъизнинъ табиятынъыз бир», – дей тура эди догъмушларым. Амма Азизенинъ табиятыны – «шарм» деп, бегене эдим де! Онынъ дюльберлиги, бою-посту, кийингени, лаф эткени... Ах, алтын парчасы! Снежная Королева отдыхает! Билесинъми, Фера, яшлыгъымда дюльбер кийинмеге, безенмеге, сачларымны «укладка» япмагъа имкяным ёкъ эди. Онынъ ичюн этрафымда дюльберликни ич олмагъанда сейир этмеге пек севем даа!

«Тыпкъы санъа бенъзей келининъ», – догъмушларымнынъ бу айткъаны юрегиме пек ята эди! Дюльбер келиним Азизеден пек гъурурлана эдим. Балалары догъды, къоранталарына эр тарафтан ярдым этмеге тырыштым! Озюмни биле унута эдим. Эвельден янъы-янъы ильванлар тиктире эм сатын ала эдим озюме сыкъ-сыкъ. Энди токътаттым. Пенсиямнынъ буюк бир къысымыны яш-

ларға бағышлай эдим эр ай. Йыллар бою келинге, балаларына яңы-яңы шейчиклер, бахшышлар ала, лезетли ашлар пишире тура эдим. Балачыклар осьтилер. Эки гузель огълан. Мектепке баралар. Азизе къоджасынен эр йыл язда раатланмагъа кетелер. Заграницаларгъа. Мен балаларнен къалам... Эв ишлерини япып копчектеки сансар киби айланам.

«Сен келининье йыллар бою ялтакъланасын! Ойле олмаз!» – дейлер догъмушларым.

Ферачыгъым, инан, Азизени о къадар севе эдим, эр даим онъа угодить пешинде эдим. Кичкене огълум мен дегениме эвленмеген сонъ, атта эвимни буюк огълума «дарственный» этип бағышладым.

– Я кичкене огълунъыз апайынен къайда яшай? – деп сорады, саатине бакъа-бакъа, Фера.

– Олар тойларындан сонъ, бир ай кечти-кечмеди келин Нияранынъ ана-бабасы янына кочип кеттилер. Эм мен де языкъ-сынмадым. Кетсе кетсинлер, иште. Эп бир меним дегенимни япмады да кичкене огълум! Оларнынъ да эки баласы бар. Къайната-къайнанасы янында яшайлар, шезерден узакъ олмагъан бир койде... – насылдыр киббарлыкънен айтып ташлады Сефае къартана. – Ана, ойле, Фера, кызым... Мен омюримде ич бир вакъыт хасталанмагъан эдим. Сагълыгъым къавий... Лякин бир къач ай эвель, апансыздан хасталандым даа... Микроинфаркт, дедилер экимлер. Бир къач вакъыт хастаханеде булундым... Сонъ эвде. Бу хасталыкънынъ мушкюль тарафы бар – ятмакъ керек, покой керек эмиш, ич бир шей япмакъ мумкюн дегиль. Я мен ойле алышмадым да. Омюр бою кыбырдап турдым. Амма шимди – мына санъа! Лежать надо! Алым да ёкъ. Не япмалы? Огълум, келиним ишлейлер. Балалар – мектепте. Эв ишлери токътады, аш вакътында пиширильмей. Азизе келиним нервалана: «Меним вакътым ёкъ сенинъ ананъны бакъмагъа», – деди къоджасына – къапы артындан эшитип къалдым бу лафыны. Огълум Эмин нервалы, балалар мектептен ач келе... Меним, тешектен турып, къазан асмагъа биле, алым ёкъ...

Тап озюме языкъсынып, агъламсырадым, билесиньми? Хасталангъан сонъ кимсеге керекмейсинь экен! Сонъ! Инанылмайджакъ бир шей!

Бойле агъыр вазиятке къалгъанымызны билип, кичкене келиним Нияра ишинден отпуска алып, бизге кельди! Инанасынъмы, Фера! Бир айгъа якъын вакъыт бизде булунып, бутюн эв ишлеримизни озюнинъ омузларына юкледи. Аш пиширмек, эвни бакъмакъ, атта балаларны мектептен къаршылап, аш ашата. Я мени ойле дикъкъат эм мераметликкен бакъты я! Чамашырымны юва, мени кийиндире, манъа келишикли ашларны айрыджа лезетли пишире, ашымны тешегим янына кетирип, ашата. Иляджларымны

да мукъайтлыкънен, вакътында ичире манъа! Манъа нисбетен лафлары да о къадар сыджакъ, мерхаметли! Азизе келиним меннен омюр бою бойле лаф этмеген эди. Бир ай девамында о къадар сыджакъ нур тѣкюльди устюме, санки нурлу ягъмур тюбюнде назландым, атта шу акъта шиир да яздым: «Бир корюмсиз къияфетли келинчик» деп.

Сонъ айттым Нияра келиниме: «Мен сенсиз не япар эдим?!» – дедим.

Кулюмсиреди. Э-э, онъа не? О къыйынлыкъ не олгъаныны бильмей де... Ана-бабасы янында яшайлар да... Олар да менден буюклер я... Амма эвлеринде ашы-сувы эр даим азыр, балалары, къоджасы бакъыла, ич бир къасеветлери ёкъ...

– Джаным, Сефае къартана, мен ишке кеч къалам, кетейим де, башкъа сефер кельсем, айтып битирирсиз икяеньизни, – деди еринден секирип турып, кетирген чечеклерини ве йылтыравукъ къыгъыткъа сарылгъан бахшыш орьнекли къыйыкъны софранынь четине къойып къартананынь къомшусы Фера.

– Я мен энди битирдим де икяемни, – деди къартана. – Ана, шукюрлер олсун, тюзельдим, иште. Меним омюрлик бахшышым олгъан – севимли, дюльбер келинчигим, алтын парчасы – Азизе-чигим, заграницадан сымарлап кетирткен паалы илядждан сонъ текмиль тюзельдим! Кстати, Азизе бугунъ эвде, отгул алды... А шимди, уянгъан олса, чыкъар, таныш олурсыз... Фера, я токъта, я къаве ичмейип кетесинъми?!

Амет-Хан Султан хатырасына

ЧЕРКЕЗ-АЛИ

АМЕТ-ХАНГЪА

Фикирим болюнди, гъафлетим, бильмедим.
Къанлы яш чыбырды о куню къалемден.
Дюньямыз Батырсыз къалдымы белледим.
Амет-Хан махв олып кеткенде алемден.

Ольмеди, ольмеди, ольмеди Амет-Хан,
Яшар о, яшайджакъ несиллер анъында.
Унутмаз ич оны урь Ватан, догъмуш халкъ,
Батырнынъ чин руху яшаркен къанында.

1971 с., февраль.

(«Уян, Чатырдагъ, уян!». Акъмесджит, 1999. с. 105).

АЛУПКА БАЛАСЫ

Тиллер, къара хабер
кетирдилер:
Коклер Султаны эляк олгъан!..
Ялан!
Къара хаберлерге
лянетлер!
Я теллер?
Телеграф теллери не дерлер?..
Коклер сарсылгъан...
Къанатлар сынгъан...
Аметхан...

Ёкъ! Ёкъ!
Инанмайым!
Инаналмайым!
Ольмекчюн догъмагъанлар, ольмейлер!
Халкъы яшагъан эвлят,
бир вакъыт олмаз эляк!
О кене де
биньлернен гоньюллерде
котерилир коклерге...
Даа,
Дюнья
онынь къараманлыгъына шашар.
О кене де
халкъынынь тилинде,
юрегинде:
Бизим Амет...
Къараман Амет! – деп яшар.

О ольмез.
Дагъ озенлеринен толып-ташар,
акъар...
Оны унутмаз тувгъан...
Къараман Акъяр.
О, коклер юзюнде,
кене де
къанат джаяр.

Къанатсыз къалса,
учалмаса,
коклер юзюнде
юрер джаяв.

Ай-Петри устюнден
ана-баба юртуна –
тувгъан Алупкагъа энер...
Чамлар шувулдагъанда.
Тюзлерде,
сабалар ели киби кулер.
Севинч янар юреклерде,
юзьлерде.
Керек олса,
Ватан огърунда кене де
Шаинге чеврилир.
Коклерде атеш сачар,
душманны парча-кесек этер,
Якъар!
Кок юзюнден айдар –
еди къат ер тюбюне санчар!
Ёкъ, сен эляк олмадынь,
Шаин,
парчаланса да къанатлар...
Санъа агъа дерлер,
асырларда къалгъан атлантлар.
Даим,
сенинънен учар коклерде
бинълернен къарталлар...
Багъышла, тувгъан...
Бельки биз,
корюшип, сырдашып тоялмадыкъ...
Бельки, арзуларгъа къавушалмадыкъ,
гъафлет къалдыкъ.
Лякин ич бир вакъыт, ич бир анъ
чыкъармадыкъ
сени акъылдан!

Сени унутмаз ташлы-къаялы
мавы ялы.
Балалыкъ сокъакъларынь,
Шырылдап акъкъан дагъ чокъракъларынь,
Къанатлы Ялта.
Анда,
гузель Алупкада,

анань-бабань ята,
Тувған топракъя.
Сен эбедий яшарсынъ
халкъымнынъ къальбинде,
Сербест ве бирдем
Эждатлар Илинде.

Коклер алласы,
Алупка баласы!

Амет АДУЛЬ

ЭКИ КЪАНАТ

Мен шаиним.
Мени тута
Ильде эки къанатым.
Бири – анам,
Бири – Ватан,
Олар меним аятым.

Бири – шималь,
Бири – дженюп,
Бири – гедже,
Бири – танъ.
Бири – шейт, ольмез Муса,
Бири – батыр Амет-Хан!

Мен шаиним.
Мени тута
Ильде эки къанатым.
Батырларгъа
Йыр язмагъа
Къоркъам, етмез такъатым.

Бинъ докъуз юз
Къыркъ бирде
 дженк
Ичинде къалды Ватан.
Ватан ичюн

Къурбан кетти
Муса Джалиль ве Султан!..

Къанатларым
Боранларда
Ёкъ, сынмады, эм сынмаз.
Шаин
Ерде сюйреклөнген
Бир махлюкъкъа
Бойсунмаз!

Мен шаиним.
Мени тута
Ильде эки къанатым.
Кокте, Ерде
Ильхам бере
Манъа Ватан, урь халкъым.

Шевкет ЮЧУС

Несир – 2019: мевзулар, оюв басамакълары, тевсиелер

Иште, кечкен йылнынъ несир эсерлерине къыймет кесмек меселеси Языджылар бирлиги тарафындан бу кереси бизге авале этильди. Къыркъ дерьядан сув кетирмемек ичюн аман козьден кечириледжек менбаларны сыраламагъа бакътыкъ ки, оларны 2019 сенеси И. Гаспринский адына Медиамеркез тарафындан чыкъарылып, ичинде несир эсерлер мевджут олгъан китаплар ве «Йылдыз»да басылгъан икяелер тешкиль этеджеги анълашылды.

Келинъиз, китаплардан башлайыкъ. Шимди элимизде Аблязиз Велиевнинъ 80 йыллыгъы мунасебетинен нешир этильген эки джылтлы «Сайлама эсерлери», Гульзар Дерменджининъ «Сайлама эсерлери» ве генч иджаткярлар Севиль Карашаева ве Айше Акиеванынъ эсерлеринден ибарет «Эйиликлер олсун» серлевалы икяелер, терджимелер ве пьеса топламы мевджут.

Бытыр Аблязиз агъанынъ юбилейи адет узьре кениш джемаатчылыкъ тарафындан къайд этильди. Бу яшына кельгенине бакъмадан башта бир язылы медениетимиз саасында гъает фааль иштирак этип кельген бу адам яшына да, къартына да бир нумюнедир. Онынъ къайд этильген китапларынынъ биринджи томында ер алгъан «Несир» къысмындаки очерклер якъын тарихий кечмиште юзь берген фактларгъа зенгин олып, бу малюмат бильгилеримиз сырасындаки базы бир бошлукъларны текмиллемеге ярдым эте, унутылазгъан шейлерни хатырлата. Мында хусусан «Мукафат», «Хайтарма»нынъ юбилейинде», «Чыкъып юксеклерден бакъма» киби хатырлавлары окъуйыджыны эсир алыр. Акъылынъыздамы, халкъымыз энди-энди мында къайтып башлагъанда бир чокъ койлерде бизге сыджакъ козьнен бакъкъан, атта къайтмамызны арз эткен артыкъ баягъы яшындаки тётя Мариялар, дядя Васялар бар эдилер, ангилери ки шу кой шивесинде эм лаф эте, эм йырлай

эдилер. Тамам бойле кибилери акъкъындадыр аныылган очерклерден сонъкиси. Мындаки Шура абла очерк муэллифининъ бабасынен берабер дженктен эвель почтада чалышкъанлар. Шимди Къоз кою койдешлерининъ ильк топлашувы кечириледжекте, бу къадын, алып барыджынынъ мусаадесиле сёзге чыкып: «Сайгъылы койдешлерим... мен эпинъизни койдешлер корюшювинен хайырлайым. Бу меним ичюн де байрам. Сиз кеткен сонъ бизлерни де татар къуйрукълары, деп аз акъаретлемедилер, лякин тишимизи тишимизе къойып даяндыкъ. Догъмуш коюмизе тездже ве чокъча гелинъиз. Энди мен сизлерге багъышлап «Чыкып юксеклерден бакъма» деген эски къырымтатар халкъ йырыны йырлайджам... Къадыннынъ дюльбер, янгъыравукъ сеси... инсанларнынъ тенини чымырдата, юреклерни агълата эди...»

Тамам бу ерде Аблязиз агъанынъ эки къанаты олган языджылыкъ ве газетаджылыкъ зенаатлары муайен бир эмиетке малик олса керек, бир тарафтан, муэллиф юзь берген шейлерни хафиф шекильде, арткъач сёзлерсиз такъдим этюв усулларыны косътерсе, экинджи бир тарафтан, не олып, неге кельгенимиз хусусында тюшюнип бакъмагъа огрете. Даа айтаджакъ олсакъ, бугуньки кунюмизде бу дюньядан козь юмган языджыларымыз, артистлеримиз, джемаат огюнде бельки пек де корюнмейип, умумий инкишафымызгъа иссе къошкъан инсанларнынъ кечмишинден айретлендириджи ве айны заманда чокъ медениетли суретте тариф этип берюв джеэтинден янымызда зеинлери къавий олган Урие Эдемова ве Аблязиз Велиев барлар...

Къайд этильген неширлер сырасында «Эйиликлер олсун» китабы айрыджа ер тутса керек. Башта бир, Севиль ве Айше къардашларымыз ильк китабыны чыкъаргъанларындан хошлангъанымызны къайд этейик – арды гурь олсун! Экинджиден, бойле адымлар иджаткяр ичюн бир ильхам менбасы олганы беллидир ки, о, языджыгъа къалемини уджламагъа ярдым эте.

Китапкъа кирсетильген эсерлернинъ йыллары косътерильмегени ичюн оларнынъ пейда олув арды-сыралыгъыны бельки тек конкрет эсерлернинъ кямиллигине коре бельгилек мумкюндир, дейим. Месея, А. Акиеванынъ мында ер алган секиз икяеси (терджимелерни эсапкъа алмадыкъ) арасында «Янъы несиль оджасы» ве «Яралы юрек дерманы» икяелери эм композиция, эм концепция, эм проблематика тарафларындан пишкин ве оригинальдир. Булардан эвелькилеринде бираз къалем аджизлиги дююла. Бираз конкретче даладжакъ олсакъ, месея, «Ана къучагъы» икяеси гузель бир левха-экспозициядан башлана – къараман «эдждатларынынъ мекяны» олган Гурзуфына севинип тоялмай. Ве бу арада Мерьем «фултосынен бутюн Гурзуфкъа белли олган» къомшусы Умиеге мусафирликке кире. Иште, джаным-козюм, тазе ошеклер, балаларынынъ эвленмек вакъты

кельгени киби лафлар... Эсер девамында вакъиалар тез-тез день-ишип турып, сонъуна таба халкъны сюргонликке оъратув муити тасвирлене. Бир-эки оригиналь эпизод (ельнинъ къуветлешмеси, сюрюледжек халкъ бир мейданда зораки топлашкъанда, Эбазернинъ ымпыс-тымпыс барып, улагъыны «ёллукъ» сойып кельмеси) эсернинъ къыйметини арттыра, окъуйыджыны кергинликке ата. Айны заманда бу эсер ичюн сайланып алынган жанр къалыплары тарлыкъ эткенини сечемиз. Албуки, кениш вакъыт материалы алынып, о повесть дереджесине де еткизильмеген, икяе къалыплары да онъа тарлыкъ эте. Шунынъ ичюн олса керек, эсер ичиндеки базы парчалар арасында суныйлик дююла. Айтайыкъ, Умиенинъ Эмирасангъа бармасы, сонъкисининъ апансыздан дженкке кетмеси киби моментлер, фикиримиздже, къувамына еткизильмеген. Айны чий моментлер «Меджбурий уриет» ве «Руюярлыкъ орюмчеги» икяелеринде сезиле, та о дередже ки, базада муэллифнинъ не дедеге истегени анълашылмай къала. Эбет, осюв басамакъларыдыр... Бу джеэттен Айше ханымнынъ «Бизге тюш олып корюнген омюр» икяеси уйгунджа ясалган. Эсер муим меселеге багъышлана – компьютер къаршысында отурмакълары озюне адет эткен Айдер анасынынъ сёзюне кирмей. Айны заманда бу оъланнынъ «башында, джанында санки дерсинъ эки бам-башкъа инсан куреше, эп озъара давалаша. Биринджиси – алчакъ гонъюлли, самимий Айдерчик ве тербиеден марум олган серт юрекли Айдер». Анасынынъ невбеттеки тевсиесине о, «Ана! Олды я! Мен энди уфакъ бала дегилим, истесем барып ятарым, истесем сабагъадже отурырым. Сенинъ не ишинъ бар? Манъа эришмесенъ, раат олмайджакъсынъ, гъалиба» сёзлерини айтып, анасыны къайтарып ташлай. Кунълерден бир кунъ «сабалыкълары биле ашамайып, вокзалгъа чапкъан» Айдер къайткъан сонъ бутюн кой халкъы «заваллы Алимени» джыймагъа кеткенини корип къала. Башта онынъ къайсы Алиме олгъаныны анъламайып, аслында бу къадын онынъ анасы экенини билген сонъ оъланнынъ «аякъларынынъ памукъ киби олмасы» эсерде яхшы тасвирлене. Айдер «эндиден сонъ анасыны корип оламайджакъгына, янына барып, бутюн япкъан арекетлери ичюн афу сорап оламайджакъгына» яныкълай. Бу ерде икяе новелла тюрсюни ала, чюнки юзь берген ал ялынъыз тюшюндеки ал экен. Демек, табиятындаки терсликни енъмек ичюн къараман бойле «дарбеден» кечмели эди. Фикиримиздже, муэллиф бала рухиятини гузель ачып олган. Бойле теджрибени биз «Яралы юрек дерманы» икяесинде де коребилирмиз...

Кет-кете А. Акиеванынъ къалем усталыгъы артып бараяткъаныны юкъарыда къайд этип кечтик ки, бунъа, меселя, «Янъы несиль оджасы» икяеси мисальдир. Мында «тентек» талебелеринен ич тиль тапышмамагъан Сафие Рефатовнанынъ ерине ишке университетни якъында битирген яш Ислям оджа алына. О, балаларны

мерақъландырмақ ичюн дерс кетишатында бири-биринден мерақлы усуллар кўллана. Балалар да яхшы тарафқа денъишип башлағанларыны атта мектеп мудире ве оджалар кунълеп башлайлар. Мудирнинъ одасына тазирленмек ичюн давет этильген бу оджа, қабатнынъ буюк файызы оджаларнынъ озюнде олғаныны, озю исе талелелерни базы бир оджалар киби ич бир вакыт ашаламайджағыны, оларға киббар мунасебет кўрмайджағыны незакетли шекильде бильдирип, дерске азырланмақ маначығынен топлашувны терк этип кете...

Икяенинъ серлевасы пек келиштирилъген. Ичиндеки вакъиалар бири-бирини адым-адым ача, персонажларнынъ табиятлары исе жанр черчивесинде толуджа ачылған. Икяенинъ финалында, анълашылғанына коре, артыкъ шеэрнинъ илери лицейинде чалышмақта олған Ислям оджа «худжур кийинген ве ренкли скейтини олдукча тез айдаған алда» келип, ачыкъ авада дерс кечире. Къасабадан кельген оджалар Ислям Бекировичнинъ дерс кечирюв усталығындан айретте къалалар. Бу ал, иште, онынъ иштен бошатылмасында роль ойнағанлар ичюн бир ахлякъ джезасына чевриле. Икяе муэллифининъ усталығы шунда ки, кимерси эвельки эсерлеринде олмасы киби о, окъуйыджысыны огютлеп отурмай... Етер ки, эсернинъ композициясы доғру тизильсин, нетиджесини окъуйыджынынъ озю чықарыр.

Энди Севиль Карашаеванынъ икяелерине кечейик. Онынъ махсулатында асыл истидаты пек сечиле. Муэллиф бир чокъ шейлерге динимиз ольчюсинен янаша. Анъылған китапта ер алған къайсы бир икяесине токъунылмасын, эр бирчиги тюшюнджеге земин ярата. Аз вакыт иджат эткенине бакъмадан, мындаки базы эсерлери шахэсер дереджесиндедир деген фикирге мейиль беремиз. Олардан бири «Миннетдар ол!» икяесидир ки, эсер Эльшаннынъ сонъки ёлға озғарылмасынен башланып, сюжетнинъ экспозициясы бизни кучлю кергинлик мейданына быракъа. Бойле усулны кўлланув нетиджесинде биз бирден икяе зыддиейининъ сейирджисине чеврилемиз. Мында сув къытлығындан кой халкъы арасында асыл олған къаба чеккелешювлерни коре-коре шашкъан Аким (о, балабан китап нешир этмек огрунда олып, тюрю халкъларнынъ адетлери, кечинювлерини огренмек пешинде Кавказ дағларында ерлешкен бир койге келип чыкъа) эсернинъ сонъунда «бу койде даа бир дакъқа биле къалмаға истемейип», оны аджеле терк эте. Иште, къайд этильген сувсызлыкъ меселеси факъат фон яратмақ ичюн керектир, асыл меселе исе ичтимай ахлякъ сынавындан кечюв меселесидир. Бир кўургъақлыкъ йылы вакытында «тылсымлы бир тюш корьмеси» нетиджесинде эсернинъ шу, Эльшан адлы къараманы сув чыкъабиледжек ерден хабердар ола да, «ишчилерни кетирип, о ерлерни къазып башлай», сонъ бир де энъ гузель чешме кўурып, койнинъ боллашмасына имкъан

ярата. Амма разылыкъ, тербие, диний ве миллий анъ олмагъан ерде халкъны даима огютлеп тургъан Бюркюд къартбабанынъ кызы Иера олюмге огъратыла... Бири-биринен табиий суретте багълангъан бу эпизодлар озюмизге (кениш манада) четтен турып бакъмакъ ичюн бир весиледир. Иште, бир тарафта Къырымдан кельген генч бир текъикъатчы, экинджи якъта дюньясыны унуткъан халкъ. Муэллиф «бирине бакъып шукюр этмеге, бирине бакъып фикир этмеге» чагъыра бизни, Аллах бергенине разы олмакъ кереклигини хатырлата. (Афсус ки, эсерни даа терендже талиль этмек ичюн макъалемизнинъ форматы тарлыкъ эте).

Китапны саифелемекни девам этеркен, Севиль ханым кимерси эсерлерини новеллагъа чевиребилъгенини къайд этип кечейик बारे. Бу сырада «Узюльмез багъ», «Башынъ сагъ олсун», «Сабырдан незакет» киби эсерлери меракълы келе. «Узюльмез багъ» новелласынынъ баш къараманы йигирми секиз яшыны толдураджакъ Селиме, Къырымдан узакъта яшай. Анасыны да ойле бир сагъына ки... Эртеси куню, кобете пиширип, о, къомшусына мусафирликке кире (эсер автобиографик чизгилер ташыса керек). Онынъ ким, не ерли, кимлерден олгъанындан меракъланмагъаныны яры шакъалы-яры джиддий тавурнен бетине ургъан мусафир достане къонушув нетиджесинде шу къадыннынъ асыл тамырлары Къырымдан олгъаныны билип къала да, Селименинъ къуванчы ичине сыгъмай... «Башынъ сагъ олсун» икяеси исе муайен бир манада эр кеске дерс мисалидир. Хастаханеге къаза нетиджесинде кетирилъген сабий аджеле ярдымгъа мухтадж олгъан вакъытта, эмшире Катянынъ чапып-чапкъаламалары, ялварып-ялкъармаларына бакъмадан эким Алексей Степанович озюни сыкъмай – о, адамларнынъ джебине бакъып алышкъан экимлерден. Оны факъат сабий ольди деген хабер «уянта». Протоколны толдурмакъ ичюн озюнинъ экимлик «борджуны» япмакъ ниетинен сабийге якъынлашкъан бу адамнынъ вазиятини «вах»! Чекише-чекише, эким ярдымыны ойле де корип оламайып ольген бала онынъ огълу олып чыкъа...

Ишбу новеллада психологизм чизгилери бар. Бир ерде отура-отура кутюрешкен эким артыкъ инсан кылыфындан чыкъкъан, атта озюнинъ юзюни ачаракъ, эмширеге бу дюньяда арсызджа олмакъ кереклигини ургъулай. Шу мунасебети ичюн де, иште, къадери оны джезалай.

«Сабырдан незакет» икяеси исе кейф чатып окъумакъ ичюн яратылгъан, дер эдим. «Бир къач айдан берли не къамфет, не де мейве корьген балачыкълар арзуларгъа далып отургъан, анасы якъынлашаяткъан догъумыны ве эвдеки агъыр вазияetni эсаплагъан, бабасы исе ярым йылдан берли иш тапамайып, аилесини насыл бакъаджагъыны тюшюнип отургъан» къорантагъа акъайынен беррабер мусафирликке кельген Зибиде, бош къолнен кельмейим

деп, янына чай ве кѳурабие ала, бир де бу кѳорантаны мыскѳылап алгѳандайын ола. Факѳат бу, кетирильген шейлер соффрагѳа кѳоюлгѳан сонѳ (чѳюнки соффралыкѳ башкѳа бир шей ѳѳѳ) корѳмелисинѳыз: Асенени кульген Зибиденинѳ япмышларындан акѳайы да утанып кѳала, озѳюнинѳ де «ѳюзѳ морлана», чѳюнки кетирильген о чай-майлар энди чокѳтан эскирип, агѳызгѳа алынмаз дереджеге кельген... Эсернинѳ бойле финалы кергинлик ичинде кѳалгѳан окѳуйыджынынѳ алыны бирден енгиллештире. Мында да муѳэлифнинѳ эсерни усталыкѳнен екѳюнлемеге бильгенининѳ шааты оламыз: о, изаатламай, тек косѳтере...

Айрыджа адджы бир акѳыкѳятны муѳэллиф «Гѳарипнинѳ кѳайгѳысы» эсеринде ярата. Суриеедеки ичтимай ве арбий-сиясий вазие ттен толайы Тюркиеге келип чыкѳкъан балалардан бириси – Нур адлы кѳызчыкѳ кѳардашларынынѳ джаныны кѳуртармакѳ пешинде тиленджилик этмеге меджбур. Ерли баллар оны котеклеп, яры олю алына кетирелер: «Гѳарипнинѳ джансыз вуджуды сылакѳ, чамурлы асфальткѳа кѳырмызы ренк кѳошты... Кѳызчыкѳ урувлардан сонѳ не эллери, не аякѳларыны ис этип ола эди. Козѳлерини кѳапатты. Аллахтан сабыр ве кучѳ тиледи. Тек истеги эвине барып, кѳардашларыны ве ана-бабасыны корѳмек эди. «Бекленѳыз, мен келем... келем...» – агѳлап, озѳ-озѳюне кулюмсиреди о» сѳзлеринен бите эсер. Эсер окѳулып чыкѳкъан сонѳ бу кѳызчыкѳнынѳ ираде кучѳу ве айны заманда чыкѳымсызлыгѳы акѳкъында тюшѳюнесинѳ. Оны олур-олмаз сѳзлер айтып ашалагѳан осьмѳюрлер четте турсын, янындан группасынен кечмекте олгѳан гиднинѳ гѳамсызлыгѳы нефретимизни кѳозгѳай. Кене яхшы, туристлер оны утандырып, Нурнынѳ чантасына «пара, татлы, мейва, кимде не олгѳаныны» ташлап башлайлар. Бу моментлерни Севиль гѳает инандырыджы шекильде тасвирлеебильген. Бу сѳзлерни онынѳ «Сабырдан не-закет» икѳясине нисбетен де айтабилемиз.

Бираз да анѳылгѳан эдибелернинѳ бедий тили ве услѳуби хусусында токѳталаджакѳ олсакѳ, олар базада бираз сунѳий олып чыкѳкъаныны кѳайд этебилемиз. Мисальчѳун, Айше ханымнынѳ эсерлеринде «аджеба» сѳзѳюнинѳ керекли-керекмей ерде кѳулланылып, паразит сѳзлер тюсюни алмасы, Севиль кѳардашымызнынѳ махсулатында табиат левхаларынынѳ кимерде арткѳачлыкѳ этмеси киби аллар окѳуйыджыны ерине коре я «сѳюрѳндирѳ», я да эсернинѳ табий, бол акѳышмасына корѳюнемз мания ярата. Базы джумлелер исѳ я тилимиздеки синтактик кѳалыпларгѳа гѳайрытабийлик эте, я да джумленинѳ манасыны алып кѳача. Мисаллер: «Анѳлайсынѳыз, джевап беринѳыз. Тездже не сувур: хошаф я да кисель?» / «Анѳлайсынѳызмы, джевап беринѳыз. Не тездже сувур: хошафмы, кисельми?» ерине (с. 160); «Назлы, меним тюневин догѳгѳанымны тюшѳюнесинѳми?» / «Назлы, мен тюневин догѳдым, деп тюшѳюнесинѳми» я да «Мен тюневин догѳгѳандырым,

деп тюшюнесиньми» ерине (с. 133); «Сизинь Нариманнен келеджегиньизни белледим...» / «Сиз Нариманнен берабер келеджектирсиньиз белмедим» ерине (с. 131); «Сен не, меним бу кузьюге бакьып, тезден оледжегимни истейсиньми?» / «Сен не, меним бу кузьюге бакьып, тездже ольгенимни истейсиньми?» ерине (с. 51). Кимерде исе сёзлернинь яньлыш къулланылгъанына расткелине: «Келинъиз, бираз багъчада аваланайыкъ» (с. 50) джумлесинде «аваланайыкъ» сёзю ерине башкъа бир келиме (меселя, «ава алайыкъ») къулланылмалы эди, чюнки бунысы бираз чиркин манада къулланылатурган. Айны бунынь киби «Ачкозьюкнен алынган емекке айван киби атылды» (с. 46) джумлесиндеки «айван» сёзю ерине, меселя, «махлюкъ» сёзю къулланылган олса, эсер озюнинь «юзюни сакълап къалыр» ве бедийлигини эксильтмез эди. Затен къайд этильген аллар шу, «Эйиликлер олсун» джыйынтыгъынынь ашыкъчанлыкьнен азырланып чыкъарылмасынынь нетиджесидир, деп тюшюнем, чюнки эфирде олсун, озъара субетте олсун, Севильнинь де, Айшенинь де пек тюзгюн тили бар олгъаныны билемиз. Айны заманда «эски мектепни» корьген уйкен иджаткярлардан Къадыр Велиев, Сейяре Меджитова, Экрем Гъафаров, Шемсие Люманова, Хайсер Сеитяя, атта энъ яшлардан олган Весиле Менусмановаларнынь бедий тили озюнинь шырныкълыгъы, миллийлигинен айрылып тургъаныны къайд этип кечмеге истер эдик (бойледже, биз яваш-яваш меджмуамызда таб этильген эсерлерге буюрамыз). Оларнынь эксериети токътамай язып туралар, олар сырасында къайд этильген ильк эки къалем саибининь тили исе ана тилини даа яхшы огренмеге истегенлер ичюн бир чокъракътыр. Затен Къадыр агъанынь аман-аман эр бир махсулы башкъа языджыларнынь эсасен зорлукъларымызны косътеребермесинен бираз быкътырган эсерлери янында этрафта яхшы шейлер де бар олгъаныны корьмеге ярдым эткен эсерлердир. Джумледен онынь бу йыл басылган «Текмиль шашмаладым, акъайлар» («Йылдыз», 2019. – № 2) аджвий икяеси, акъай киши бинь истемесин, къадын кишининь эвдеки ерини бастырып оламайджагъыны ошлу шекильде косътере. Сейяре ханым исе «Разылыкъсыз никях» икяесини такъдим этерек («Йылдыз», 2019. – № 2) тарихий икяеге ошагъан бир сюжет ясап, композициясыны пек тюзгюн эте. Факъат 34-нджи саифесине келип, икяе очерк ве атта макъале тюсюни алгъандайын олып, эсернинь леззетини боза. Бунынь киби жанрлар къарышмасы Гульзар ханым Дерменджининь де эсерлеринде козетиле («Анань бизден кетсин де», «Мырзам», «Къытмыр»). Эвель язгъанымыз киби, гузель-гузель инкишаф этип кельген сюжет ёлагъыны кене ойле дюльбер битиреджеги ерине муэллиф анълымы оларакъ, анъсызмы, адий бир макъалеге чевирип ташлай. Г. Дерменджининь «Къытмыр» икяесиндеки финалда муэллиф къарама-ныны лаф эттиреджеги ерине, олган шейлерге муэллифнинь озю

кыймет кесе. Тамам бу ери эсернинь ичинден акып чыкьмалы ки, кыйметни окъуйдыжы кессин. Бойле алны Экрем оджа Гьафаровнын «Унутып оламам» икяесинде де («Йылдыз», 2019. – № 6) эслегендайын олдыкь. Фикиримиздже, икяенинь соньундаки эки абзац («Шу ань о генчлик йылларины хатырлады» деп башлагьан еринден) арткьачлыкь эте. Амма «Ишни анавы профессордан башлайым» (журналнын айны санында) ве «Машалла, Абляким, джемаатынъызгьа» («Йылдыз», 2019 – № 3) икяелери кунюмиз ичюн актуаль мевзуларда олып, ярын-о бириси куню миллет оларакь сакьланып кьаладжакьмызмы такьымындаки меселелерни ургьулай. Ана тилине хор бакькьан, миллий неширлерден алып береджеги олмагьан адамлардан бу хусуста не бекленилир?! А-а-а, о демесе, бу джеэттен мувафакьетке иришкенлер бар экен, атта ойле нокьталардан бирисининь сакьини олгьан Серёжа (!) бизим тильде сербест кьонуша экен. Себеби – кой молласы ве джемаат бир якьадан баш чыкьарып халкьымызны бийлеген тильсизлик беласынынь огьони алып, кесен-кес талаплар кьоялар, атта ана тилини менсинмейджеклерден джемаат юзюни чеви-реджек, деген кьарар алына. Бугуньки куньде бойле эсер атта утопия киби корюне. Амма джемаат бирликлени сакьласа, не бермеген Аллах...

Соньки йыларда мерхум Хайсер агьа Сеитянынь хатырлавлары, назм ве несир эсерлери «Йылдыз»нынь эписи санларында басылып кельмекте. Бу шахысны танып та, оныньле бир субет япылмагьаны, фикирлерининь язып алынмагьаны, оньа кьулакь асылмагьаны ичюн Языджылар бирлиги бинь пешмангьа келе – янымызда бир инджи мисали яшай экен де, хаберимиз олмагьан. Онынь эр бир эсерчиги шахэсер севиесиндедир, эр биринде салмакьлы фикир бар. Джумледен «Итибарымны кьавеньден корем» икяесинде («Йылдыз», 2019. – 1) «эски татарлыкьны» кутькенлер яшайышындан бир типик ал тасвирленип, серлевасына джевабен, эки кьарт кьаве урмакь пешинде де бу, де анавы танышына мусафирликке кирип, бириси арпа кьавеси, даа бириси нохут кьавеси пиширгенини корип, «итибарсызлыкьларына ынджыналар». Бундан сонь олар сёзде шу эвлерден аягыны кесмек кереклер. Амма кене «джаным», кене «козюм» – эсер кергинликсиз окьулгьаны киби, ойле де джан агьыртысысыз, шакьа-кьоратанен бите. Эсернинь муэзлифи кьараманларыны кульмей, тазирлемей, тек кимерде расткелинген чиркин алларны тасвирлеп ала.

Юкьарыда адлары кечкен иджаткярлар сырасында Весиле Менусманованы аньып кечкен эдик. Бу ханым эдебий-бедий уфугьымызда догьган бир истидат олгьанына ишанмагьа истер эдим. Онынь шиириетте, газетаджылыкьта ве бугунь несирде косьтерген кьабилиети бизни кьувандыра. Тюзгюн эджалы, мергин сёзлю бу муэллиф журналнынь учюнджи санында «Даа бир фур-

сат» икяесини такъдим эте. Пара топламакъ макъсады ве авеси та эгоизм дереджесинде олгъан къарамаман Энвер бей адындан тариф этильген бу эсерде халкъымызнынъ яшайышындаки типик вазиет новеллагъа чевириле, яни цирроз хасталыгъына огърагъан бу адамнынъ анализлери асылында башкъа адамнынъ анализлери олгъаны ашкъар ола. Бундан сонъ Энвер бей «озюни санки янъыдан догъулгъан киби ис эте», айны заманда башта-башта огълуна ляйыкъ корьген эмшире Эльмазны да, дикъкъатсыз олып, анализлерни къарыштырып йибергенине ола козьден чыкъарып, оны Асаны да (огълу) бегенмейджегини хуляса эте. Иште, къайд эткенимиз киби, мындаки шейлер биринджи шахыс адындан такъдим этильгени ичюн икяенинъ сонъундаки аят-мемат сырларыны изаатлав фикирлери композиция къалыпларына пек уйгъун келе.

Хулясаи-келям:

– 2019 сенеси такъдим этильген несир эсерлернинъ эксериети икяелердир ки, олардан базылары бир къач йыл эвельси яратылса да, кечкен йылы нешир этильген китапларда ер алгъан. Олар базы бир яш къалемлернинъ «осюв басамакъларыны» козетмеге имкян бере;

– базы муэллифлернинъ эсерлери «икяе» деп бельгиленсе де, оларда эм икяе, эм очерк, эм макъале хусусиетлери къарыштырылгъан ки, нетиджеде оларны там манадаки бир жанргъа аит этмек зор келе;

– эсли башлы ве яш къалем саиплери берген бедий махсулат базада синтаксис, услуп (паразит сёзлер, ерли-ерсиз къулланылгъан келимелер) ве имля севиелеринде фаркъ эте. Шунынъ ичюн буюк несильнинъ эсерлери генч иджаткярларгъа бу джеэттен бир нумюнедир;

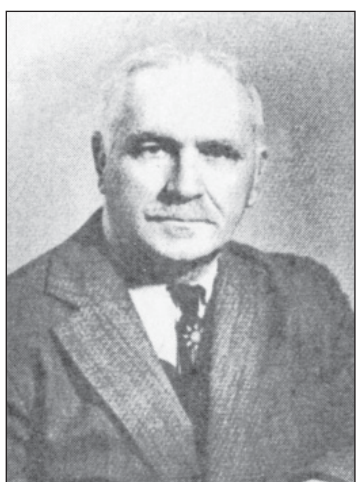
– такъдим этильген эсерлернинъ эксериети дикъкъатымызны олдукъча муим меселелерге чеккенини къайд этип, айны заманда эсер къачынды шахыс адындан тариф этильгенини козьде тутаракъ, эсернинъ финалыны онъа коре ясамакъ кереклигине дикъкъат чектиремиз.

Иште, тарафымыздан язылгъан сатырлардан макъсат тек кечкен йылдаки несир эсерлеримизни козьден кечирмек эди. Қайд этильген базы тенкъидий фикирлер факъат йыллар девамында козетилип, бизим талиль саасында арттыргъан теджрибемиз юксекигинден косьтерильген нокъталардыр. Макъалемизде ич кимсенинъ итибарыны тюшюрмек ве я акъыл огретмек макъсат эдинильмеди. Аксине, миллий эдебиятымызны яшаткъан, ойле экен, онынъ инкишафына кенди иссесини къошып кельген эр бир иджаткяргъа самимий тешккюримизни бильдиремиз!

Эр шаир чокъракътыр озюндже...

Шаир Юнус Темиркъаянынъ 105 йыллыгъы мунасебетинен

Юнус Темиркъая 1915 сенеси январь 3-те Балыкълава больгесининъ Урку-ста коюнде догъды. 1921 сенесининъ ачлыгъында онынъ ана-бабасы, беш агъа-къардашы вефат этти. Еди йыллыкъ мектепни битирген сонъ, 1935 сенеси - Ялта педагогика техникумыны, 1939 сенеси Къырым devlet педагогика институтынынъ къырымтатар тили ве эдеби-яты факультетини битирди. Лариндорф (шимди Первомайский) районындаки Буюк Бораш коюнде мектеп директоры олды. Биринджи шири 1934 сенеси Ялтада, район газетасында басылды.

Сюрдюнлик йылларында Бекабад тола заводында, «Фархадстрой» кюруджылыкларында чалышты, 1948 сенеси оджалыкъ зенаатына къайтты, Наманган виляетиндеки кой мектеплеринде отуз йыл къадар оджалыкъ япты.

Ю. Темиркъаянынъ «Сабалар тазелиги» (1970), «Дагъ чокърагъы» (1972), «Танълар» (1976), «Аметхан» (1980), «Джан эзгилерим» (1983), «Юкъусыз геджедеки йырларым» (1986) шиирлер ве дестанлар джыйынтыклары нешир этильди. Къырымгъа къайтып кельген сонъ, яzydжылар бирлигине аза къабул олунды, «Сонъки тёллерим» (1995), «Ёл узериндеки ярыкъ» (2001) шиирлер джыйынтыклары дюнья юзю коръди. О, 2004 сенеси сентябрь 14-те Акъмесджит шеэринде вефат этти.

Закир Къуртнезир, «Къырымтатар эдиплери»
(Акъмесджит, 2017) китабындан.

Юнус ЭММЕРКЪ АЯ
(1915–2004)

Тувгъан тиль

Мен сени кичкене бир сабий экенде
Озь тувгъан анамдан эшитип бильдим.
Баш язым – такъдирим, юр алдгъа дегенде,
Сенинънен гонъюльден хошланып кульдим.

Сен олдынъ тувгъан тиль, сен олдынъ йырымны
Муляйим эгинънен тасвирлеп берген.
Ич кимсе бильмеген энъ гизли сырымны
Шенъ омюр ёлуна йырнен сёйлеген.

Байрамны, меджлисни, къуванчлы куньлерни,
Даима сенинънен къаршылап алдым.
Омюрни, баарьни, чечеклер, гуллерни
Деликъан чагъымда йырлап озгъардым.

Урь ватан багърында ферахнен кезгенде,
Сен олдынъ виджданым, намусым, арым.
Аджувсыз ач эджель багърымны эзгенде,
Тувгъан тиль! Кене де мен сени анъарым!

Яйляда туман

Буллурдай танъ чыкы тюзлерге чёккенде,
Сёкюлир гедженинъ джёрмевли дувагы.
Ал кунеш муляйим нурыны тёккенде,
Йылтырар яйлянынъ ямачлы къулагы.

Иште, шу учурым устюнден бурулып,
Учан-сув ачувнен ашагы эшиле.
Сырымда тайгъалакъ ташларгъа урулып,
Копюклер атыла бир-бирин пешинден.

Ох, не де аджайип бу кийик дагъларда,
Чал Учан-суварнынъ сесленип акъмасы!

Ох, не де аджайип алмалы багъчаларгъа,
Кезиджи кок-къою туманнынъ саркъмасы!

Чечеклер ве гуллер солмасын аслы,
Бульбуллер дертлешсин терекнинъ далында.
Яш къызлар, келинлер солмасын яслы,
Гъам чекип, чекишип, бир етим алында!

Инсаннынъ омюри отъмесин бошкъа,
Эр куннинъ озюне хызмети тапылсын.
Бизимчюн бу ана Ватандан башкъа
Бинъ «дженнет» олса да, къапысы япылсын!

1981

Шаир акъкъында

Копюрип ташмагъан чокъракъны,
Чокъракъ деп, санма сен!
Берекет бермеген топракъны,
Топракъ деп, санма сен!

Эр шаир чокъракътыр озюндже,
Ташамы, акъамы?!
Йырыны йырлай о, ольгендже,
Ич тынмай макъамы!

1980

Ватан ичюн кърбан кеткен шаир

Шаир Осман Амитнинъ 110 йыллыгы мунасебетинен

Осман Амит 1910 сенеси февраль 18-де Кезлев уездининъ Буюк Денъизбаш коюнде догъды, 11 яшында ана-бабадан оксюз къалды, кой мектебинде окъуды. 1923 сенеси Акъмесджиттеки нумюневий мектепке ёлланылды, 1928 сенеси педагогика институтына окъумагъа кирди, окъувны битирген сонъ, «Яш къувет» газетасында, «Яш ленинджилер», «Эдебият ве культура» меджмуаларында чалышты. Къырымда онынъ «Биринджи баразна» (1933), «Меним баарим» (1941) адлы ширий китаплары басылды, о «Буюклер элифбеси», «Тиль ве язы инкишафы дерслиги» китапларынынъ муэллифлеринден бири олды, Пушкин, Лермонтов, Шевченконынъ бир сыра эсер-

лерини къырымтатар тилине терджиме этти, дженк арфесинде «Сеит огълу Сейдамет» дестаны узеринде чалыша эди. Языджылар бирлигининъ азасы эди, белли бир муддет Къырым АССР Языджылары бирлигинде эдебий меслеатчы олып чалышты. Онынъ балалар ичюн язган шиирлеринден тертип этильген «Яш къардашларыма» джыйынтыгы дженк йыллары басмаханеде гъайып олды. Дженк башлагъанда Къырымда гизли иш алып бара, Сакъ районындаки Джагъа-Къушчы коюнде мектеп мудири ола. 1942 сенеси фашистлер оны якъалайлар, март 17-де – джанаварджа ольдюрелер.

Дженктен сонъки девирде шаирнинъ «Челик давушы» (1971) шиирлер джыйынтыгы, о терджиме эткен Пушкиннинъ «Балыкъчы ве балыкъ акъкъында масал» (1985) китабы нешир этильдилер, учь шиيري «Он экилернинъ хатиреси» (1970) джыйынтыгына кирсетильди.

Закир Къуртнезир, «Къырымтатар эдиpleri»
(Акъмесджит, 2017) китабындан.

Осман АМИТ (1910-1942)

Айдынъыз барайыкъ

Бакъынъыз байырлар
Артында дагъларгъа.
Бойдан-бой узангъан
Къоралы багъларгъа.

Таммам шу севинип
Ичине киргендай.
Бахытлы балалыкъ
Сефасы сюргендай.

Эр юзюм кютюги
Онъ салкъым байлагъан
Санки о якъут ве
Буллюрлер сайлагъан.

Айдынъыз барайыкъ
Багъларны кезермиз.
Берекет зевкъынен
Салкъымлар узермиз.

Кузь

Кузь кельди эм тереклернинъ
Япракълары тѣкюльди.
Тарлаларда тютюнлер де,
Бостанлар да сѣкюльди.

Не къарылгъач авелене,
Не турналар ойнайлар.
Не чибин бар къораларда,
Не чиркийлер къайнайлар.

Тек къаранлыкъ геджелерде
Эссе сыртнынъ еллери.
Санки дерсинъ чертип чала,
Телефоннынъ теллери.

Къоюргъан кок булутлардан
Тон кийине озюне.
Тыпкъы ягъмур пармакъ ура
Пенджеренинъ озюне.

Джаманакълы Керим Решидов

Шаирнинъ 115 йыллыгы мунасебетинен

Керим Джаманакълы.
Акъмесджит, 1931 с.

Керим Решидов 1905 сенеси январь 21-де Кезлев уездининъ тамам меркезинде ерлешкен буюк ве орта аллы Джаманакъ коюнде дюньягъа келе. Достане ве эмексевер койлюлер Фадъме Эмирамет къызы ве Абдурешит Таир огълу Решидовларнынъ къорантасында догъган бу баланынъ балалыгы сой-сопу ве омюрлик юрекке яткъан Къырым чёллери арасында кече. Онынъ бир агъасы – Фетта, дёрт къардашы: Азиз, Меннан, Ваид, Абхаир ве бир къыз къардашы Ребия ола. Уйкенлери даима кичкенелерине ярдым эткенлер. Ана-бабалары кечинген сонъ Ваид ве Абхаир Керимнинъ къорантасында оселер. Агъасынынъ тербиеси алтында Меннан эрте шиирлер къаралап башлай ве атта оларны айны Меннан Джаманакълы тахаллюсинен имзалай.

Оларнынъ эписи бильгиге ынтылгъанлар, тек зенаат саиби олмакъ дегиль де, халкъына, ватанына файдалы олмакъны арз эткенлер. Агъасына ошап Абхаир ве Ребия оджалыкъ зенаатыны кутерек, омюр бою мектепте чалышкъанлар. Окъув-языгъа ынтылув, китапкъа севги, дюньябакъышыны эп кенишлетмеге тырышув Джаманакъ асыллы бу инсанларнынъ эсас хасиети олып къала.

Кой мектебини битирген сонъ Керим Акъмесджит (эвельки Тотайкой) педтехникумында, 1929 сенесинден башлап исе Акъмесджит пединститутындаки къырымтатар тили ве эдебияты факультетинде окъуй. Оны битирген сонъ айны институтнынъ эдебият кафедрасы янындаки аспирантурада къалдырылып, «Къырымтатар халкъ шаири Шамиль Токътаргъазынынъ ичтимайи-эдебий фаалиети» мевзусындаки намзетлик диссертациясына башлай. Оны 1937 сенеси Къазан девлет педагогика институтында мувафакъитнен къорчалай.

Пайтахтта къайнагъан яшайыш: эдебий акъшамлар, джанлы

комсомол музакерелери, театр премьералары, яңы китапларнын нешири – булар яваш-яваш адетке кирип, Керимнин илери деки омюр тарзыны белгилетип башлай. 1924 сенесинден итибарен «Еңи дюнья», «Яш кьует», «Къызыл Къырым» газеталары, «Илери», «Эдебият ве культура» ве «Совет эдебияты» меджмуаларынын саифелеринде К. Джаманаклынын бир чокь шиирлери басылып тура.

1927 сенеси «Азатлык йырлары», 1940 сенеси «Айнени» шиирий джыйынтыклары ве иляхре дюнья юзю коре.

Бу девирде яратылган шиирий мирасыны козьден кечирир экен, мундериджеси ве услуби не дередже денъишкенини сечмек къолайдыр – эгер 1920-нджи сенелери оларда къою ренклернен ишленген табият, къырымтатар коюнин яшайышы ве онын яңы аяткъа ынтылувы устюн кельсе, 1930-нджы сенелернин сонъуна таба тешвикият ихтирасынын эп кенишлегенини корермиз. Оларда саделик, кой инсанынын табияткъа якъынлыгъы киби дуйгъулардан асыл олган эвельки эстетик усуллардан вазгечюв козетиле, публицистикаджылыккъа мейиль дуюла. Шиирлери эп къафиеленген партиянын чагырувлары ве шиарларына бенъзетилип кете. Оларнын буюк къысымы матбуатта басылып, муим девлет байрамлары ве кунълерине баълана. Месея, айнени услубинде язылган «Анайнын йыры» шииринде Сталиннин образы пейда олып, о, аятнын ферасетли оджасы, советлер девлетинин эр анги баласыны кучлю ве джесюр этеджек насылдыр бир тылсымлы зат киби тасвирлене.

К. Джаманаклынын ильк шиирлериндеки оригиналлик тюслери, энди-энди шиириет ёлуна чыкъаяткъан яшнын бедий дуйгъулары ерини услубиетине биле тесир этиджи яңы мундеридже ала. Иште, партиянын сырадаки шаиринин къадери бойледир даа. Затен онын дженктен эвельки назмиетинде энъ дегерлилери оларакъ Къырым табияты, севги мевзусындаки базы шиирлерини къайд этмек мумкюндир. Бу сырада айрыджа къайд этмели ки, Керим Джаманаклынын атта 1974 сенеси, яни Сталинден сонъ кельген девирде чыкъарылган шиирий джыйынтыгына биле Э. Шемъи-заде онын Къырым ве Къара денъиз анъылган эсерлери ве сатырларыны кирсетип оламаган. Советлер къурумы халкъымызнын сюрюльмесине даир меселелернин кутле тарафындан котерильмесини токътатмагъа девам эткен.

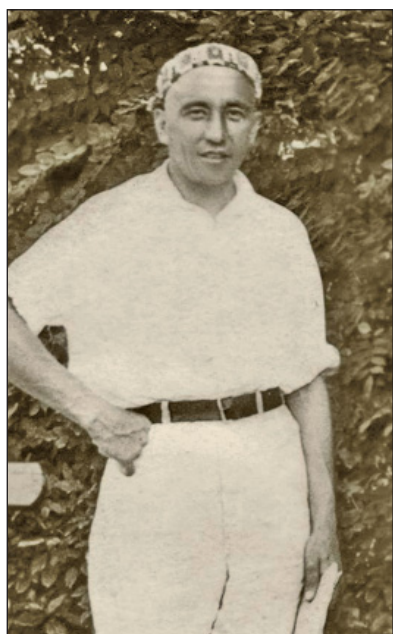
... 1931 сенеси Керимнин омюринде догъма Къазанлы бир гузель – Рашида пейда ола. Сонъкиси бундан эвель буюк авеснен Къазан къуруджылык институтунда аля окъуй, институтнын ичтимай ишлеринде фааль къатнаша, амма комсомолгъа оны къабул этмейлер. Бу да четте турсын, «кулак»нын къызы олгъаны ичюн о, экинджи курста экен, институттан къувула. Бу вакъиа генч

Биринджи сырада солдан дёртюнджи: Керим Дžаманақылы ве онынъ омюр арқыдашы Раşıда. 1933 с.

кызы ичюн такъдирининъ ильк агъыр дарбеси ола. Къоранта музакересинде бу кызыны Акъмесджитке, Амина тизесине ёлламакъ къарары алына. Сойлары оны сыджакъ къаршылайлар, Раşıда башындан кечкен шейлерден яваш-яваш узакълашып башлай, «Крымводхоз»гъа ишке сызыджы олып кире. Къазанлы яш дюльберге Дžаманакъ коюнден олып, бу вакъытта артыкъ корюмли комсомол шаири киби танылгъан генч назар быракъа. Олар достлашалар, корюшип башлайлар. Саатлердже Акъмесджитни кезинелер, Салгырнынъ джуйрук сувуна севинелер, Къырым ялыларынынъ дюльберликлерини сейир этелер. Генч шаир севимли чёлю, Къара денъиз, севги акъкындаки шиирлерини окъуп бере. Бу кезинтилер оларнынъ эвленмесинен бите. Керим омюр арқыдашына окъумакъ ичюн даима ярдым этеджегине сёз бере. Бойле этип, Раşıда тек институтны дегиль де, вакъты келип, Москвадаки Тимирязев академиясыны да битирип, биология оджасы ола. Олар К. Дžаманақылынынъ сонъки кунюне къадар бераберликте частлы-бахтлы яшайлар, огълу Ильдус, эки кызы – Фарида ве Нурияны осьюрелер. Ана-бабаларындан мирас къалгъан китапкъа урьмет, бильгиге ынтылув, окъувгъа авеслик бу къорантада даима укъом сюрип, шимди де торунларынынъ аилелеринде девам этмекте.

1935-нджи сенесинден 1937-нджи сенесине къадар К. Решидов-Дžаманақылы Акъмесджит педиститутында оджалыкъ япа. Тамам

Керим Джаманаклы.
Ялта, 1933 с.

бу вакытта о, тюрлю районларгъа чыкъкъан студентлернинъ фольклор экспедицияларына реберлик эте. Албуки, кырымтатар фольклорынынъ чешит тюрлю нумюнелерининъ язылып алынмасы, кедайлар джедвелининъ тизильмеси нетиджесинде халкъ агъыз яратыджылыгынынъ дегерли эсерлери сакъланып къала.

1930-нджы сенелер кырымтатар филологиясы ве фольклоршынаслы-гынынъ энъ фаджиалы девирлеринден биридир ки, «къуршунгъа тизильген несильнинъ» О. Акъчокъраклы, Б. Чобан-заде, У. Боданинский, А.-С. Айвазов киби корюмли векиллери, буюк алимлери бири-бири артындан ёкъ этилелер.

Асыл олгъан бошлукънынъ акъибетини янъы дюнья къурмагъа тутунгъан партия мемурлары тасавур эткен экенлерми?! Тарихнынъ бу дегирменине

яш несильнинъ векиллери де огърайлар, яни талебелер, муайен бир манада уйкен несильнинъ ишини девам эттиргенлер, джумледен Акъмесджит пединститутынынъ мезунлары ве аспирантлары. ангилери ки сонъра намзетлик диссертацияларыны къорчалап, А.С. Пушкин адына ильмий-теткыкът институтында чалышаджакълар ки, олар арасында К. Джаманаклы да ола. Янъы шараит муитинде халкънынъ медений хатырасыны сакълап къалмакъ вазифеси тамам бу несильге тюше.

Иджадий фаалиетини шириеттен, иджаттан башлагъан генч муэллик кямиллик йылларында бар кучюнен миллий фольклорны топламакъ ишине берилип, чынъ ве манелер, халкъ масалларынынъ джиддий мутехассысы олып къала. 1930-нджы сенелери яш алим «Янъы дюнья» газетасында, «Эдебият ве культура», «Совет эдебияты» меджмуаларында ве дигер неширлерде макъалелер бастыра – булар ярымаданынъ медений аятында бир янъылык ола. Оларгъа ве фольклор джыйынтыкъларына кириш сёзюнде миллий фольклорджылыгъымызнынъ бир илим оларакъ темели тикильмекте ола. Бу материаллар арасында «Чынълар ве манелер. Кырымтатар фольклорынынъ биринджи джыйынтыгы» (1936), «Бахтлы халкънынъ йырлары» (1940), «Чынъ ве манелер» (1940), «Масаллар. 1 том» (1941) джыйынтыкъларынынъ дегери зиядеджедир.

Керим Джаманаклы 1937-1941 сс. А.С. Пушкин адына Кырым Ильмий-теткыкът институтындаки эдебият ве фольклор секто-

рынынъ уйкен ильмий хадими олып чалыша. Бу вакыттан итибарен о, профессиональ алим-фольклорджы оларакъ, фольклор ядикярлыкъларынынъ жанрджа таснифини ишлеп чыкъмакънен огърашыр экен, оларнынъ теткъыкъларыны шу девир фольклорджылыгынынъ эльде эткен теджрибеси нокътаназарындан янаша. К. Джаманакълыгъа масалларнынъ эсас сюжетлери, образлары ве мотивлерини изаатламакъ керек оладжакъ. Компаративизм (къыяслав, тенъештирюв. – Ред.) усулыны къуланаракъ о, оларнынъ къыясий талилини такъдим эте, айны заманда чынъ ве манелер арасындаки фаркънынъ ильмий талилини бере, ильк кере къырымтатар лирик дестанларыны айры жанргъа кирсете.

Яш коммунист алимнинъ бу теткъыкълары о девир ичюн къаиде олгъан марксизм-ленинизм методологиясына базана, биринджи ерге фольклор метинлерининъ мундериджесиндеки сыныфлаштырувы къоюла. Бу ал, бир тарафтан, теткъыкъларны гъает тар къалыплар ве суный схемалар ичинде чалышмагъа, экинджи тарафтан исе, онынъ халкъ агъыз яратыджылыгында мытлакъа демократия ве халкъчанлыкъларнынъ мевджутлыгъы акъкъындаки хуласалар чыкъармагъа меджбур эте. Халкъ иджадынынъ энъ демократик жанрлары олгъан масал, чынъ ве манелернинъ бу хусусиетлери халкъ турмушыны пек яхшы бильген, онынъ къуванчы ве кедери, арзу-ниетлери ве умутини татып бакъкъан ишбу алимге олдукъча якъын ве анълайышлы олгъан. Миллий эдебиятымызда корюмлер туткъан У.Ш. Токътаргъазынынъ шириетинде де халкънынъ образы тамам бойле тасвирлене ки, Керим бу языджынынъ бедий мирасыны эппейи огренмеси четте турсын, теткъыкъларчы оны там манада халкънынъ темсильджиси, онынъ менфаатыны ифаделейиджи деп бильген.

Къызы Нурия Эмирсуинова хатырлагъаны киби:

«...Бадам къырымтатар эдебиятынынъ классиги Токътаргъазы акъкъындаки ишининъ башына чыкъкъан эди. О Къазан пединститутунда къорчаланмакъ керек эди, чюнки о вакыт Къырымнынъ озъ спецсовети ёкъ эди. Ниает къорчалав куню етип кельди – 1937 сенеси майыс 14. Биринджи оппоненти оларакъ белли къазанлы алим Г. Нигмати сёзге башлап, бадамнынъ ишине юксек къыймет кесе ве ильмий теткъыкъларыны девам этмесини тилей. Иш мувафакъиетнен къорчалана, амма йылларджа кергинлик ичинде чалышув нетиджесинде асыл олгъан къуванчлы илеридеки вакъиалар ёкъкъа чыкъара. «Филология илимлери намзети» ильмий севиесини о, та 1940-нджы сенеси А.С. Пушкин адына Къырым Ильмий-теткъыкълар институтынынъ мураджаатындан сонъ ала – сонъкиси ВАКнынъ 1938 с. июнь 25-ине аит ишбу ильмий севиени бермемек акъкъындаки къарарыны лягъу этмесини риджа эте. ВАКнынъ бойле къарарына о замандаки олсун Татарстан, олсун Къырымнынъ ильмий ве ичтимай аятындаки умумий вазиет себеп ола.

Керим Джаманаклы.
Акъмесджит, 1939 с.

Бу вакъыткъа келип Галим-джан Нигмати НКВД-нынъ незарети алтында булуна ве, чокъкъа бармай, апсханеге быракъыла. Тамам бу вакъытта илери гъаели адамларымызны матбуат саифелеринде бири-бирине сытыштырув, бир чокъ алим, яызджы ве халкъны къайгырған фааль адамлары «буржуа миллетчилик»те къабаатлав арекетлерининъ невбеттеки далгъасы башланып, бу адиселернинъ сонъу агъыр репрессияларнен бите. Бу къоркъунчлы аллардан бабамны четте къалдырмайлар. Комсомолгъа К. Джаманаклы 1926 сенеси кире, 1931-де исе, ВКП(б) азалыгына сайлана. Амма оны бу тарафтан да джезалайлар. Бабамнынъ КПСС азалыгы карточкасында партиядаки вакътына аит заманына даир «1937 сенесинден

1940 сенесине къадар аралыкъ» киби къыска бир язы бар».

Керим Решидовнынъ У.Ш. Токътаргъазы, Умер Ипчи акъкындаки эдебиятшынаслыкъ мақалелеринде къыйметли козетювлери ве метинлерининъ талили янында о йыллары анъанеге чевирилген «буржуа миллетчилигине» мейильнинъ огюни алув огютлери ер ала.

Эбет, матбуат саифелериндеки адий мефкюревий тартышув кескин сиясий тутушувгъа себеп олабильмесини 1930-нджы сенелерининъ сонъуна келип чокъ адам анълап башлай. Шунунъ ичюн, Керим Джаманаклынынъ дженктен эвельки мирасыны огренгенде, онъа тарихий муит черчивесинде янашмалы. «Белли я, бабамнынъ бутюн иджадий ве ильмий фаалиети тек девирнинъ махсулы дегиль, оны там манада омюрге кечирюв мисали олған. Келинъиз, 1933 сенеси чекильген фоторесимге козь ташлайыкъ: мында ана-бабам Ялтанынъ багъчасында раатлангъанлар арасында. Джиезленгенлер, чырайлары куле. Экисининъ де къолунда «Правда» газетасы. Бу тесадюфий шей дегиль. Ана-бабам Ленин ве Сталин гъаелерине бар гонълюнен берильгенлер, янъы аятнынъ акъикый къуруджылары олмагъа тырышкъанлар. Бу газета олар ичюн керчектен де акъикъат менбасы олған. Аилемиз бу

газетагъа даима абуне олып кельген (бизлер – балаларгъа исе «Пионерская правда» ве «Комсомольская правда» газеталарыны яздырып ала эдилер). Олардаки малюматкъа джиддий янашув бар эди – «Правда»даки макъалелерни буюклеримиз окъуй ве музакере эте эдилер. Партиянынъ туткъан ёлу исе белли бир вакъыткъадже шубеге огъратылмай эди» – хатырлай К. Джама-накълынынъ къызы.

1937 сенеси Керим Джаманакълы Языджылар бирлигине къа-бул этиле. Тамам бу вакъытта «Поэты Крыма» (1937 с.), «Татарские писатели Крыма» (1940 с.) джыйынтыкъларында онынъ рус тилине терджиме этильген шиирлери дюнья юзю коре. Амма о заман ярыннынъ нелер кетиреджегини кимсе тахмин эталмагъан, чюнки эр бир адам озюнден къоркъкъан, эминсизлик ичинде яшагъан.

«1937 сенеси кыш геджелеринден биринде Керимни «чёрный ворон» алмагъа келип, оны Акъмесджитнинъ «Лубянкасына» алып кетти. Соргъу кечирелер, «халкъ душманларынен багъыны» сю-рюштирелер, апсханеде бир къач афта туталар. Рашиданынъ бу куньлерде нелер чеккенини изаатламакъ биле кыйын! Джама-накълылар Керим Джаманакълынынъ акъикый комсомол шаир олгъаны акъкъында мектюп язып, оны шу этрафтаки койлерде имзалатып, махсус органларгъа мураджаат этелер. Ким биль-син, бу мектюп энъ къоркъунчлысынынъ огюни алмагъа ярдым эткендир. Бабамнынъ къабаатыны тапып ве исбатлап олама-гъанларындан сонъ, оны азат этелер, амма анамнен берабер ичинден нелер кечиргенлерини тек Аллах биле!»

О девирдеки акимиятнинъ ийлекярлыгъы, урдым-дуймазлыгъы ве къанунгъа хор бакъмасы ана-бабамызнынъ юрегинде терен из къалдыргъандыр.

Олар бу сенелери ачылса керек, бу да уриет ве адалетнинъ ильк шавлелери корюнип башлагъан йылар эди. Бу вакъытта о, къатрбабамызнынъ «кулак» оларакъ джезаланмасы, кырымта-тарларнынъ сюрюн этильмеси акъкъында айтып берген эди», – дие хатырлай Керим Джаманакълынынъ уйкен кызы Фарида.

Дженкнинъ ильк куньлеринде дигер языджыларнынъ аилелери-нен берабер К. Джаманакълынынъ къорантасы Акъмесджиттен эвакуация этиле. Дженк вакътында онынъ омюр аркъадашы ве эки баласы Татарстанда яшайлар. 1941 сенеси сентябрь 13-тен баш-лап 1942 сенесининъ март айына къадар К.Р. Решидов-Джама-накълы партиянынъ мобилизациясы муджиби 361-нджи окъчылар полкынынъ сиясий аскери олып, Къырым джебэсинде, Ор-къапу районында, Керчь, Кубаньда уруша. Джаманакълы дженкнинъ ильк куньлеринден башлап «Къызыл Къырым» ве «Красный Крым» газеталарынен багъ тута. Публицистик макъалелери, очеркleri ве шиирлеринде о, совет аскерлерининъ къараманлыкълары акъкъында яза, оккупацияда булунгъан ватандашларынен су-

бетлешип, озь халкы ве топрагына севги ве фашизмнинъ тез вакытта еңиледжегине ишанч ашлай.

1943 сенеси «Къызыл Къырым» газетасынынъ арбий мухбири сыфатында Дондаки Ростов, Таганрог, Мариупольде дженклешмекте олгъан Докъузынджы къырыджы авиаполккъа бара. Муаррири Джеббар Акимов олгъан бу Къырым партия виляет комитети газетасынынъ редакциясы башта Сочи шеэринде, сонъра исе Краснодарда чыкъкъан, айны ерде Къырым партизанлары ве эалиси ичюн чалышкъан радионынъ муарририети ерлешкен. Бу йыллары бу оджакънынъ хадими олгъан К. Джаманакълы радио-да къалемдешлери Абдуреим Алтанълы, Шамиль Алядин, Ыргъат Къадыр киби язиджыларнынъ чыкъышларыны тешкиль эте. Бу аркъадашларынен берабер К. Джаманакълы партизанларнен сыкъ багъ тутат, арбий листовкалар вастасынен эалиге мураджаат этерек, алман ягмаджыларынен курешмеге чагъыра. Бу вакъиаларны Шамиль Алядин бойле хатырлай эди:

«1943 сенеси февральде Кавказ джебэсинде агъыр яралангъан сонъ, Махачкала госпиталинде тедавийленген эдим... Госпитальден чыкъкъан сонъ манъа йигирми кунлюк отпуск берильди. Шимди исе, кочебе Къырым укюмети адамларыны корьмек ичюн Сочиге кельдим. Хадимлернинъ эписи «Сочи» мусафирханесинде яшамакъта. Къырым партия виляет комитетининъ биринджи кятиби В. Булатов, Халкъ Комиссарлары Советининъ Реиси И. Сейфуллаев ве Къырым Юкъары Совети Президиумынынъ Реиси Дж. Менбариев иле корюштим.

– Бизим къырымтатарлары насыл... яхшы дженк этелерми? – деп сорады менден Булатов. – Команданлыкъ бизимкилерден мемнюнлерми?

– Къырымтатарлары акъкъында джебэде фикирлер яхшы... – дедим мен, – командалыкътан тешеккюр алгъанлар чокъ!

– Къараманлар бармы?

– Бизим докъузынджы ордуда... бильмейим! – деп джевап бердим.

Эки куньден сонъра Алабугъадан (Къазандан – Ш. Ю.) Керим Джаманакълы кельди, къолума «Известия» газетасыны туттырды. Онда, Алупкалы къырымтатар учуджысы Советлер Бирлигининъ Къараманы Аметхан Султаннынъ авада душман учуджыларынен амансыз урушувларда косътерген джесюрлиги икяе этильмекте эди. Мен Булатовнынъ одасына чаптым.

– Сизге къырымтатар къараманы керекми? – дедим онъа эеджанлы давуш иле, – иште... окъунъыз!

Владимир Семёнович макъалени ашыкъмай, хошнутлыкъле окъуп чыкъкъан сонъ, бюро азаларыны толады, оларны макъаленинъ мундериджеси иле таныш этти. Бюро, Аметхан ал-азырда джебэнинъ къайсы еринде олса-олсун, тапып, оны Къырым укю-

Керим Решидов Джаманакълы, онынъ омюр аркъадашы Рашида, буюк кызы Фарида, кучюк кызы Нурия, Рашиданынъ анасы Гульчира. 1955 с.

мети адындан хайырламакъ ве кендисине эдие такъдим этмек ичюн Менбариевни ве Джаманакълыны ёллады. Олар бюронынъ къарарыны эда эттилер...

(Шамиль Алядин. «Ер делиджилер»: Къарлы геджеде. – С. 12-13. – Ташкент, 1991).

Бойле этип «Кызыл Кырым» газетасында (1943 с., сентябрь 23, № 38) Аметхан Султан акъкъында «Татар халкъынынъ шанлы эвляды» макъалеси басыла. Айны санында онъа СССР Къараманы унваны (1943 с., август 24) берильгени хусусындаки Къарар ер ала. Керим Джаманакълынынъ Аметхан Султаннен субетине даир макъале онынъ келеджек санында бериле, – деп къайд эте журналист С. Бекиров.

СССР Къараманы Аметхан Султаннынъ джесюрликлери акъкъында «Къанатлы батыр» серлевалы Идиль (Волга) бою татарлары тилинде Къазанда 5000 нусхалыкъ китапта учь очерк басыла. Басылмасына 1943 с. октябрь 8-де рухсет бериле. Тамам бу макъалелерден кырымтатар халкъы ильк кере озьлерининъ ватандашы – джесюр арбий учуджыдан хабердар ола.

Бу китапчыкъ совет аскерлери ичюн азырланып, анда эфсаневий учуджы шерешленип, ондан гьурурландыра, гъаддар душмангъа къаршы бар кучьнен курешмеге чагъыра.

Керим Решидов Джаманакълы, онынъ омюр аркъадашы Рашида, Керим Джаманакълынынъ огълан къардашы Абхаир Альфия кызынен. Иш кабинети. Алабугъа, 1962 с.

К. Джаманакълынынъ шу очерклеринде о, озь баба-деделерининъ топрагъында осип буюген халкънынъ эвляды оларакъ, къараманий дестанлар ве йырларны балалыгъындан ичине синъдире-синъдире оськен инсандай косътериле.

1944 сенесининъ апрелинде К. Джаманакълы азат этильген Акъмесджитке келип чыкъа. Кефе (Феодосия) шоссесинде ерлешкен бир къатлы эвдеки квартирасы харабе ве тоналгъан алда тура.

«Дженк битти, амма не ичюндир гъалебе куню хатырамда къалмагъан. Бельки эвимизде къуванч деген шейнинъ олмагъаны ичюндир. Я дженкнинъ сонъу бизим аилемиз ичюн невбеттеки фаджиагъа чеврильди де. Бабам 1944 сенесининъ апрелинде Къырым азат этильгенден аман демобилизация олуна. Акъмесджитке къайткъанынен, ишке тутуна. Оны А.С. Пушкин адына татар тили ве эдебияты ильмий-теткъыкът институтынынъ директоры вазифесине тайин этелер – мында о, дженктен эвель фольклор болюгинде чалыша эди. Бабам Кефе шоссесиндеки квартирасына киргенде, одалар бош олып, андаки бутюн мебель, шейлер, китаплар ёкъ этильгенини, полда ат налларынынъ изи къалгъаныны, бесе-белли, мында ягъмаджылар атхане япкъанларыны, айтып бере эди. Амма онъа дженктен сонъ Къырымны аякъ устуне къоймакъ къысмет олмай» (къызы Фарида хатырлавларындан).

Медениет ве илимни джанландырмакъ, мектеплерни янъы окъув йылында ишке тюшюрмек керек ола. Къырым АССР Совнарко-

мынынъ вазифеси муджиби о, 1944 с. апрель 12-де Москвагъа ёлланыла. Буны тасдиқлайыджы весикъа сақланып къалгъан:

«Ишбу шеадетнаме татар тили, эдебияты ве тарихынен оғрашкъан Къырым Ильмий-теткъикъат Институтынынъ директоры Решидов Керим аркъадашкъа бериле ки, о, кырымтатар элифбеси ве имлясына денъишювлер кирсетмек меселелерини огренмек макъсадында Москва ш. Илимлер академиясы ве РСФСР Наркомпросына, ве Къазан ш. кырымтатар мектеплери ичюн окъув къуланмаларыны чыкъармакъ ишлерини аль этмек ичюн ёлланыла».

К.Джаманакълы 1944 сенеси майыс 6-да СССР Илимлер академиясына етип кельгени акъкында да къайды бар. Кырымтатар халкынынъ сюрюн этильгени акъкында къара хаберни о Москвада булунгъанда ала. Ёлланма шеадетнамесинде Акъмесджитке етип кельгени хусусында ич бир къайд ёкъ, Кырымгъа къайтып кельмеси акъкында айтылмасы биле арткъач.

РСФСР халкъ комиссариатынынъ 1944 с. июнь 9-да берген неветтеки шеадетнамесинде шуны окъуймыз: «Решидов Керим – ильмий-теткъикъат институтынынъ директоры» Къазан вастасынен Ташкент ш. – Озъбек ССР Наркомпросына агъымдаки йылнынъ июнь 10-дан итибарен даимий ишке ёлланыла».

Командировка шеадетнамелерининъ адий кыясы хусусий бир бошлукънынъ асыл олмасыны косътере: экинджи шеадетнамеде ильмий-теткъикъат институтынынъ ады косътерильмей, чюнки Кырым ве кырымтатарларны анъмакъ бу вакъыттан башлап ясакъ этиле.

1944 сенесинден башлап, К. Джаманакълы УзССР Наркомпросынынъ ёлланмасынен М. Горький адына Самаркъанд пединститутындаки озъбек тили ве эдебияты кафедрасынынъ доценти олып чалыша. Къорантасына къавушмакъ ниетинен о, бир йылдан сонъ Татарстангъа авуша. Башындан кечиргенлери К. Джаманакълынынъ сагълыгына тесир эте – онынъ акъ джигерининъ бир кысмы къатып къалып, ава кечирмейджек алгъа келе (крупоз – тиббий анълам). Экимлер онынъ сагълыгы акъта теляшланалар. Къорантасы ве якындарынынъ чапып-чапкъаламалары нетиджесинде о вакъыт къыт олгъан пенициллин тапылып, о хасталыкътан къуртарыла.

20 бинъ эалиси олгъан Алабугъа киби къадимий туджджар шеэри онынъ къорантасы ве онъа ошап тюрю еллер ве къасыргъалар къопмасы нетиджесинде мында келип тюшкенлер ичюн там манадаки джан къуртарув межанына чевриле.

1945 сенеси итибарен алим Алабугъа педагогика институтында башта уйкен оджа, сонъ исе доцент вазифесинде чалыша. 1948 сенеси эдебият кафедрасынынъ мудирини этип сайлана ве бу вазифени омюрининъ сонъунадже эде эте. Мында К. Джаманакълы озюнинъ ильмий ве эдебий фаалиетини девам эте. Бу йыларда

онынъ Габдулла Тукай, Галимджан Ибрагимов, Муса Джалиль акъкъындаки макъалелери басыла.

«Бабам байрам кунълеринде кырымтатар нагъмелери иле пластинкаларны кыйып, пармакларынен озю озюне зиль тутып, кыйтармагъа тюшмеге севе эди. Биз де даима зевкъ иле ойнап башлай эдик. Амма бабамнынъ юзюнде эксериет пейда олгъан гъам ве куськюнлик онынъ ватанына асретлигинден асыл олса керек. Акъшам сайын о, радионы илиштирип, тюрк тилинде янъ-гъырагъан янъылыкъларны, шаркъ аваларыны динълей эди. Бельки о, сюрдюнлик корьген халкъларны акъламакъ ичюн азырланаяткъан кыарарны эшитмек умуьттедир, чюнки Сталиннинъ ольмеси аз-бучукъ умуьт берип башлагъан эди. Тюркиеде исе о заман ба-ягъы кырымтатар яшагъан» (кызы Фарида хатырлавларындан).

Шиирлер язылмай, иджадий тюшкюнлик башлана. Ана тили ве халкънынъ бутюн медениети ясакъ этиле. Советлер девлетинде дженктен сонъ кельген несильнинъ хатырасындан кырымтатарларнынъ девлетчилиги олып, онынъ ады Кырым Мухтар Совет Социалистик Джумхуриети олгъаныны силип ташламакъ ичюн эр шей япылгъан эди. Та 1970-нджи сенелерге кыдар кырымтатар яzydжыларынынъ, атта цензуранынъ изинини алгъан эсерлеринден Кырымгъа аит адлар ве сильтем япувлар алынып ташлана. Бу девир К. Джаманакълы ичюн адден агъыр девир ола, о, чокъ вакъыткъадже онынъ агъа-кыардашлары ве кыыз кыардашы не ерде олгъанларыны бильмей, ве атта 1950-нджи йыларда оларнен багъ кыурып, язышып башласа биле, ильк кере тек 1957 сенеси Орта Асияда корюшмеге имкяны ола. Бундан сонъ тувгъанлары да Алабугъагъа келип, олар энди эсли-башлы чагъында экен корюшелер.

Татаристан Яzydжыларынынъ бирлиги де кенди сыраларынынъ темизлигини кыйгъыра, бу ал хусусан ЦК ВКП(б)нынъ «Звезда» ве «Ленинград» меджмуаларында басылгъан мешур кыарары ве А. Ждановнынъ мешур чыккышындан сонъ пек кергинлеше – К. Джаманакълынынъ да невбети келе: 1952 сенеси о, Яzydжылар бирлигинден чыкырыла.

Себеби там манада белли дегиль эди, затен о вакъытлары бир маначыкъ тапмакъ кыйын олмаса керек, – кырымтатар олгъаны етерли.

Иши-кучю тешвикъатнен чекишмек олгъан партия, иджадий тюшкюнлик, ана-топракънен багънынъ узюльмеси, бутюн бир халкънынъ фаджиясынен алып береджеги ёкъ эди, буны дегиль язмакъ, тюшюнмек биле телюкели олгъан.

1955 сенеси И. Эренбургнынъ «Оттепель» романы нешир этиле, айны вакъытта «Юность» ве «Иностранная литература» меджмуалары чыккып башлай. Буларнынъ эписи керчектен де мусбет сиясий денъишювлернинъ аляметлери олгъан. Иште, 1956 с. янва-

ринде Алабугъа Татаристан Языджылары бирлигининь идаресинден мектюп келе. Мында Языджылар бирлигининь не-вбеттеки топлашувунда Керим Решидовнынъ 1952 с. июнь 6-гъа аит оны Языджылар бирлигине азалыгъындан чыкъарув акъкъындаки къарар айыбынынъ исбат этильмеюви нетиджесинде лягъу этильгени, К.Р. Решидовнынъ Языджылар бирлигине азалыгъы кене тикленгени акъкъында бильдириле. Мектюпни ТАССР ССП идаресининь месуль кятиби Ф. Хусни имзалай.

Хрущёв деври башлана. К. Джаманакълынынъ эсерлери Озьбекистанда чыкъаяткъан «Ленин байрагъы» газетасында басылып башлай. Яваш-яваш сюрдюлик акъибетинде девлетнинъ тюрю кошелерине тюшкен зенаатдашлары ве языджыларынен алякъалары пекитиле.

1959 сенеси Ю. Болат, Р. Тынчеровнен берабер Ташкентте къырымтатар масалларындан ибарет китапны нешир этмеге наиль оларар. К. Джаманакълы Татаристан языджыларынен де ишбирлик япа. 1960-нджы сенелери Заки Нури ве Эдуард Касимовнен берабер о, къырымтатар масалларыны къазантатар тилине терджиме этип башлай. 1960 сенеси о, Р. Музафаровнынъ намзетлик диссертациясынына оппонентлик япа. Къырымтатар фольклоры мевзусында докторлыкъ диссертациясыны къорчалагъан Рефикъ Музафаров ве къырымтатарларнынъ халкъ агъыз яратыджылыгъы акъкъындаки эсас окъув къуланмасынынъ муэллифи олгъан Джафер Бекиров къырымтатар фольклорджылыгъына даир ильмий аныанени девам этелер. Кенди ишлеринде буларнынъ экиси де мытлакъа К. Джаманакълынынъ 1930-нджы сенелери эльде эткен нетиджелерине эсасланалар.

Омюрининъ сонъки йылларында К. Джаманакълы тюрю шеэрлерининъ архивлеринде Амет-Хан Султаннынъ аяты ве къараманлыкъларына даир весикълалар топлай. Материалларнынъ бир къысмы о вакъыт Ташкентте ерлешкен Языджылар бирлигининъ къырымтатар болюгинде музакере этиле. Буны К. Джаманакълы-

Керим Решидов Джаманакълы, онынъ омюр аркъадашы Рашида, огълу Ильдус, кучюк къызы Нурия. Алабугъа ш.1959 с.

нынъ Ю. Булат ве Э. Шемби-заднен сыкъ-сыкъ язышмаларында коремиз. Албуки, андан кельген мектюплер эльязма Языджылар бирлигинде эппейи булунгъанындан делялет бере. «Аят ичюн» серлевасы астындаки эльязманынъ къараламасы К. Джаманакълынынъ олюминден сонъ аиленинъ архивинде сакълана.

Артыкъ агъыр хаста К. Джаманакълынынъ сонъки шиирий эсери «Арзу» шиيري экен, бунысы А.С. Пушкин шиирининъ сербест терджимесидир. Оны ишлеген шаир йыллар теренлигинде къалгъан генчлик деврине хаялджа къайтып, дерсинъ, рус шаирине зиль тутаракъ, озюнинъ енъильмез арзусы олгъан ерге, яни

*...Где в тишине простых татар семьи
Среди забот и с дружбою взаимной
Под кровлею живут гостеприимной...*

къайтмагъа истей.

Керим Джаманакълы Алабугъада (Татаристан) 1965 сенеси август 1-де кечине. Анда да шеэрнинъ эски къысмындаки татар мезарлыгъында джыйыла. Шеэрнинъ янъы къысмындаки сокъакълардан бири Керим Решидов адыны ташый. Алабугъа девлет университетининъ филология факультети теркибиндеки татар тили ве эдебияты музейинде языджынынъ мирасына багъышлангъан болюк бар.

1973 сенеси Ташкентте К. Джаманакълынынъ «Достларыма» шиирий джыйынтыгъы дюнья юзю коре. Оны Э. Шемби-заде тизип, кириш сёзюни яза. 2005 сенеси языджынынъ 100 йыллыгъы черчивесинде филология илимлери докторы, профессор А. Сибгатуллина онынъ сайлама эсерлеринден ибарет «Әсәрләр» джыйынтыгъыны азырлап, оларны татар ве рус тиллеринде чыкъара. Китап Алабугъада аз нухада нешир этиле. 2008 с. Акъмесджитте «Кърымтатар халкъ масаллары» китабы чыкъарыла ки, оны К. Джаманакълы ве А. Усеин тертип этелер. Керим Джаманакълынынъ «Къырымтатар батыры Аметхан Султан» (2010 с.) серлевалы очерклер циклы бизим куньлерде гъайрыдан чыкъарылды. 2015 с. «Чынъ ве манелер» (репринт, нешир) китабы нешир этильди. Энъ тазелери арасында къазанлы тарихчы Д. Г. Галлямованынъ «Керим Решидов (Джаманакълы): имя в отечественной истории Крым-Казань-Алабугъа» (2016) китабыны къайд этмек мумкюн. К. Джаманакълынынъ иджады университет ве орта мектеплернинъ къырымтатар эдебиятына аит окъув къуланмаларында да бардыр.

Дженктен эвель басылгъан шиирлери ве макъалелери, шу джумледен А. С. Пушкин адына Къырым ильмий-теткъыкът институтынынъ махсулаты олып, 1940 сенеси чыкъкъан чынъ ве манелернинъ ильмий нешири окъуйджыларнынъ кениш даиреси

ичюн къапалы эди. 1970-нджи сс. К. Джаманакълынынъ омюр аркъадашы архивнинъ эльязма фондынынъ эсас къысмыны о вакъытлары Озьбекистанда булунгъан Языджылар бирлигининъ архивине теслим эте. Бугуньде-бугунь И. Гаспринский адына китапханенинъ сийрек китаплар, эльязмалар ве архив материаллары болюгинде К. Джаманакълы та сагъ экенде нешир корьген китаплары ве озь элинен язгъан шиирий дефтерлери булунмакъта. И. Керимовнынъ «Библиографический указатель печатных книг, статей и произведений на крымскотатарском языке: 1618-1944 гг.» (2009) китабынынъ бир къач саифеси К. Джаманакълыгъа айрылгъан. Бугуньки куньде энъ толусы «Керим Джаманакълы (Решидов): биобиблиографик косьтергич / КДЖМ «И. Гаспринский адына китапханеси». – Акъмесджит, (2017) китабыдыр.

Нурия Эмирсуинова
Шевкет Юнусов

Урьметли окъуйыджылар! **Йылдыз**

МЕДЖМУАСЫ

2020 сенесине «Йылдыз»гъа абуне олунъыз!

«Йылдыз»нынъ 2, 3-нджи санларына (март-июнь) абуне фияты **259 кумюш 26 капик.**

Экинджи ярым йыллыккъа (июль-декабрь) абуне фияты **388 кумюш 89 капик.**

**23 март кунюне къадар
эски фиятларнен
абуне олмакъ мумкюн**

**АБУНЕ ИНДЕКСИ –
75298**

Бабамнынъ руху эбедий бизнендир

Шаир Билял Мамбетнинъ 85 йыллыгы мунасебетинен

Йыллар, йыллар... Инсаннынъ омюринде олар сув киби акъып кече экенлер. Адет узре эки къарт бир ерге кельсе, мытлакъа бу сёзлерни текрарлайлар. Инсан яш экенде онъа чокъ къулакъ асмай, лякин вакъыт кечдикче неге малик олгъаныны яхшы анълайсынъ.

Къыйметли бабам – Билял Мамбет сагъ олды исе шимди 85 яшыны толдураджакъ эди. Лякин теэссюфлер олсун ки, онынъ арамиздан кеткенине энди он бир йыл олмакъта.

Инсаннынъ башына не къадар агъыр мушкюллик, гъам-кедер тюшсе де, вакъыт кечдикче о агъырлыкълар енгиллешип башлай, гъам-кедер савушып бара, яни кечкен вакъыт эр бир дертни девалай, дейлер. Савушмагъа савуша, енгиллеше билер, лякин занымджа, хатиреси, тюшюнджеси, асретлиги, юреклерде ачкъан яранынъ тесири омюрлик къала.

Шу кечкен айлар, йыллар девамында къорантамызда къыйметли бабамызны хатырламагъан кунюмиз олмаса керек. О тасавурымызда къа алидженап инсан, мераметли, къыйметли баба, къа тедбиркяр, эвджумен, садыкъ къоранта башы, къа аджайип шаир оларакъ пейдалана. Эр насыл корюниште, алларда бизлер онъа нисбетен юрегимизде терен хошнутлыкъ, миннетдарлыкъ, сыджакълыкъ ис этемиз, дувалар окъуймыз.

Бизлер, татам Гульназ да, мен де балалыкъта бир шейлер анълап башлагъанымыз киби бабамнынъ ярдымынен озюмизнинъ ана тилимизде шиирлер окъуп башлагъан эдик.

Гульназ биринджи сыныфта элифбени битиргенде акъшам маса башында бабам манъа «Гульназ» шиирини айтмамны теклиф этти. Мен шиирни юксек давуш иле айттым:

Гульназчыкъта шадлыкъ бар,
Юзьде къуванч шавлеси.
Оймакъ киби дудакъта
Бу хаятнынъ джилъеси.

Элифбени битирген,
Арифлерни о биле.
Эфсанелерни окъуй,
Меракълана, къувана.

Ярын кене Гульназчыкъ
Чанта алып къолуна
Достларынен чыкъаджакъ
Севген мектеп ёлуна.

Иштен базан котеринки рухнен, базан исе ёргъун, солгъун алда къайтып кельген бабамны буюк къуванчнен къаршылап ала эдик. О акъшам емегинден сонъ бираз раатлангъанынен татамнен экимиз онынъ багърына сокъуларакъ, бизлерге, эр кунъдеки киби, масаллар, тезайтымлар, тапмаджалар айтмасыны риджа эте эдик.

Бабамнынъ иши гъает чокъ олгъанына бакъмадан истеклеримиз бир заман ерине кетирильмей къалмай эди. О аксине бизлерни масаллар, эфсанелер дюньясына алып кире эди. Бойле тылсылы вакъыт ичинде базан бизлер юкъугъа дала, татлы тюшлер коре, сабалары хошнут алда тура, озюмизни гъает бахтлы балалар ис эте эдик. Бизлер бахтлы экенимизни сыкъ-сыкъ сойларымыздан, къомшулардан да эшите, гъурурлана эдик. Бу бахт, эльбетте, ана-бабамызнынъ къавгъасыз, шаматасыз, бири-биринен муаббет яшагъанлары ичюн олгъаныны бираз оськен сонъ даа яхшы анъладыкъ. Лякин вакъытнынъ кечмесинен оларнынъ да бири-биринен давалашкъанларыны дуймай къалмадыкъ. Эм бу давалар эр даим язы масасы башында чыкъа эди. Анам бабамнынъ янъы язгъан шиирлерини окъуй, базы сёзлернинъ тюбюне сыза, бабама джиддий тавурда бакъаракъ, «даа да терендже тюшюн», деп ташлай эди. Бабам суса, юксек ачыкъ манълайында тер тамчылары пейдалана эди. Ода ичинде арткъа-огге юре анама, «сен пек инджересинъ, шиириет бу санъа несир дегиль», дей эди. Базан сеслер котерилип дава къызышса, бизлер татамнен экимиз бир четчикте пысып отура эдик. Бойле вакъытта анам бизге акъсыз, мераметсиз олып корюне эди. Сонъундан, эльбет, эр шейни анъладыкъ. Бу давалар муаррирнен муэллифнинъ арасында олгъан иджадий мунасебетлер экен.

Орта мектепни битирген сонъ мен Ташкент Девлет университетининъ англиз тили ве эдебияты болюгине кирип окъумакъ истей эдим. Бабам гъает буюк кямилликнен меним ёлумны башкъа якъкъа бурды. Мен Низамий институтынынъ кырымтатар тили ве эдебияты болюгине кирдим. Бунъа ялынъыз анам, бабам дегиль де, бутюн омюри техниканен огърашкъан къартбабам да пек къуванды. Мени къучакълады, опыти. Сен акъыкий кырымтатар эвляды оладжакъсынъ, деди.

Мен институтны битиргенде бабамнынъ энди «Ягъмур» (1970), «Анамнынъ тюркюси» (1973), «Бааръ нагъмелери» (1975), «Тылсылы сандыкъ» (1977), «Тёпемизде кунеш» (1981), «Япракъ устюнде тамчылар» (1983), «Дагъ лялеси» (1985), «Меним истегим» (1988)

киби шиирлер, балладалар, поэмалар, эфсанелер джыйынтыклары дюнья юзю корьген эдилер.

Бабам бедий эсерлер язувнен берабер бир заманлар Самаркъанд тиджарет институтынын муэндислик технология болюгини битирип, джемаат ашы муэссиселери боюнджа муэндис-технолог диплом саиби экенини де унутмагъан. Чокътан-чокъ кырымтатар емеклер азырлав усулларыны топлап «Кырымтатар емеклери» адына джыйынтык азырлады. 1990 сенеси бу эльязма Ташкенттеки «Мехнат» нешриятында дердж олунды.

Чокъ девам эткен сюрдюликтен сонъра миллий арекет иштиракчилеринин тешеббюсинен халкымызнын ана-Ватанга къайтув джерянында эр бир къоранта озьджесине арекет этти. Мен о вакыт институтны битирген, татам Гульназ исе бала экими оларакъ чалышмакъта эди. Ана-бабамнын сагълыгы чокъ уймагъаны себебинден бу джиддий меселени оларга дуйдурмай озюмиз чезмек ичюн арекет этип башладыкъ. Шойле куньлернин биринде бабам иштен хошнут алда кельди. О чалышкъан «Ленин байрагы» газетасында хадимлернин айлыкъ маашы пек котерильгенини айтты, бир йыл яхшы чалышкъан олсам, Ватанга къайтмакъ ичюн баягы пара топламакъ мумкюн олур эди. Лякин мен бугунь иштен бошاپ кельдим, – сонъра татамнен манъа тебессюмнен бакъты, сизлер ханийлерим, кечке къалдыңыз, – деди.

Бойлеликнен, бабам 1990 сенесинин ноябрь айында ёл азырлыгы корюп башлады. Авалар сувукъ. Ватанда илишмеге деерлик бир еримиз ёкъ. Энь эсасы бабамнын сагълыгы ойле чокъ гузель дегиль эди. Бизлер онын бираз сабырлы олмасыны риджа эттик. Бабам:

– Анань эр вакыт, судакълылар пек инатлар, дей турган. О акълы. Мен энди ёлумдан къалмам! – деди.

Сонъра озюнин 1957 сенеси язган «Ватанымны хатырлап» шииринден шойле сатырларны айтты:

Кунь келир Дюльдюльден минермиз атлар.

* * *

Ёрттырып барармыз узакъ иллерден,
Ана-Ватанымыз алын сормага.
Гъурбетлик юкюни ташлап беллерден,
Кырымда янъы бир аят къурмага.

Айланма артынъа, бакъма сагъ-солга,
Макъсад ве ниетинь бир ерде олсун!
Етер къыйналдыгын чыкъ энди ёлга,
Ватанга кетерсень, огъурлар олсун!

Бабам кетти, экинджи куню акышам устю бизге телефон этти:
– Мен бугунь Ватанымызда озь ана тилимизде чыкыкыан «Достлукъ» газетасында чалышып башладым, – деди кыуванчлы да-
вушнен.

Эльбет, арабанынь ог копчеклери анда кетсе, арттакилери де о тарафкыа кете, дегенлери киби бабамдан сонъ бизлер де ёл тедаригини чабиклештирдик.

Акьмесджит шеэрининь чешит ерлеринде баягы вакыт яшагы-
ан сонъ, бизлер ахыры бир якын, мерхаметли адамымызнынъ
муакыкыат эвчигине авуштыкы.

Бабам ишке бизден эрте кете ве кеч, ёргун алда кыайтып келе
эди. Бираз кыапынып раатлангын сонъ кичкене одачыкынынъ бир
кошесинде тургын язы машинкасынынъ башына кече ве кеч ма-
альгедже оны тасырдатып макыале яза тургын. Бизлер анамнен
экимиз о макыамнынъ алтында юкыламагы меджбур эдик.

Саба пек эрте тургын бабам машинка янындаки секиз-докуз
саифелик макыалени окъуй, тюзете чантасына кыойып ишке кете эди.

«Достлукъ» газетасыны окъуркеним онынъ саифелеринде ба-
бамнынъ «Спецагрозстрой-2» трести боюнджа алынып барылгын
кыуруджылыкыларны айдынлатувнен мешгуль олгынаны яхшы
аньладым.

Бабам базы вакытларда ишнен районларгы да чыкыа тургын.
Мен о заманларда бабамнен берабер Ахтем Типпа ёлбашчы-
лыкы япкын Сарыбаш, Раздольныйдеки Авдет, Ленинодаки Ватан
кыасабаларында булунгын о такыр чёллер ичинде халкымыз-
нынъ гыает агыр шараитке бакымадан кыуруджылыкылардаки
ишкузарлыкыларына шашып кыалгын эдим.

Бабам Ватанда яны аят кыурувда буюк джесаретликлер кось-
термекте олгын бу инсанлар, оларнынъ япаяткын буюк ишлери
акыкында макыалелер, очерклер, шиирлер язаяткынаны шаат
олдым.

Бутюн буларнен берабер бедий эсерлер язув ишинен джиддий
огырашкын бабамнынъ 1995 сенеси Ватанымызда «Къоз эфсане-
си» адлы эфсанелер, тезайтымлар, тапмаджалар джыйынтыгы
дердж олунды. Лякин теэссюфлер олсун ки, даима кыайнакы
омюр ичинде булунгын бабамнынъ сагылыгы уймады. Алтмыш
йыллыгыны кыайд этеджек куньлерде, умютсизден инсульт хаста-
лыгына огырады, хастаханеге тюшти. Юбилей тедбирини бабам-
нынъ истегинен кыалемдаш достлары, сой-акырабаларымыз ве
бизлер онынсыз кечирдик.

Бу хасталыкытан сонъ озь ишини джан-юректен севген бабам
оны быракымагы меджбур олды. Лякин о бу саадаки тюшюн-
джелеринден бир заман кыуртулып оламады. Хасталыгы бираз
савушкын киби джемаат ишинен огырашып башлады.

1998 сенеси бабамнынъ тешевбюсинен, кыасабамамыздаки

генчлернинь кьолтутувинен «Qasaba» газетасыны чыкъарып башладыкъ. 1999 сенеси 18 майыс матем кунюнинь 55 йыллыгына багышланган саныны латин уруфатында дердж этик. Бу ишни де бабамнынь тешеббюсинен газета эйетининь азасы Нариман Сеитяхьянен мен бераберликте япмагъа наиль олдыкъ. Газета 2003 сенесинедже эки бинь нусхада чыкъып турды. Лякин теэссюфлер олсун ки, маддий тарафтан зорлукъларгъа огърагъанымыз ичюн бу хайырлы ишни токътатмагъа меджбур олдыкъ.

Соньки йылларда бабамнынь козьлери пек зайыфлашкъан эди. Лякин язмакътан бир заман токътамады. Озюнинь 75 йыллыгына салмакълы бир джыйынтыкъ чыкъармакъ арзусында эди. Лякин бабамгъа оны корьмек насип олмады.

2008 сенесининь соньунда бабамнынь «Дагъ чокърагъы» адына эфсанелер джыйынтыгъы чыкъты. Онъа чешит йыллар девамында язган эфсанелери кирсетильди. Бу эсерлер джыйынтыкънынь башында муаррирининь айткъаны киби муэллиф озь эсерлерини халкъ агъыз яратыджылыгынынь нумюнелерине эсасланып зенгинлештире ве нетиджеде оларны гъает окъунакълы олмаларына иришкен.

2009 сенесининь февраль айында И. Гаспринский адына китапханемизде бу китапнынь такъдимнамеси олып кечти. Китапханенин окъув залы окъуйыджыларнен рыкъма-рыкъ толу эди. Сёзге чыкъкъанлар да чокъ олды. Олар муэллифнинь шанына чокъ сьджакъ сёзлер айттылар.

Бабамнынь сагълыгъы баягъы хырпаланган, корюниши солгъун, ёргъун олса да, эвге кельгенде гъает хошнут ве къуванчлы эди. Лякин арадан чокъ кечмеден о кене хастаханеге тюшти. Палата ичинде яваш-яваш юрмеге икътидары олса да, татам Гульназнен берабер, оны бир саниеге биле ялынъыз къалдырмамагъа тырыша эдик.

Бабам о заман «Дагъ чокърагъы» китабыны даима башы уджунда тутты. Базан джаны сыкъылганда манъа бир де бир эфсанени окъуттыра, оны биринджи кере диньлеген киби гъает дикъкъатлы ола, хошнут алда кулюмсирей эди. Озь ана-Ватаныны, азиз халкъыны, бизлерни джан-гоньюльден севген бабам 2009 сенеси апрель 27-де шу хастаханеде бу дюньяны терк этти.

Иджаткярнынь озю кетсе де намы, япкъан ишлери эбедий къала. Бабам чокъ йыллар дюнья юзю косьтермеге истеген, лякин не ичюндир япып оламагъан ишни «Керем ве Аслыхан» дестаныны неширге азырламагъа тырыштым ве 2013 сенеси онъа дюнья юзю косьтермеге наиль олдым. Бу дестанны бабам та студентлик йылларында бабасы судакълы Ашыкъ Бекир деденин агъызындан язып алгъаныны бизлер яхшы биле эдик. Бу аджайип китап бабамнынь озю язган «Халкъ агъыз яратыджылыгынынь зенгинлиги бизге мирастыр» макъалесинен башлана. Асылында дестанны 2000 сенеси

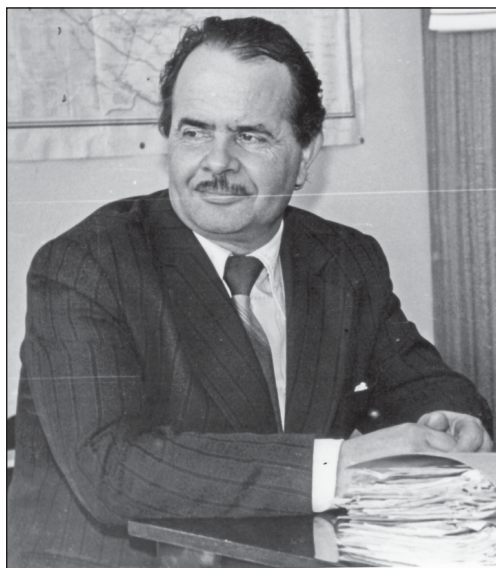
«Qasaba» газетасында басып башлаған эдик, лякин сонъуна чыккып оламадыкъ. Бу дестан дигерлерине бакъкъанда коlemi буюк олувынен баягы фаркъ эте. Дестанда Исфихан виляети падишасынынъ оғлу Керем ве онынъ хазинедери Кешишнинъ кызы Аслыхан иле экисининъ атешли севгиси беян этиле.

2009 сенеси бабамнынъ 75 йыллыгына азырлыкъ коререк, шиирлерден, масаллардан, поэмалардан тертип олунған «Чокъ-ракъ» адлы буюк колемли китапны азырлаған эдик. Лякин базы бир себеплерден толайы нешир олунмады. Китап ялынъыз 2017 сенеси дюнья юзю коръди.

Якъында исе 85 йыллыгы мунасебетинен бабамнынъ «Дуйгуларым» адлы джыйынтыгы чыкты. Окъуйджыларнынъ дикъкъатына бир къач шиирини ляйыкъ коръдик.

Медиха Мамбет

Билал МАМБЕТ
(1935–2009)

* * *

Гонълум бир денъиздир, севгим бир далъа,
Къальбимде елькенли хаяллар кезер.
Ильк севги ашкынен чыктым мен ёлға,
Юрегим гуллернинъ къокъусын сезер.

Гуллер бу – биз къурған юртнынъ нагъышы,
Гуллер бу – омрюмиз, яшлыгъымыздыр.
Дживан кыз, ёлума ёлдашсынъ яз-къышы,
Кель, эль бер, севгинънен гонълумни джоштыр.

1970

* * *

Бугунь мен саильде кезинген заман
Энь назик ислернен хаялгъа далдым.
Къанатлы къуш киби чырпынып тургъан
Далгъалар елинен бол нефес алдым.

Раатлыкъ бильмеген о алтын ялы
Къарарсыз шень олып корюнди манъа.
Шу заман акълыма тюшти: «Далгъалы
Сачларынь бар, дюльбер!» дегеним санъа.

Мавымсы денъизнинъ азнк-садасы
Сен севген тюркюни анъдырды бирден.
Козюньнен ренке-ренк бу сувнынъ боясы,
Озю де сениндай пек джошкъун экен.

1956

* * *

Биринджи эвлядымыз Эрдынч
догъанда язылган шиир

Эй, сени, аналыкъ!
Чокъ шеньсинъ корем,
– Баламчюн къальбимни
Дюньямны – берем
Деген мана бар.
Эки козюнде
Бар кунеш шавлеси,
Огълунъ юзюнде.
Санки багърыньа
Кунешни алгъансынъ,
Эй, сени, аналыкъ!
Къуванчкъа толгъансынъ.

1962

* * *

Куньджюлик недир о,
Аслы бильмейим,
Куньджюлик менден чокъ йыл сонъмы
догъган.
Ич бир анъ кунълемек фикрине кельмейим,
Базылар дей:
– Эй, агъызы ачыкъ огълан.
Лякин динъле сен
къальбимни бильсенъ,
Сеферге ёллап да,
Тек озюм къалмам.
Биревге джилъвенен бакъкъанынъ коръсем,
Кунълемем,
Лякин ич даянып олмам.

1985

* * *

Сувукъ эди, ёлгъа чыкътым севгилимни коръмеге,
Театрге теклиф этмек, сокъакъ бойлап юрмеге.
Бакъсам, огден достум келе, расткелиштик
сокъакъта,
О сорады: бу – авада, къар-боранда не якъкъа?

Мерамымны сёйлегенде, кульди манъа шакъылдап;
– Бу аязда севда олгъан! – деди мени мыскъыллап.
Айтынъ, достлар севген юрек къыш кельгенде
соламы?
Ёкъса севмек-севильмекнинъ язы-къышы оламы?

1968

Шеэр ве ёл

Шеэрге кельгенде бир кызычык эдинь,
 Узакь койде оськен,
 Кыувурчыкь сачлы.
 Бир кунь пенджерем янына кельдинь,
 Макьсадынь шеэрде окьумакаь аслы.
 Пенджере кьанатын кыя ачаракаь,
 Мен тышка узандым,
 Диньледим сени,
 Ичери кирмединь,
 Ойчан бакьаракаь
 Дединь:
 Ёлумны шашырдым,
 Озгьарса мени.
 Кыач кере юрьдик биз тар сокьакьлардан,
 Ёлдан кечкенде элиньден туттым.
 Лакьырды этердик чешит якьлардан,
 Кетердик,
 Базан дерсни де унуттым.
 Шеэр,
 Ёллар чокь, эльбетте, мында,
 Ёлны огренгендже кельдинь сен манья.
 Омюр бою ёлумыз бирлешти анда,
 Лякин яхшы ёлдаш олдуммы санья?..

1962

* * *

Юксек дагыа чыкькьанда,
 мен юксельдим беллеме,
 Сени бойле юксек эткен
 ашагыда дагылар бар.
 Атта, айга чыкьсань биле,
 мен шерефлим, беллеме,
 Санья юрек, кьует берген
 озь халкьынь, Ватанынь бар.

1987

Сагъынув

Сагъынчнынь сеси ёкъ – ферьяд котерир,
Юкьудан уянтыр яры геджеде.
Эли ёкъ, козю ёкъ, унер косьтерир,
Акълында къалмаз джумле, эджа да.
Турып кетерсинь яткъан ериньден,
Озюньни къоймагъа ер тапалмазсынъ,
Ватанны сагъынмакъ котерир ериньден,
Иджретте бир дакъкъа тынч къалалмазсынъ.
Сагъынмакъ – бир дешет, къальбиньден сора,
Ич бир шей корюнмез сагъынсанъ ананы.
Истесенъ бинъ чешит ёлларын ара,
Тапмазсынъ ёлунъны кеседжек мананы.
Эгер яр акълында тюшсе узакъта
Озюньни къапавлы мабюс этерсинъ,
Санки эль-аякъ булуна тузакъта,
Эр шейни быракъыр багърына кетерсинъ.
Сагъынчнынь сеси ёкъ – юкьуны боле,
Хаялгъа далдыра, башынъны сара.
Сагъынч инсаннен берабер оле,
Инанмаз экенсинъ бабанъдан сора.
Сагъынчнынь тили ёкъ – эр шейни айта,
Сагъынч ашыкътыра мейва пишмесин,
Аллагъа ялварам къайта ве къайта,
Сагъынч кимсенинь башына тюшмесин.

2003

Къырым рессамлар иджадында

Кязим Джеппаров. Ай-Петриге таба ёл. 1996 с.

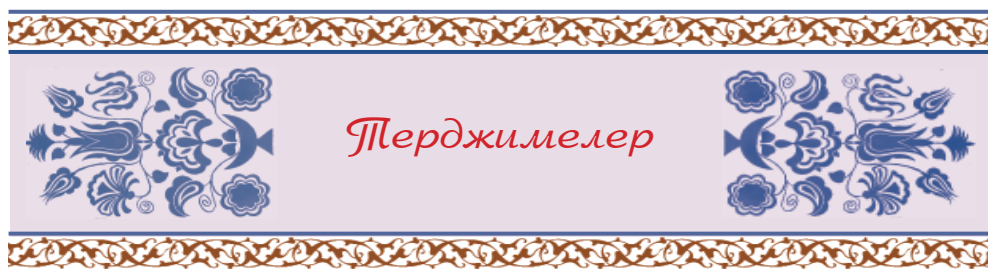
Зубеир Къадри-Заде. Багъчасарайнынь сокъагъы. 2016 с.

Осман Чубаров. Аюв-дагъ. 1960 с.

Нури Якубов. Айлы акъшам. 1991 с.

Закир КАЛМЫКОВ

Закир Калмыков 1941 сенеси Ташкент шеэринде догъа, Одесса шеэринде тиббият институтыны битире. 1970 сенесинден башлап, Къырымда, Гурзуфта яшай, чалыша, диссертация къорчалай, 12 йыл гемилерде эким ола, учь кере дюнья бойлап сеятларда иштирак эте, 90 мемлекетни зиярет эте, бир къач эджнебий тильни менимсей. Тиббият, тарих, этнография, Истанбул ве Судакъ боюнджа къылавузнамелернинь, афоризмлер джыйынтыгъынынь, икяелер, повестьлер, очерклернинь, эпси олып 13 китапнынь муэллифидир. Икяелери къырымтатар ве тюрк тиллеринде нешир этиле.

Гурзуф дюньяда меним ичюн дженнет кошечигидир

Икяе

Гурзуф – инсанны текмиль айретте къалдыраджакъ бир ердир. Бутюн Къырым, атта бутюн дюнья микясында Гурзуф киби дюльбер, къынтавлы, джелъп этиджи тылсымлы башкъа бир ер ёкътырдыр.

Биринджи сефер мен Гурзуфкъа 50 йыл эвель, тамам догъган кунюмде келип тюштим ве Гурзуфкъа омюрлик мефтюн олдым.

Шу заман мен «Тарас Шевченко» адлы круиз гемисинде эким олып чалыша эдим. Геми Ялта лиманына келип кирди. Бир бош

кунюмиз олып, мен тиллерде дестан олган Гурзуфкя барып кельмеге ниетлендим. Ялтада автобускя минип, шеэрден чыкып, деньиз бою кырлар арасында айланчыкылы ёлнен тезликнен кете эдик. Сол тарафымызда сарп дерели ешил дагьлар, сагь тарафымызда – уфукьта кьоджаман деньиз ве Ялтанынь кениш манзарасы ачылды.

Бир кьач кьасабаны тез-тез отип кеттик, бир бурулыш артындан гузель корюниш пейда олды – деньиз янындаки кьаплыбакьагьа бенъзеген кьяя джапларындан кичкене, кьырмызы дамлы эвчиклер, санки тёпеге тырмашалар. Кениш яйылган корьфез мешур Аюв-Дагьгьа янтайып тура. Якьынджа ерде – деньизде, буюк олмагьан эки кьяя – Адалар – корюне.

Кьасаба ве этрафтаки байырлар ешилликке комюльген. Кунеш нурларынен айдынланган бу аджайип манзара о кьадар парлакь ки, деньизни корьмеге кедер эте!

Он дакькя ичинде автобус ёлдан бурулып, о якькя-бу якькя айланып, ашагьы, Гурзуфнынь кичкене мейданчыгьындаки туракькя келип токьтады. Мен автобустан тюшип, дерьал ратланганларнынь ренкли топлумына кьарышып кеттим. Мында Ялтагьа коре сыджакьча эди. Даа бир шейни – мисильсиз темиз, тазе, мис кьокьулы аваны ис эттим. Ялтада да, эльбет, ава яхшы – деньизнинь, орманнынь якьынлыгьы дуола, инеяпракьлы тереклернинь, дженюбий чечек-осюмликлернинь озюне хас кьокьулары айрылып тура, лякин Гурзуфнынь авасы – айрыджа текрарланмаз бир ава, нефес ала-ала тоямайсынь.

Автобус турагьы мейданчыгьындан тёпеге, шаркьны аньдырган, эки тарафында бир-эки кьатлы эвчиклер тизильген сокьакь юкьарыгьа таба котериле эди. Эвлернинь экинджи кьаттаки кень аятлары санки юз йыл эвель олгьаны киби, биринджи кьатларда олган бир чокь тюкянчыкьлар, кьавелер устюнден санки саркьып туралар.

Мейданчыкьнынь сагь тарафындан деньизге таба эниш башлана. Инсанлар дерьясынынь эксериети о якькя бурулып акьып кете. Мен де оларнынь пешинден кетип, эки дакькяда ялы боюна тюштим.

Ялы боюнынь башында, буюк олмагьан искеле янында, деньизде, о якь, бу якь янтайып турган кезинти катер чалкьана, эр кесни рупорнен деньиз кезинтисине чагьыралар, кассанынь огюнде невбет тизильген. Бираз авлакьта – кьайыкьлар искелеси. Онынь артында даа бир балыкьчылар искелесининь кичкене лиманы корюне. Лиманнынь о бир четиндеки кьяяларгьа кьадар, ялы боюнда агьач тёшемелер устюнде сыра-сыра кьайыкьлар тизильген. Оларнынь бирисини насылдыр эсли адам боялай, дигерини эки огьлан тамирлей. Лиманнынь сакин бир малинде искеле этрафындаки кьяялар акс олуна.

Козь-къулакъны къувандырып, санки тенбелликнен сюйрекленип-чалкъанып, далгъалар ялыгъа таба яваштан келип-къайта берелер.

Къаяларнен алкъаланып алынган шеффаф сувлы денъиз тюбюндеки къюю ешилъ тюсю ташлар, искеле тюбюнде ялдаган сюрю-сюрю балыкълары корюнген лиманнынъ юкъарысында, дагъ джапларында турган эски, алчакъ татар эвчиклерини сейир эткенде, нефесим тутулды. Бу аджайип манзарадан козь аламайып чокъ вакъыт турдым.

Р. С. Эм шимди биле, 50 йылдан сонъ, къайыкъ турагына кельгенде, эвелькиси киби девамлы вакъыт балыкъчылар лиманыны сейир этип турам.

Эвелькиси киби къаялар сувда акс олуна, сув тюбюнде ташлар корюне, лякин искеле тюбюнден балыкълар ёкъ олган, агъач тёшемелерде къайыкълар аз къалган, эски татар эвчиклерини исе я ёкъ эткенлер, я денъиштирип, янъыдан къургъанлар. Этрафта эр шей денъишкен, тек лиманнынъ тыныкъ сувунунъ юзю денъишмеген, балыкъчылар къайыкъларыны эвелькиси киби тамирлемеге девам этелер, эм бу Гурзуфнынъ кошесинде эвелькиси киби тынчыкъ, раатлыкъ дуйгъусы бар.

Мен ялы боюнда кезиндим. Бир тарафта пляжлар узанган, дигер тарафта – санаторийлернинъ къоралары. Пляжлар толу, денъизде адамлар ювуналар.

Бир пляжнынъ артында арбий санаторийнинъ бинасыны корьдим. Ялы боюнда кезингенде, санаторийнинъ истраат багъчасына кирдим. О, Гурзуфнынъ энъ тегиз еринде ерлешип, мени озюнинъ дюльберлигинен эсир этти. Къюю ешилъ сельбилер, кестанелер, чинарларнынъ талдасында Авунда озенчиги шырылдап акъа. Бир чокъ топракъ ёлчыкълар, копюрчиклер багъчанынъ ичерисине, эски биналар, шадырванлар янына алып бара. Чечекленген глицинияларнен яраштырылган буюк бинанынъ от тарафыны ачыкъ мор тюстеки чечек тюплери къаплап алган. Диварлар ойма агъач софа ве аятларнен сарып алынган. Санаторийнинъ китапханеси санки агъачтан япылган ойма орьнеклернен яраштырылган къутучыкъны анъдыра. «Ночь» адлы буюк шадырванны чечеклик макъатлары сарып алган. «Рахиль» адлы шадырван исе эллеринде бардакъ туткъан, къыз шеклинде таштан япылган.

Санаторийнинъ биналары базирган Губониннинъ сабыкъ мусафирханесидир. Кок таштан къаланган диварлары, кенъ агъач софалары, сачакълары ойма шаркый орьнеклернен яраштырылган.

Багъчада тойгъандже кезип, мен къасабагъа тараф санаторийнинъ дигер араба къапысындан чыкътым ве даа девамлы вакъыт Гурзуфнынъ тар, мердивенлерни анъдырган сокъакъла-

Амет Сеит-Аметов.

Гурзуф. Ленинградская сокъагы. 2011 с.

рыны кезинип, кичкене къынтавлы багъчачыкълар ичинде сакъла-
нып къалгъан татар эвчиклеринден айретте къалдым.

Къальбимде уянгъан дуйгъуларым акърансыз эди. Шу анъ
мен Гурзуфкъа омюрлик севда олдым. Тезден такъдир мени
Гурзуфнен къавий багълайджагъыны, учъ йылдан сонъ мында
къалып яшайджагъымны, чалышаджагъымны, бу ерден салта
кетип, сонъра къуванчнен бу ерге къайтаджагъымны шу куню
мен асла акъылым уджуна биле кетирмей эдим.

Гурзуфта эр шей – меним аятым, ишим, раатлыгъым, табият,
деньиз, аджайип иклим – бири-биринен багълы олды.

Бу ер керчектен де дженнет кошеси, бу ерде мен озюмни
акъыкый бахт саиби ис эте эдим.

Санаторийде эким олып чалышмакъ ойле пек къыйын ол-
магъан бир иштир – сербест яшайыш, спорт мешгъулиетлери,
аджайип дагъларда кезинювлер, балыкъ авы, йылнынъ деерли эр
бир мевсиминде деньизде ялдавлар – инсангъа даа не керек?
Акышамларны китап окъуп кечире эдим. Бойле гузель яшайышым
ичюн тек Аллагъа тешеккюрлер айтмакъ къала эди. Гурзуфта

манъа озюмнинъ ильмий диссертациямны тез вакъытта – эки йыл ичинде азырламагъа имкян олды.

Санаторий экимлерининъ айлыкълары айтыладжакъ киби буюк дегиль, диссертациямны къорчалагъаным ичюн даа он кумюш къошкъан эдилер. Онынъ ичюн Днепропетровск тиббиет институтына ишке давет этильгенимде, разы олдым.

Беш йылгъа якъын Днепропетровск ве Къырым арасында къатнап турдым, аилевий аятым да бозулды. Гурзуфта мескенимден марум къалмайым деп, апайымнен айырылып, Гурзуфкъа къайтып, Рессамлар иджадий эвининъ тедавийлев болюгине эким оларакъ ишке кирдим.

Ишиме эр кунъ ялы боюндан къатнай, кабинетим пендже-ресинден Аюв-Дагъны сейир эте эдим. Советлер Бирлигининъ эр бир кошесинден кельген рессамларнен корюшип, оларны тедавийлеген физиотерапия процедураларыны тайин эткен сонъ, бошай эдим.

«Перестройка» девири кельген сонъ къыйын олды, эр шей паалылашты. Янъы омюр аркъадашымнен къыйынлыкъ чектик, акъчамыз етишмей, чюнки ана-бабам да ярдымгъа мухтаджлар. Онынъ ичюн мен кене гемиге эким оларакъ ишке кирдим, рейске барып кельдим. Учъ айдан сонъ эски ишиме – гемиде эким зенаатына текмилъ къайттым ве секиз йыл, раатлыккъа чыкъкъандже гемилерде эким олып чалышып юрдим.

Рейслерге Одессадан чыкъа эдик, Одессада меним сойларым яшай, омюр аркъадашым да анда кочип кельди, анда бир мескен сатын алдыкъ. Лякин Гурзуфнен багъымны узъмедим. Имкяным олгъаны къадар анда барып келе эдим. Ойле олып чыкты ки, йылнынъ буюк къысмыны Одессада киби къынтавлы шеэрде кечирмеге меджбурым. Амма кене де манъа догъмуш олып къалгъан Гурзуфкъа барсам, пек къуванам. Текрарланмаз авасынен нефес алгъанда, тар сокъакълары бойлап кезгенде, ялы боюны, денъизини, дагъларыны сейир эткенде, сербестликтен, тынчлыкъ, раатлыкъ, сукюнеттен кейфленем..

Манъа Гурзуфта девамлы вакъыт яшамакъ ве кене мында къайтып кельмек имкяныны бергени ичюн Аллагъа бинъ шукюрлер.

Дюньяда манъа энъ якъын, энъ догъмуш ер Гурзуфтыр. Эгер къысмет олса, аятымны да бу ерде екюнлемеге истер эдим.

Чокътан олып кечкен Гурзуфнен ильк танышувым вакътында аджайип Ватанындан сюрюн этильген, ич бир къабаатсыз, нидже-нидже хорлангъан къырымтатар халкъынынъ такъдирине мен акъикъатен яныкълагъан эдим. Олар Къырымдан мал вагонларында сюрюн этилип, Орта Асиянынъ къургъакъ, бош чёллерине кетирилип, дешетли шараитлерге даянамайып, ачлыкъ-хасталыкълардан бинълернен эляк олгъанлар.

Я дженктен эвель Къырымда меним де догъмушларым яшагъанлар да! Ана тарафындан эки тизем мында дженктен эвель тиббий орта окъув юртыны битирип, бири Акъмезджитте, бири Алупкада чалышкъанлар. Къырымнынъ бир еринде эмджем ве онынъ къызы къорантасы иле омюр кечиргенлер. Бабам тариф-легенине коре, эмджемни 1933 сенеси якъалап, Къырымдан чыкъаргъанлар, къызы къорантасынен къырымтатарларнен бербер сюрдюнюликке огъратылгъанлар.

Бабам – эмджем къызынен Гурзифта яшагъанларыны айткъанда, шаштым къалдым!

Анда эки догъмуш аптем ерли къырымтатаргъа – адвокаткъа акъайгъа баргъан, анда оларнынъ гузель къызчыгъы Лейля оськен.

P.S. Шу, меним торуным, Лейлянен чокъ йыллардан сонъ Къырымда корюштим. Гурзифтан дешетли сюрдюнюлик акъкъында манъа, иште, о, тафсиялы тарифлеген эди.

1944-нинъ майыс сабасында силаы аскерлер къырымтатарларны уянтып, сюрдюнюлик акъкъкъында илян этип, азырланмакъ ичюн 15 дакъкъа бергенлер. Уянгъанлар, бир шей анъламайлар, не аладжакъларыны бильмейлер, тек Къуранны къапкъачлап алып, кими – ашаладжакъ шейлерни, кими – ёргъанны, кими – тикиш машинасыны, кими исе ич бир шей аламайып, сюрдюнюлик ёлуна чыкъкъанлар... Ашагъыдан, шимдики автостанция еринден башлап, тёпегедже юк машиналары сыранен узангъан. Машиналаргъа къоркъудан олеязгъан къадынлар, балалар, къартларны тыкъыштыра экенлер. Акъайларнынъ эписи дженкте, трудармияда...

Къызыл Орду аскерлери якъында госпитальден къайтып кельген эки аякътан марум къалгъан сакъат эмджесини эвинден чыкъарып юк машинасына котерип аткъанларыны Лейля озъ козюнен корьген. Лейлянынъ да аскер, тюфегинен аркъасына урып:

– Давран! – деген.

Гурзифны бир саат ичинде бошаткъанлар. Эвлеринден чыкъарылгъанларнынъ эписи къырымтатарлар олгъан. Эвлер бош, анда-мында маллар багъыра. Беляны дуйып, эр ерде копеклер улуй. Гурзифта ялынъыз бир къач рус къорантасы къалгъан. Сонъра исе мал-мульк толу, саипсиз къалгъан эвлерге Русининъ кошелеринден кочюрип кетирилген янъы сакинлерни ерлештиргенлер.

Ерли Къырым табиятына ят олгъан, багъ-багъча асравындан алып береджеги олмагъан, сув менбаларыны къорумакъ деген шейни бильмеген кельмешеклер, асырлар бою темеллешкен ерли медениетни тезликнен ёкъ этмеге башлагъанлар. Шеэр, кой, къасабаларнынъ адларыны дёнъиштиргенлер, джамилерни, чешмелерни йыкъкъанлар, багъ-багъчаларны темелинден сёкип аткъанлар, мусульман мезарлыкъларыны ёкъ эткенлер, анда-

ки башташларны кумес я домуз аранлары кьуруджылыгында кьумланганлар...

Укюмет тарафындан сюрюн этильген кьырымтатар халкына нисбетен ашланган нефрет озь махсулыны бере – Кьырымда кьырымтатарларны аньдырган эр бир шей ёкъ этиле, ялынъыз оларнынъ темелли кьурулган эвлери кьалдырыла – анда энди кельмешеклер яшайлар.

Эвель чечекли ульке кет-кете кериде кьалган Русие виляетине чевирилип башлай.

Ялынъыз Кьырымнынъ кьадимий шеэр ве кьасабаларынынъ умумий корюнишлери даа девамлы муддетте, та 1970-нджи йылларнынъ башларына кьадар сакъланып кьалмакьта эди. Мен 1970 сенеси Гурзуфкьа кочип кельгенде, кьадимий кьасабанынъ эвельки корюниши эксериет даа сакъланып кьалган эди.

Агьатан ясалган аятлары, ойма орьнек сачакьлы, озьгюн эски татар эвлерининъ юзю ве корюниши кьаба кьурулган би-наларнен даа чиркинлештирильмеген эди. Гурзуфнынъ эниш мердивенлернен екюнленген, меркезий сокьакькьа барып кьо-шулган тар айланчыкьлы аралыкьлары эвельки саиплерининъ излерини санки аля сакьлап тура эди.

Гурзуфнынъ меркезиндеки Болгьатур байырында бозулган чешмелерден анда-мында аля даа сувлар акьып чыкьа, кирамет сув ёлу борулары ер тюбюнден корюне эди.

Гурзуф дагьларынынъ юкьарысында ерлешкен Кьызылташ коюне исе вакьыт санки токьунмай кечкен. Ерли мусульман мезарлыгы ёкъ этильгенине бакьмадан, кой ве онынъ темелли, эки кьатлы татар эвлери тура, санки узакь кечмиштен келип бу ерге кьонганлар.

Гурзуфта яшап, мен эр кунь онынъ сокьакьлары бойлап кези-не, эски эвлерини, юзюмликнен орьтюльген таш кьораларыны, инджир ве джевиз тереклери оськен кичкене багьчачыкьларыны сейир эте эдим.

Кимерде тёпесинде кьадимий бозукь кьалеси турган Джене-виз кьаягьа чыкьам, я да о вакьытлары сербест кирмеге мумкюн олган «Артек»нинъ багьчаларында кезинем, я да Аюв-Дагьнынъ этеклерине якьын «Артек»нинъ ялысында деньизде ювунып, ра-атлана эдим.

Болгьатур байырынынъ тёпесине ашыкьмай чыкьып, этраф-ларны – дагьларны, деньизни, Адалар кьаяларыны девамлы сейир эте эдим.

Дигер тарафкьа айлансань, Гурзуфны сарып алган юксек дагьларны, дагь богьазыны ве учурум четиндеки «Беседка ве-тров» деген кошюкни корьмек мумкюн эди. Чокь сефер оньа таба котерилип, масалларны аньдырган манзараларны сей-ир эткен сонь яйляда кезинип юре эдим. Кьорукь (заповедник)

ерлери олган Кырымнын энэ юксек дагы – Орман Кышкы (Роман-Кышкы), «Беседка ветров» кошыгине мукыйтлыкнен бир кыч кере котерилген эдим.

Сык-сык Кызылташкы барам, эвельден джапларында мусульман мезарлыгы ерлешкен байыргы котерилем, кыадимий, бельки атта таврлардан калган каленин калымтылары олган Гелин-Кыягы тырмашам, андан денъизни ве Гурзуф вадийсини сейир этем. Гелин-Кыянын гырг тарафындаки алтмыш метрлик сарп джапы альпинизм идманлары ичюн онъайтлы ер.

Кыядан авлакыча ерде бир чокь бакыалар яшаган темиз сувлы голь бар эди. Гольнин кенарындан кететкында, бакыалар шамата котерип, сувгы секирип кычып кетелер.

Гелин-Кыягы кыын яйлагы алып барган «Падиса сокыагы» («Царская тропа») деп адландырылган ёл башлана. Шу ёлнен кеткенде, аякларынын чамларнын инеяпракыларынен тешельген йымшак тешемеге батып-батып кетесинь.

Гурзуфнын озюнде исе мен «Спутник» лагерине барып, теннис ойнай эдим. Пляжгы тюшип, денъизде ювуна, сонь сатларнен китап окып раатлана эдим. Кимерде сытык юзлю Аюв-Дагнын джапларына котерилем.

«Артек» балалары мектюплерини ташлаган, кувушлы «Почтовый дуб» адлы эменнин янындан кечем (шу терекни ахыры сонъу бириси кыкыан), сагы тарафкы бурулып, буюк тегерек кыя янына бара эдим. Андан ашагы бутюн «Артек»нин манзарасыны корьмек мумкюн. Шу ёлчыкнын сонъунда яры эшилген диварлар, кыадимий йыкынтылар ве кильселернин калымтыларыны, кичкене «кийик» пляжларны кечип, арбий санаторийге ве сонъ Аюв-Дагнын шаркый тарафында ерлешкен Партенит кысабасына барып чыкы эдим.

Анда эскиден калган эвлер энди ёкь, ялынъыз насылдыр бир муджизевий тарзда сакыанып калган ерли джаминин минаресин калган. Партенитни ве онын этрафларыны кезип, акышамгы кыын Аюв-Дагны алкыалаган бош ёлнен эвие кыайта эдим.

Партенитте сакыанып калган минаре

Бойле этип, аджайип такъдиримден мемнюн олып, чокъ йылар девамьнда мен Гурзуфта яшап кейфлене эдим.

Лякин кет-кете козюм огюнде къасаба яман тарафкъа деньишип башлады. Эски эвлер эп бозула, чиркинлештириле, пенджерелерини эп ташнен къалап къапаталар, аятларны бетоннен орытелер. Эвлер тёпесине экишер-учер къат къошулып къурула, азбарларны юксек къораларнен къапаталар. Эвлер янындаки багъчачыкъларда тереклерни кесип ёкъ эте, раатланмагъа кельгенлерни ерлештирмек ичюн киралыкъ одалар къуралар. Лятиф дюльбер эвлер къаба казармаларгъа ошап къала.

Гурзуфнынъ корюнишини текмиль деньиштирип, бир шекильде олгъан беш къатлы эвлерни къурып башладылар, сонъ – даа юксек, чокъ къатлы эвлерни. Бу янъы къурулгъан эвлер Ялтада, Одессада, Пермьде я да Новгородда къурулгъан эвлерден ич фаркълы дегиль – совет мимарджылыгъы эр ерде бир тюсте, бир колемде эди.

Санаторийнинъ багъчасында эскиден къалгъан дюльбер шадырванны бир сархош чиль-парча эткен. Оны кимсе гъайрыдан тиклегени ёкъ, къабаатлыны да къыдыргъанлары ёкъ.

Байыр тёпесиндеки «Эхо» адлы беседканы да якъып ёкъ эттилер. Шу ерден Гурзуфнынъ ве Аюв-Дагънынъ аджайип манзаралары ачыла эди.

Беседка ойле къурулгъан эди ки, онынъ ортасында турып, фысылдап бир шейлер айтсанъ, этрафтаки дагълар давушыннынъ акс-садасыны текрар-текрар къайтара эди. Беседканы гъайрыдан къурмагъа тырыштылар, лякин эвельки акс-саданынъ тылсымы ойле де ёкъ олып кетти...

Болгъатур байырнынъ тёпесиндеки темелли япылгъан, софалы, юзюмликлернен орытюли таш къоралы эски татар эвлери бутюнлей йыкътырылып, ёкъ этильди. Багъ-багъчаларыны сёкип аттылар, ерни тегизлеп, табиятнен санки къучакълашкъан дюльбер эвлер ерине анъкъав 3-4 къатлы коттеджлер къурдылар. Болгъатурнынъ артында ялынъыз учъ дане эв озъ дюльберлигинен айырылып тура. Шу эвлер миллий къырымтатар услубинде къурулып, этрафтаки къаялы манзарагъа яхшы экленип туралар. Миллий орынеклернен яраштырылгъан сачакълары, юкъяры къатларынынъ кенъ, ачыкъ аятларына орынекли мердивенлер алып бара. Аятлардан Аюв-Дагъны, Адаларны, «Артек»нинъ багъчаларыны сейир этмек мумкюн. Шу эвлерни ве мейханени (ресторанны) къырымтатар къургъан. Бугунъ Гурзуфта миллий сыфатлы эвлер къурмакъ имкяны бар экен де!

Кет-кете Гурзуф ве онынъ этрафларында бош топракътан бир парча биле къалмады.

1970-нджи сенелернинъ башында эр бир келишикли топракъ участкаларыны, хусусан Авунда озенчигининъ ялысындакилерини

Али Беялов. Чехов лиманы. 2014 с.

къакъып алдылар. Тезликнен тахтадан япылган эвчиклерни тиклеп, участкаларыны къоралап алып, Авунда озенчигининъ сонъки тамчысына къадар сувларыны да тутып алдылар. Энди Авунданынъ сув ёлунда тек бир ирмакъ къалды, о да тек ягъмур я да къарлар ириген вакъыт сувгъа толып, эвельки озенчикке бенъзей.

Сёз келими, ерли эали топракъ участкаларны запт этип чокъ къуванып оламады. Он йыл кечти-кечмеди, адий халкънынъ озюне алган участкалары устюнде зияде беджерикли шахсларнынъ эки-учъ къатлы балабан-балабан эвлери пейда олды.

Атта Аюв-Дагънынъ этеклеринде, «Спутник» лагерининъ артын-да янъы биналар къурулды, эр ер къораланып алынды. «Спутник» артындаки ялынынъ буюк-буюк парчаларына якъынлашмакъ биле ясакъ олды.

«Артек»нинъ юкъарысындаки ёлгъа якъын олган, якъында даа бош олган топракълар да тез-тез къурулаяткъан эвлернен толаята. Анда чокъ къатлы биналар массиви пейда олды. Тек

къырымлылар дегиль, Москва, Петербург сакинлери андаки квартираларны сатын алалар. Гурзуфнынъ этрафында бир чокъ шахсий мусафирханелер къурула.

«Артек»нинъ аджайип багъчаларына да кирмек, языкъ ки, ясакъ олды, – этрафлары учъ метрлик къоранен сарып алынды.

Атта «Гуровские камни» адлы ерлерге (Артек) пляжларынынъ сынъырында олмайып) кечмек ясакъ – эвель Гурзуфнынъ сакинлери анда ювунмагъа бара эдилер. Апансыздан ёл ортасында араба къапынен демир пармакълыкъ пейдаланды, бу эвельден бош ерлернинъ насылдыр белли олмагъан «саиплери» пейда олдылар, къоджаман къуруджылыкълар башланды. Гурзуф сакинлери ичюн «Артек» энди къапалы «зона»гъа чевирильди.

Гурзуф деерли бус-бутюн эвельки джазибелигини, озьгюнлигини джойды. Эски къасабадан тек меркезий Главная (шимдики Ленинградская) сокъагъы ве онъа келип къошулгъан бир сыра аралыкълары къалды. Энди ташлыкъ аралыкътан кечип кеткенде, огюньде козь охшайыджы татар эвчиги дегиль де – юксек, къаба бинаны коресинъ, Атта гаражлар устюнден экишер къат мескен къурып, язда анда раатланмагъа кельгенлерни ерлештирелер – азбардаки сыра-сыра аранлар етишмей!

Лякин бутюн бу кедерли денъишювлерге бакъмадан, денъиз, эм Гурзуфнынъ юкъарысындаки дагълар, эм Гурзуфнынъ авасы – эвелькисидай. Эм санаторийнинъ эскиден къалгъан, бакъымсыз къалгъан багъчасы, онынъ ичиндеки биналар, бир шейге бакъмадан, еринделер. Олсун паалыгъа, лякин къайыкъны кирагъа алып кениш коръфезнинъ ортасына – балыкъ авына аля чыкъмакъ мумкюн (Гурзуфнынъ ялыларына якъын балыкъчылар эп азлашкъанына бакъмадан). Балыкъ авына дегиль де, денъизге къайыкънен Гурзуфнынъ дагълар мерджаныны сейир этмек ичюн чыкъасынъ. «Беседка ветров» кошюгини, Кызыл-Таш къаясыны, дагъларны, къаялы байырларны, «Артек» багъчаларынынъ зумрут тюсю килимини, этрафларда акъ боюнджакъ киби сачылгъан эски безз эвчиклернинъ корюнишини сейир этмек ичюн денъизге чыкъасынъ.

Къайыкъ янына учып кельген чагълалар сувгъа къона, сенден балыкъ беклейлер. Лякин чагълаларнынъ сенинъ янынъа кельмеси эп сийреклезе. Уфакъ далгъачыкълар къайыкъны сув устюнде енгиль-енгиль тепрете, тёпеден кунеш къыздыра, этрафтаки манзара – текрарланмаз корюниш, эм балыкъ авы бошуна олса-олсун, я да кичкене ставрида балыгъыны тутсанъ, оны чагъалагъа атсанъ, эп бир озюньни бахтлы ис этесинъ, эм къайткъанда, искеле тарафкъа курек чекип, толусынен мемнюн къаласынъ.

Гурзуфта денъиз, дагъ, орманларнен ян-янаша яшап, табииаттаки йыл мевсимлеринен багълы денъишювлерни пек яхшы коресинъ.

Эрте баарь мевсиминде дагъларда акъбардакълар пейда

ола, багъчаларда бадем чечек ача, ешилъ от-оленлер осип чыкъа. Дженюптен къушлар къайтып келе, сыгъырчыкълар чивильдеше.

Бираздан сонъ, сабанынъ сааръ маалинде бульбуллер йырлаша. Тыныкъ, ель олмагъан куньлерде деньизнинъ шеффаф мавы сувлары назарынъны озюне джелъп эте.

Сонърадан, дагъны-ташны яраштыргъан баарьнинъ ярыкъ тазелигини язлыкъ ешилъ орьтюси деньиштире. Язнынъ сыджакъ айлары келе, деньиз сувы къюю мавы тюс ала.

Гурзуф раатланмагъа кельген адамларгъа рыкъма-рыкъ тола, мейва-себзелер паалылаша. Шу девирде язлыкъ шаматадан Гурзуф узериндеки дагъларда сакъланмакъ мумкюн.

Гурзуфнынъ дагълары чокътан адам излерине, тапталгъан ёлчыкъларгъа толгъан олса биле, чокъракъларында да сув чокътан ёкъ олып кетсе биле, эп бир дагъларнынъ теренлигинде сукюнетке тоясынъ. Дагъ голю янынъда, тенада отурмакъ мумкюн, кийик мейва, итбурун, бурюльген, гогем джыймакъ мумкюн. Дагъ ичине терендже кирип кетсенъ, кимерде я къоркъакъ къараджа, я тавшанларны, теректен терекке секириклеген сансанларны корип къалмакъ мумкюн. Бутюн бу аджайип корюнишлер къуш чивильтисинен яраштырылгъан. Нефесни енгиль-енгиль аласынъ, ич бир ёргъунлыкъ дююлмай. Чамлыкънынъ инеяпракъларынен тёшевли ёлчыкъларнен кетмеге не яхшы!

Кузьде исе айрыджа аджайип манзара. Яз сыджагъы сакинлеше, деньиз сувы сыджакъ, фуртуна котерильмесе, ялыгъа быланыкъ, кок, копюкли далгъалар япырылмаса, атта ювунмакъ мумкюн. Дагъларнынъ алтын кузьлюк ильванлары козьлерни къамаштыра. Юзюмлер пишкен маальде, оларны джыйгъан сонъ, сакинлер юзюмликлерге къопкъаларынен зувып баралар, сонъра юзюмни ашап-тойып, чешит шараплар япалар.

Ноябрь айында девамлы ягъмурлар мевсими башлана. Кок булутлы, куськюн, япракълар тёкюлип бите, дагъларгъа думанлар эне. Ягъмур токътагъанынен, ава кене ачыла, кунеш парылдай, ташлы ёлларны тез къурута. Бойле авалар, кене де девамлы ягъмурлар башлагъандже, кимерде афталарнен тура.

Гурзуфнынъ къышыны исе къыш демеге тиль бармай, кузьнинъ девамы десенъ, ялан дегиль. Тек бираз сувукъ тюше, къаялар тёпесинде ве дагъ джапларында безъ къар пейдалана, сельбилернинъ къюю ешилигини акълай. Ашагъыда, къасаба ичинде исе кок булутлы, ягъмурлар сепелей, сыкъ-сыкъ думан тюше.

Кимерде Гурзуфны бир къач куньге къар къаплап ала ве мында къыска къыш мевсими келе. Аджайип аязлы къыш куньлеринде тереклер безъ пуф къарларгъа кийине. Бир-де-бир ярамаз, тереклер янындан кечип, пытакъны тюртсе, инсаннынъ устю-башы бем-безъ къар ола.

Кязим Эминов. Гурзуф. Чехов сокъагы. 1973 с.

Балалар къарбаба ясай, чана таялар. Амма шу арада Гурзуфнынь тик сокъачыкъларынен ашагъы тюшмек къыйын ола.

Къыш, инеяпракълы тереклернинь ешилигини тазе безъ къарнен яраштырып, аджайип манзаралар ярата. Эски эвлернинь къырмызы дамлары да безъ къарнен орьюле.

Денъиз санки раатлана, онынь кок туюсю узеринде о якъ-бу якъ янтайып бир талай чагъалалар ве папийчиклер чалкъаналар. Санки къараргъан, агъырлашкъан, теренлешкен денъизнинь сувында ялы боюндаки къаяларнынь, искелелернинь ярыкъ тас-вирлери акс олуна. Ялынынь ташларыны тенбелликнен сюйреклелген кок далгъалар ялайлар. Сув устюнден къувурчыкъланып був котериле – шу ерлерде сув авададан сыджакъча олгъаны бесбелли. Безъ тютюнни анъдыргъан къарлы булутлар дагъларны

яваштан сарып ала, ава кьоюлаша, тез кьаранлыкьлаша. Гедже исе кьарлар ярыкь сача. Аякь тюбюнде кьар кьарсылдай, агьызыньдан був чыкьа – акьикьий кьыш Гурзуфта да ола биле экен.

Амма ягьмур олсун, кьар олсун, эр анги йыл мевсиминде Гурзуф меним ичюн аджайиптир.

Иштен кьайтып, сыкь-сыкь пенджере янында отура, девамлы вакьыт кокнинь, булутларнынь, денъизнинь ренк денъиштиргенлерини сейир эте эдим.

Гурзуф узериндеки кокке исе козьлериньни алмайып, девамлы бакьмакь мумкюн: кок эр дакькьа денъишип тура – де мавымсы, де алтын, мор, кьызыл ёлакьлы.

Кунеш батаяткъанда исе даа меракьлыджа: кьызыл, портакь-ал, алтын тюслер, кьою мор, кок, сарышын тюслерге кирип тура – ич бир рессамнынь иджадында бойле боя бирикмелерини тапамазсынь. Коклер рессамынынь хаяллары – шашыладжакь бир шей. Кунеш дагьлар артына батып кеткенинен, чешит тюсю булутларнынь беяз четлери кьувурчыкьлана, амма тезден олар да кьарармагьа башлай, тюслери сёнюке, кок боллугьында ирип кете, тек уфукь узеринде тар, портакьал тюстеки ёлакь ярыкьланып тура. Сонь о да кьарарып, сёнип кете. Кьою кьаранлыкь тюше, кьасаба устюнде йылдызлар пейда ола. Олар ярыннынь авасы яхшы оладжагьыны дегиль – сабадан ягьмур да ола биле. Ачыкь авада Аюв-Дагьнынь тёпесинде булутларнынь пейда олуву исе – ана кьайда темсиль – ягьмур ягдаджагьыны тамам олар косьтере.

Гурзуф акьикьатен аджайип ве меракьлы! Бойле шей даа кьайда олмасы мумкюн: бир кунь ичинде эм темиз сувунда ювуньп, балыкь тутмакь, эм дагь ёлчыкьларынен кезинмек, эм ялысында, я да багьчасында юрмек? Кьасаба аралыкьлары узеринде чагьалалар учушып, шу арада бульбуль сес бергенлерини де даа кьайда эшитмек мумкюн? Тек Гурзуфта! Барсын, Гурзуф яман тарафкьа денъишсин, анда яшамакь эпбир мисильсиз. Атта Гурзуфнынь сокьакьларыны кезинип вакьыт кечирмек пек буюк сефадыр. Мында, сёзде, юз йыл яшамакь мумкюн.

Алемде эр шей денъише. Бельки эвельки сакинлернинь торунлары мында кьайтып, аят кьурарлар, кьаба биналарны ёкь этип, сокьакьларыны темизлеп, чешмелерни гьайрыдан тиклерлер, янъы-янъы дюльбер эвлер кьурарлар, янъы багьчалар отуртырлар. О вакьыт гьайрыдан джанлангьан Гурзуф дженнетнинь бир парчасы олур ве бу дюньяда Гурзуфтан дюльбер ич бир ер олмаз!

*Рус тилинден Гюльнара Усеинова терджиме этти.
Кьыскаартып алынды.*

Къырым Герай Къырымда классик театринь эсасчысыдыр

**Къырымтатарларнынъ Европа тарзындаки ильк
театр саналаштырув теджрибелерининъ
257 йыллыгы мунасебетинен**

Къырымтатар театрининъ инкишафыны бир къач девирге боль-мек мумкюн:

Орта асырда пейда олгъан
Къокълалы-кольгели «Къарагозы» халкъ театри;
Бир актёрлыкъ, «меддах» театри;
«Орта оюны» мейдан театри;
Ханлыкъ девири театри (XVIII асырда, Къырым
Герай девиринде, Европа театри анъанелерининъ
Къырым ханлыгына кирген вакъыт);

Къырымтатар театри анъанелерининъ гъайрыдан тикленюви вакъыты – XIX асырнынъ сонъу – XX асырнынъ башы (И. Гаспринскийнинъ издешлери, Дж. Меинов ёлбашчылыгындаки джедид гъаели къырымтатар яшлар группасынынъ фаалиети);

1914–1920 сенелерде Акъмесджит, Кезлев ве Ялта шеэрлеринде А. Тайганская ёлбашчылыгында къырымтатар ханийлер кучю иле яры профессиональ театраль труппаларнынъ шекиленюви ве фаалиети;

1921 сенеси Къырым АССР-нинъ маариф наркоматы янында Акъмесджит профессиональ татар театр труппасынынъ тешкиль этилюви;

А. Тайганская ёлбашчылыгында Къырым девлет татар драма

театрининъ тешкилий группасынынъ фаалиети. Ондан башкъа – Къырымда ве диаспораларда къырымтатар авескярларынынъ арекетлери (1923-1944 сс.),

Сюргюнликтен эвель совет деври ве Къырымда къырымтатар театрининъ гъайрыдан тикленюви ве фаалиети (1989 сенесинден бугунъгедже).

Макъаледе санатшынаслыкъ саасына аит олгъан къырымтатар театри шекилленювининъ ханлыкъ деври акъкъында ильк кере фикир юрсетиле, Къырым Герай ханнынъ Къырымда классик театрини яратмасы ве Авропа театр анъанелери ве гъаелерини Къырымгъа кирсетмеси саасындаки фаалиети, Къырымда классик театр шекилленювиндеки ролю айдынлатыла.

Онынъ бу саада фаалиети, фикирлери, ишлери XVIII асырда нешир этильген европалы муэллифлер – Пруссиянынъ къыралы II Фридрихнинъ эльчиси лейтенант фон дер Гольц, колониялы сеятчы Саломея Пильштынова, Къырым ханлыгъында Русиенинъ консулы премьер-майор Александр Никифоров, Къырым ханлыгъында Френкистан къыралы XV Людовикнинъ консулы барон Франсуа де Тотт, австриялы базиргян Николаус Эрнст Клееманнынъ хатырлавларына эсасланып косътериле.

Къырым Герай Ханнынъ фаалиети алтында Къырымда Авропа тарзындаки театр ве музыка инкишафы акъкъында профессор, тарихчы Теодор Мундт «Крым Герай – союзник Фридриха Великого. Пролог столкновения между Россией и Турцией» адлы китабында (1855 с.) Пруссия Генштабы тарафындан нешир этильген лейтенант фон дер Гольцнинъ «Татар Ханына» миссиясы акъкъында хатырлавлары эсасында язгъан.

Мундт айдынлаткъан ханнынъ шу фаалиетинен багълы вакъиялар эм Багъчасарайдаки Хансарайда, эм Колониянынъ сынъырындаки Къырым ханынынъ ордусы ерлешкен Чекчаклы (Буджакъта) татар коюнде 1762 сенесининъ февраль-декабрь айлары девамында олып кечкен.

Фон дер Гольц язгъаны киби, Къырым Герай юксек бойлу, къуветли, ири мучели, айны вакъытта муляйим бир адам олгъан. Юзюнде арбийнинъ джесюрлик, ифадели чизгилери олгъан бу шахыс аяткъа севги ве тебессюм иле янашкъан. Ири, джанлы козьлери, укюмдар рухунен, тик назарнен бакъаркен, адден тыш кескин акъылы олгъаныны акс эткен. Юксек манълайы, терен отургъан козьлеринде йымшакъ, тюшюнджели, хаялланув чизгилери эм татар миллетининъ алидженаплыгъы, эм европалынынъ джанлы чизгилери корюнип тургъан. Онынъ арекетлеринде, табиятында енгиллик, ар-намус о къадар сезильген ки, европалы укюмдарлар корьген олсалар, онъа атта сукълангъанлар биле. Буларнен берабер мерхаметлилиги де сезильген.

Шу девирде Къырым Герай 45 яшынынъ пишкинлик кемалында

булунган. 1758 сенеси, тахткъа чыкъкъан девринде о, 40 яшына якъын олган.

Къырым Герайнынъ Европа музыка санаты ве Европа фельсефе фикирининъ инджеликлерини не дереджеде менимсегенини онынъ фикир юрсетюви косьтерген: «Улу Пруссия къыралынынъ кейфи насыл? Мен оны урьмет эткенлерденим, айны вакъытта онъа сукъланам, тек джесюрлиги ичюн дегиль, онынъ къавалда (флейтада) чалгъаны ичюн. Меним Къырым укъумдарынынъ унваны ве меним татарларым изин берсе, мен чалгъы теджрибесини менимсер эдим».

(Шу девирден башлап Советлер девирине къадар къырым-татарларда музыканен ялынъыз Къырым чингенелери мешгуль олганлар. – И.З.).

Фон дер Гольц чешит менбалардан алган ханнынъ хасиетнамеси акъкъында малюмат алып, хан ялынъыз джесюр аскер дегиль, акъыллы, бильгисевер инсан олгъаныны, базы бир шейлерге ялынъыз озъ акъылынен еткенине ве Европа, Гъарпнынъ гъаелери ве къурулышыны озъ этрафында къурмагъа тырышкъаныны тасдикълай.

Шаркъ инсаны оларакъ, Къырым Герай Европа музыка санатынынъ сырларыны яхшы бильген.

Аудиенция девамында хан Пруссия эльчисини озъ капелласынынъ бир концертине ве бир группа комедиант ве артистлер темашасына давет эткен. Онынъ артист ве чалгъыджылары акъкъында гъурурнен айткъан сёзлери ханлыкъ девирининъ театр такъымы ве музыка капелласы, фон дер Гольц Багъчасарайгъа кельгени девирден эвель, энди анъанеге чевирильгенини тасдикълай ве театр санаты тарихчыларына бу акъта фикир юрсетмеге эсас бере. Театр такъымы ве музыка капелласы пейда олув вакъыты факты Къырым Герайнынъ тахткъа чыкъкъан девринде (1758 с.) догъру келе. Европа тарзындаки театр труппасынынъ яратылувы ве Къырымда онынъ инкишафы хан ичюн гъает муим, аятында айрыджа эмиетке малик олгъаныны къайд этмек мумкюн.

Къырым Герайнынъ френк театринен яхшы танышлыгъы олып, френк драматургиясынен пек меракъланган. Буны о Пруссия эльчисине бильдирген: «Пруссия къыралына айтынъыз ки, Къырым Герай хан – кейфленмеге севген, кимерде файдалы френк комедиясыны сейир этмеге севген инсандыр».

Фон дер Гольц, де Тотт ве Клееманнынъ хатырлавларына коре, Къырым Герайнынъ сарайында Европалы муэллифлернинъ (бу сырада Жан Батист Мольернинъ пьесалары) драматик эсерлери сыкъ-сыкъ саналаштырылган.

Театр труппасы ерли мукъалид къырымтатар артистлеринен берабер, хан шахсен Френкистан, Австрия, Полониядан эджнебий актер ве чалгъыджыларны давет эткен. Шу концерт ве спектакллер

чокъ олганы, хан Пруссия эльчисини ресмий суретте темашалар-
гъа давет эткенде, айткъан сёзлеринден аңлашыла: «...Мен сизге
вакътыңызны яхшы кечирменъизни тилейим, меним концертлери-
ме сыкъча буюрынъыз, ярын акъшам сизни давет этем, эм манъа
сизинъ фельсефеджи ве алимлеринызинъ яшайышы акъкъында
чокъча тариф этинъиз...»

Френк ве кырымтатар артистлерининъ саналаштырмалары
хан Кырым Герайнынъ арбий лагеринде 1762 сенесининъ баа-
ринде адий ве даимий вакъиа олганы къайд этиле. Пруссия эль-
чилери ханнен невбеттеки корюшювни беклегенде, бир чокъ кере
гъает мухтешем сарайда кечирильген байрамларда булунгъан-
лары, френк артистлери ве татар капелласынынъ чыккышларыны
сейир эткенлерини фон дер Гольцнинъ малюматлары косътере.

Шу чыккышлар Хансарайда, тахминен текмиль тамирленген
Диванынынъ залында кечирильген (шу залда четэль эльчилери
къабул этильген ве Кырым ханлыгъынынъ Алий кенъешининъ то-
плашувлары да анда кечирильген). Концертлер ве чыккышлар ичюн
залнынъ буюклиги, айдынлыгъы, мухлислер ичюн онъайтлылыгъы
гъает келишикли эди.

Кырым Герайнынъ актёрлары ве капелла артистлери ханны ар-
бий сеферлеринде де озгъаргъанлар, деерли эр кунъ чыккышлар
япкъанлар. Буны Теодор Мундт озь китабында Пруссия эльчилери
ханнынъ Буджакътаки Чекчаклы адлы ердеки арбий лагеринде
булунгъанлары девирини язгъанда къайд эте.

«Акъшамлары эр даим капелланынъ концертлери кечириле,
анда ханнынъ етекчилери (свита) арасында Гольц ве Боскамп
(Пруссия кыралынынъ эльчилери) булуналар. Оларнен лаф эт-
кенде, хан музыка, санатлар, фельсефе акъкъында субетлеше.
Эм Гольцкъа Улу Фридрих сарайында саналаштырувлар, опера
ве пьесалар акъкъында тарифлемеге риджа эте. Онынъ айткъан-
ларыны гъает дикъкъатнен динълей, терджиман вастасынен кимер
хусусиетлерни тахтачыкъ устюне язып ала, шу тахтачыкъны артында
тургъан къулы тутып тура эди».

Ханнынъ Пруссия эльчисине музыка ве театр санатынынъ инки-
шафына багъышлангъан, Пруссия кыралынынъ сарайында театр
пьесалары ве саналаштырувлары акъкъында сонъсыз суаллери,
эльчининъ джевапларыны язып алувы, ханнынъ Кырым ханлыгъында
театр ишлерини яратмасы ве инкишафына джиддий янашмасыны
косътериджи делиллер эди.

Кырым ханлыгъы мусульман девлети олганына бакъмадан,
йыр ве чалгъынен тек акъайлар дегиль, къадынлар да меракъ-
лангъанлар. Тунманн къайд эткени киби, ханнынъ терджиманы
Арманднынъ кызы Зейнеб, канун адлы музыка алетинде чалып
(Пруссияда онынъ ады – цитра), кырымтатар йырларыны йырлай
экен.

Тахминен озюнинъ биринджи ханлыкъ девиринде Кавшанда (шимдики Каушаны, Молдова) сарайыны къураяткъанда, Къырым Герай шу сарайынынъ бир залыны театр темашалары ичюн махсус къурмакъ истеген. Чюнки ханнынъ табиби – Френкистанлы Бланшет ве Френкистан консулы барон де Тотт вастасынен Австриялы базиргян Клеемангъа ёллагъан сымарышына бакъкъанда, бир чокъ кузгю ве люстраларны сымарлагъан. Тахминен сарайынынъ энъ буюк залыны театр темашалар залына келиштирип къурмакъны тюшюнген.

Бельки 1768 сенеси ноябрьнинъ сонъунда де Тотт хан Къырым Герайнынъ сарайында сейир эткен кулюнчли ве къарама-къарышыкъ сергузештлерге эсасланып, къырымтатар ве бельки френк ве колониялы артистлер ойнагъан янъы къырымтатар комедиясы тамам бу залда косътерильгендир.

Къырым Герай девиринде онынъ ёлбашчылыгындаки профессиональ музыка капелласынынъ ве театр труппасынынъ яратылувы акъкъында даа бир делиль – Къырым ханлыгындаки Русие императорлыгынынъ консулы – премьер-майор Александр Никифоровнынъ Санкт-Петербурггъа ёллагъан хаберлер материалларыдыр.

1763 с. ноябрь 16/27-де язгъан хаберлер метнинде, хусусан, Молдова къыралы тарафындан Къырым ханына Авропа тарзындаки дёрт кеманенинъ ёлланылгъаны айтыла.

Молдова къыралы Григорий Каллимаки 1761–1764 ве 1767–1768 сс. тахтта отургъан. Шу девирде эсас яйлы алет ерине къырымтатар, эрмени ве юнан чалгъыджылары эсасен кеманны къулангъанлар.

Кеман – фарс кеманчесине бенъзеген музыка аleti, онынъ тегерек корпусы къайсы агъачындан, къабакътан я да кокос джеvizинден япылгъан ве теринен чектирильген.

Кеман сёзю фарс тилинде «смычок» демектир, къырымтатарджа исе – яй (джай). Шундан алетнинъ ады келип чыкъа. Кеман шу девирде эм Къырымда япылгъан, эм тыштан кетирильген. Истанбул кеманы Къырым ханлыгына четэльден кетирильген эсас маллардан бири олгъан. Бойле экен, Авропа скрипкасы (виола) къырымтатар музыка терминологиясына «кемане» адынен кирген.

Шу вакъытта ханнынъ сарайы янында музыка капелласы ве Авропа тарзындаки театр труппасы иджадыны девам эте. Оларнынъ теркибинде Авропадан теклиф этильген артистлер ве чалгъыджылар чалышалар, ве шу Авропа тарзындаки кеманелернинъ чалынмасы бельки де шу кеманелернинъ тамам оларгъа зарур олгъанындандыр.

Лякин австриялы сеятчы ве базиргян Клееман озь хатырлавларында бу суальге эсас джевапны бере, чюнки Къырым Герай театр актёрлары ве чалгъыджыларынен мукъавеле тизгенде, оларгъа ерли къырымтатар чалгъыджыларыны санаткъа огретмек шартыны

къойган. Онынъ ичюн 1763 с. октябрь 31-де Молдова къыралы тарафындан ёлланылган бу Авропа тарзлы дёрт кемане оркестрге къошулган дёрт къырымтатар чалгъыджысы ичюн ёлланылгандыр.

Къырым Герай френк театри акъкъындаки бильгилеринден гъайры френкистанлы драматург Жан Батист Мольернинъ иджадынен таныш олган.

О, хусусан, Тартюфнен меракъланган, атта бу акътаки фикирлерини барон де Тотткъа да бильдирген: «Эр бир мемлекетнинъ озъ Тартюфлери олган ве, ихтимал, татар мемлекетлеринде де озълерининъ Тартюфлери олгандыр».

Субет девамында Къырым Герай френк консулына мураджаатта булунып, хан ичюн шу аджайип комедияны франсызджасындан къырымтатарджасына терджимесини сымарлагъан.

Барон де Тоттнынъ ярдымынен Къырым ханлыгынынъ шималий пайтахтында – Кавшанда Къырым Герай хан иле австриялы Клееман корюшкенлер.

Онынъ язганына коре, Къырым Герай онъа риджада булунып, онынъ сарайындаки театри ичюн Австриядан чешит алетлерде чалган 12 чалгъыджыны кетирмесини риджа эткен. Шу чалгъыджыларнен халкъара къанунлар эсасында учъ йылгъа мукъавеле тизип, оларгъа йылда 3000 пиастр колеминде айлыкъ теклиф этип, артистлерге Хансарайнынъ дигер хызметчилеринен бир дереждеде акълар берильген.

Учъ йыллыкъ мукъавеледе эр бир австриялы чалгъыджысы ерли чалгъыджылардан оркестр ичюн бир чалгъыджыны огретип азырламагъа борджлу олган.

Айны вакъытта Къырым Герай анъаневий къырым арбий чалгъы такъымы – «мехтеран»гъа да дикъкъат айырган.

Русие тарихчысы В. Смирнов да Къырым ханлыгы акъкъындаки китабында Тоттнынъ хатырлавларына эсасланып, Къырым Герай ханнынъ чалгъыджылары иджра эткен концертнинъ зиль тутувына джан бергенини яза.

Къырым Герай озъ деврининъ акъыллы, мешур девлет эрбабы олганыны къыскъа муддетте озюнинъ Румелиядаки Пынар-Баши-Сарай чифтлигинде 500-ден зияде девлет рутбесинден адалетсиз чыкъарылган Мысыр, Алжир, Босния, капуданпаша ве бейлер, Арнаутлы бейлерни ве бундан эвель адаларгъа сюргон этильген Османлы империясынынъ дигер девлет эрбапларыны къабул эткенини косътере.

Тахминен 1768 сенеси ноябрь айынынъ сонъунда ханнынъ Кавшандаки сарайында кулюнчли вазиятлерге ве сергузештлерге эсасланган тахминен Мольернинъ «Тартюф» пьесасынынъ парчасы оларакъ, янъы татар комедиясыны саналаштырган театр труппасынынъ бир къысмыны хан бельки озъ Пынар-Баши чифтлигинде топлагандыр.

Бильгили Кырым ханы Кырым Герай акъкында онынъ замандашларынынъ хатырлавларында акс олунган. Ханнынъ табиби (Бланшет – И.3.) ве дигерлернинъ бильдиргенлерине коре, хан парлакъ чизгилернинъ саиби олган. Чешит илимлерини, меселя, мимарджылыкъ, джогърафия, астрономия, химияны бильген.

Кырымтатар халккынынъ кенди ханы Кырым Герайга итибарты ве севгисини косътерген делиллерден бирини Клееманнынъ Кырым акъкында языларында коремиз: «Умютлерини кыргызан Ханнынъ апансыздан, бекленильмеген олюми олмаган олса, халкъ чокъ енышлерге иришир эди».

Русие тарихчысы Василий Смирнов ханнынъ замандашы – османлы тарихчы Ахмед Ресмининъ Кырым Герай ханнынъ хасиетнамесини (характеристикасыны) алып косътере: «Ресми-Ахмед эфенди макътавларга джумерт дегиль, эм татарларга ве оларнынъ ханларына ойле пек шефкъатлы, мерхаметли дегиль эди, факъат о Кырым Герайны бойле тасвирлей: «Кырым Герай татарлардан батыр олган, джесюр, джесюрлигини косътермеге бильген сою. Татарлар ве казаклар ондан саккына эдилер...»

Кырым Герайнынъ девири акъкында ккысымны екюнлеп:

«Кырым Герай хан ккырым ханларындан, укюмдарлыкъ вазифесини эм озю ичюн, эм намыны косътермек ичюн гайретли къуланган, джиддий эда эткенлерден сонъкиси эди. Онынъ олюминен Кырым ханлыккынынъ сиясий олюми кельди», – деп яза Смирнов.

XVIII асырнынъ орталарындан башлап ккырымтатарларда ве умумен Кырымда классик Европа тарзлы театр саналаштырмалары пейда олганы ве мешур тарихий шахс Кырым Герайнынъ фаалиетинен шу театр анъанелери Кырымда яшатылганы – ккырымтатар халккынынъ хусусий гъурурыдыр.

Ккырым ханлыккы Европанынъ классик театрининъ анъанелерини менимсеген ильк тюрк-ислям девлети олып, ккырымтатарлар бу саада биринджи тюрк-ислям халккыдыр.

Османлы императорлыккында Европа тарзындаки биринджи театр саналаштырмасыны султан III Селим девринде 1807 сенеси италиялы опера труппасы саналаштырган.

1842 сенеси Тюркиеде тюрк тилине Европа драматургларынынъ эсерлери терджиме этильген – бу Мольернинъ «Корьмемиш задекян» («Мещанин во дворянстве») ве «Сахте хаста» («Мнимый больной») эсерлеридир. Тюрк тилинде биринджи театр саналаштырмасы – тюрк эдебиятынынъ классиги Намык Кемальнинъ «Ватан яхут Силистре» адлы пьесасы олган.

Намлы укюмдар, джесюр аскер, алим, театр ве музыка санатыны инкишаф эттирген, алидженап, джумерт инсан, ватаныны севген, онъа хызмет эткен – шанлы тарихий шахс, санаткъа севгини мешур къартбабасындан – бестекяр, шаир, улу Кырым

ханларындан бири олгъан I Селим Герайдан мирас этип алгъан, Къырым Герай онынъ намынен Къырым, къырымтатар ве тюрк дюньясынынъ гъурурланмагъа акъкъы олгъан.

Языкъ ки, Къырымнынъ садыкъ эвляды Къырым Герайнынъ ады бу топракъларда эбедийлештирильмеди.

Ялынъыз улу Пушкин ве Мицкевичнинъ Багъчасарай чешмеси акъкъында шиирий эсерлеринде, Багъчасарайда къургъан дюрбенинъ исиминде ве 1946-да йыкътырылып ёкъ этильген джамининъ адында онынъ магърур Къырым Герай исми янъгъырай.

Исмет Заатовнынъ «Къырым Герай – родоначальник классического театра в Крыму» (к вопросу 257-летия опыта крымских татар первых театральных постановок европейского театра) макъалеси эсасында азырланды.

(Къыскъартылып алынды).

Урьметли окъуйджылар!

Йылдыз
МЕДЖМУАСЫ

2020 сенесине «Йылдыз»гъа абуне олунъыз!

«Йылдыз»нынъ 2, 3-нджи санларына (март-июнь) абуне фияты **259 кумюш 26 капик.**

Экинджи ярым йыллыккъа (июль-декабрь) абуне фияты **388 кумюш 89 капик.**

**23 март кунюне къадар
эски фиятларнен
абуне олмакъ мумкюн**

**АБУНЕ ИНДЕКСИ –
75298**

Къырымтатарларнынъ сымалары

Марковский П. А. Бакалейная, мучная и табачная торговая лавка М. Ш. Аметова в с. Мангуш. Фотография. Дар Умерова С., 2007 г.

Тиджарет тюкяны. Мангъуш кою. XX асырнынъ башы.

Дерекөй. XX асырның башы.

Къырым Герайгъа суикъаст

1700-нджи йылларнынъ башында Прут дженкинде русларгъа къаршы Османлы ордусына буюк къуветлерни теминлеген II Девлет Герай Хан, айны дженкте Османлынынъ иттифакъдашы олгъан Исвечре Къыралы Шарльге яман муамелеси ичюн, Эдирнеде меселеси бакъылып, бу ерден Родоскъа сюргюн этильген эди. II Девлет Герай 1713-те Османлы девлетининъ афу иле (амнистия – ред.) Визе санджагъы олгъан Къыркълар элининъ кучюк ильчесинде (уездинде – ред.) булунмагъа меджбур эди.

Визеде яшагъан девиринде Девлет Герайнынъ 1717 сенеси огълу олды. Ватанына асрет олгъан Девлет Герай огълуна Къырым адыны берди. II Девлет Герай, огълу эки яшында олгъанда Визеде вефат этти. Онынъ къабири Текирдагънынъ Сарай районы Аяс Паша джамисиндедир.

Къырым Герай буюди, Къырым тахтынынъ энъ кучлю вариси олды. Бабасыны Акъ топракъларгъа эманет этип, тахткъа чыкъкъанында, 1758 сенеси эди. О, джесарети, аскерлик къабилиетлери ве бильгиси саесинде халкъы тарафындан такъдирленген девлет адамы олды. Илимге авеслиги олгъан хан физика, химия ве астрономиянен меракълана эди. Къырым Герай хан Къырымнынъ икътисадияты ве медениетининъ инкишафына гъает буюк иссе къошты, зиратчылыкънынъ котерилювини тешвикъ этти. Тиджаретни инкишаф этмек ичюн янъы лиманларны къурдырды. Ханлыкънынъ икътисадият джеэтинден мустакъиллигини теминлемек макъсадынен Къырым ве Кавказ дагъларында къазма байлыкълар ве дегерли малъземелер булунгъан ерлерде ишлер башлатты.

О, айрыджа санатнен меракълана, музыка ве театрге севда эди. Багъчасарайдаки мешур Козьяш Чешмесини генчлигинде вефат эткен Дияра Бикеч хатырасына яптыргъан эди.

Русларнынъ дженубий деньизлерге таба чыкъмасы ве Османлы топракъларыны эльге кечирмек хаялынынъ огюндеки энъ буюк маниасы – Къырым Герай олгъан эди.

1768-1774 сс. арасында олгъан Османлы ве Русие дженкинде

Рамиз Нетовкин. Багъчасарай. Хан-Джами. 1996 с.

Къырым Герайгъа Османлы девлети тарафындан Русие узерине буюк бир сефер япмакъ авалеси берильген. Буюк бир къуветнен Украина узеринден Русиеге мувафакъиетли уджюм япкъан Къырым Герай руслар ичюн османлы ордусындан даа да буюк бир телюке олгъан.

О вакъытларда рус тахтында отургъан чариче – II Катерина Къырым Герайны ёкъ этмек ичюн бир план тизди. Чариченинъ Къырым Герайгъа планлаштыргъан суикъастынынъ энъ якъын шааты исе – о кунълерде Френкистан консулы сыфатында Багъ-часарайда булунгъан маджар асыллы френк дипломаты барон де Тотт олгъан эди.

Барон де Тотт 1755-те Френкистаннынъ Османлы девлети эльчилигининъ кятиби оларакъ, Истанбулда булунгъан эди. Авропада, османлы тюрклери акъкъында менфий бир фикир догъургъанларнынъ башында тургъан бу инсаннынъ Къырым тюрклери (къырымтатарлар ред.) ве Герайлар акъкъында бойле менфий тюшюнджелери ёкъ эди. Бунынъ себеби, буюк ихтимал иле, бельки онынъ Къырым Герай шахсиетине беслеген инсаний дуйгъулары ве айрети олгъандыр.

1769 сенеси озъ ордусынен Украинаны кечкен Къырым Герай ханнынъ бу сеферинде барон де Тотт бар эди. Ордусына ёл-башчылыкъ япкъан Къырым Герай хан сап-сагълам олып, апан-

Рамиз Нетовкин. Диляра Бикеч дюрбеси. 1996 с.

сыздан Молдовада, Каушаны (шимдики Кишинёв этрафындаки топраклар ред.) вефат этти.

Къырым Герайгъа япылгъан суикъасткъа барон де Тотт шахсий шаат олгъан. Къырым Герай ве Къырым тюрклерине (къырым-татарларгъа ред.) гъает яхшы бакъкъан бу шахснынь Къырым Герайнен шахсен бир якъынлыгъы ве достлугъы бар эди. Бу саеде Къырым Герайнынъ янында булунгъан кишилерден бириси о олгъан. Къырым Герайнынъ Русие сеферинде оны озгъарып баргъаныны о озь эсеринде яза. Барон де Тотт Къырым Герайны бакъкъан эким акъкъында тенбиелеген, факъат Къырым Герай онъа кимсенинь бир шей япамайджагъыны тюшюнип, бу тенбиелевге ич дикъкъат этмеген. О ханнынь ярамагъаны акъкъында чевресиндеки девлет адамларыны да тенбиелеген, амма олар да бу тенбиелевге джиддий бакъмагъанлар.

Бу вакъианы де Тотт девамлы бир шекильде озь китабында язды.

Барон де Тотт озюнинъ 1769 сенеси «Янъы Сырбстанда татар истиясы акъкъында тезкерелери –1769» **«Novo-Sirbistan'da Tatar İstîlâsı Notları-1769»**) китабында Къырым Герайнынъ олюми табиий олмагъаныны, толусынен зеэрленюв аляметлери юзь бергенини язгъан эди.

Френк дипломатынынъ 1786-да басылгъан «Тюрклер ве татарлар арасында барон де Тоттнынъ хатырлавлары» («Türkler ve Tatarlar arasında Baron De Tott'un Anıları») адлы китабы Мехмет Р. Узмен тарафындан тюрк тилине чевирилип, «XVIII асырда тюрклер ве татарларгъа даир хатырлавлар») адынен басылгъан ве анда Къырым Герайнынъ суикъастыны барон де Тотт бойле анылаткъан эди:

«Бир талай мешгъулиетлер девамында Къырым Герай озь сагълыгъына сонъ дередже дикъкъатлы эди. Сабырсызлыкънен даянган сыкъынтыларындан биринде, олур-олмаз иляджларны къуланмамасыны озь-озюне огютлеген хан, Сирополо экимнинъ одасына кирди. Корфуда догъган ортодокс (христиан) олгъан буюк химияджи, Валахия шахзадесининъ баш экими, ве бу шахзаденинь Къырым эльчиси – Сирополо, унванлары саесинде, ханнынь янына сербест кирип чыкъа эди.

Бу фурсаттан файдаланып, Сирополо дамы гъает яхшы олгъан бир илядждан бир тамчы алган такъдирде, ич бир шикъети къалмайджагъына Къырым Герайны къандыргъан.

«Бу шарт иле сёйлегенинъизни къабул этерим», – деген хан; эким тышары чыкып иляджны азырламагъа кетти. Раатсызлыгъымны (барон де Тоттнынъ) о къадар белли эткеним ки, бунынъ фаркъына барган Къырым Герай, тебессюмле:

«Не, достым, раатсызланасынъмы? – дие сорды.

«Эм де даа насыл раатсызланам, – дие, арапетле джевап

бердим, – бу адамнынъ эм де озюньизнинъ алынъызны бир тюшюнинъ, ве акълы олып-олмагъанымъ къарар алынъыз».

«Не кереги бар тюшюнге, – деди хан, – бир онъа бакъынъ, бир де манъа. Бу къафир ойле бир шейге джесарет этебиледжек деп беллейсинъми?»

Экимнинъ кери къайтмасына къадар бутюн гъайретим иле ханны къарарындан вазгечмеге тырыштым.

Эртеси куню раатсызлыгъым даа да артты. Алсызлыгъы себебинден халкъ арасына чыкъалмагъан хангъа кельген экинджи инкъираз, эким тарафындан эйилешюв бельгиси оларакъ тасдикъланды ве къабул этирильди.

Бу арада Къырым Герай хареминден тышаргъа чыкъмай эди, онынъ аяты ве везирлерининъ эмин назарындан дуйгъаным раатсызлыгъымны везирлерге беян этип, Сиропологъа кенди аятынынъ ханнынъ аятына багълы олгъаныны хатырлаткъанларыны теминледим. Амма бу юнан экими, эфендилернинъ ханнынъ олюминден зияде кимнинъ тахткъа кечеджеги меселеси иле меракъланаджакъларыны яхшы бильгенинден телюкелерге эмиет бермей эди.

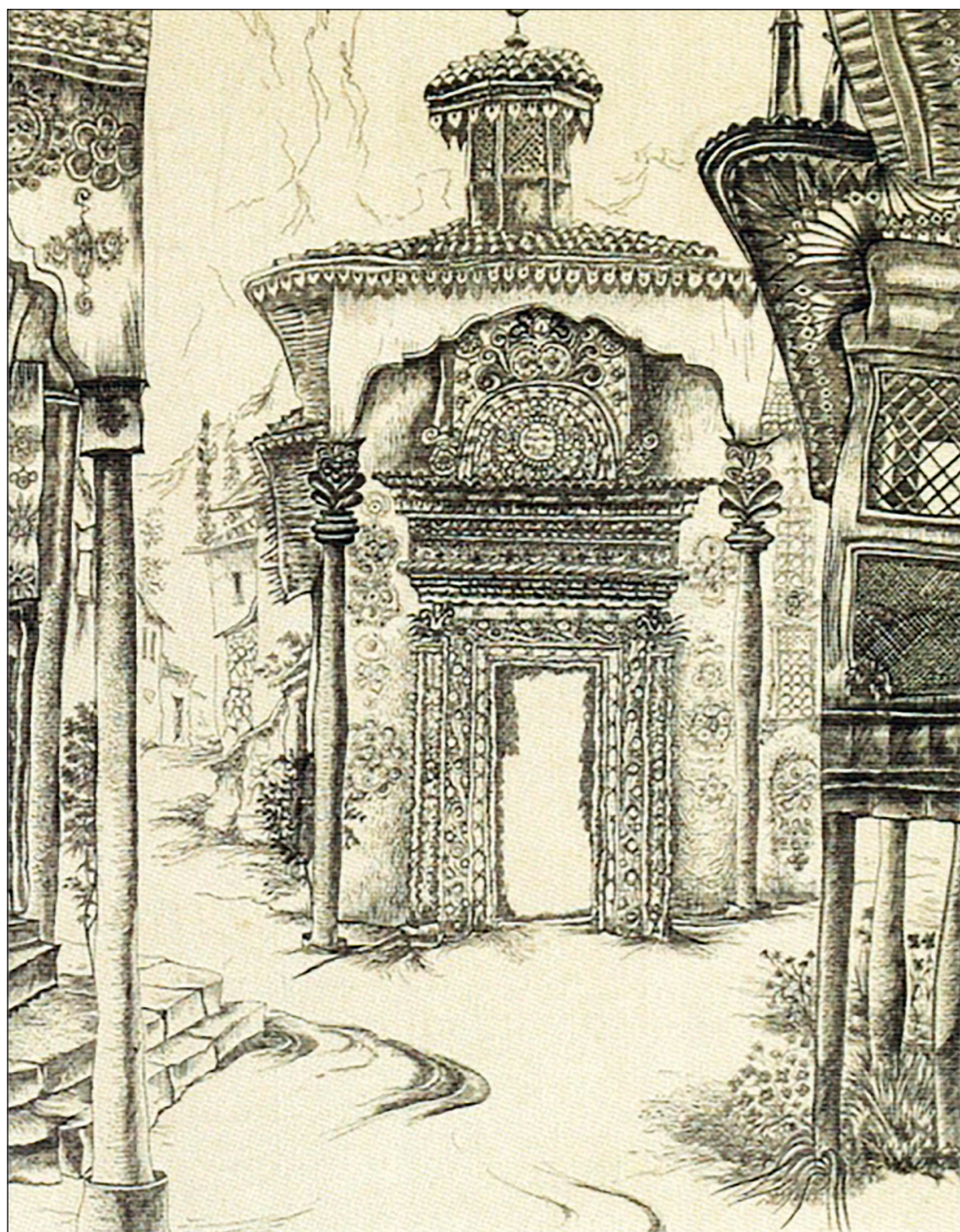
Умютимизни гъайып эткен бир алда ханны бир даа корип оламайджакъымны тюшюнип, онынъ иле къонушмакъ ичюн мени чагъырткъаныны бильдим.

Харемине киргенимде, гъам-къасевет ве шашкъынлыкъ юзюнден, янымдан чекинмекни унуткъан ханнынъ къадыналарыны корьдим. Къырым Герайнынъ яткъан одасына кирдим. Диван эфендисиси иле бир талай иш япа эди. Этрафтаки къагъытларны косьтерип:

«Сонъки япкъан ишим – булардыр, сизге де вакъыт айырдым, деди. Факъат сарф эткен буюк гъайретке бакъмадан дуйгъан адджыны бастырамагъанымны анълагъан сонъ, артыкъ айырылам, хасасиетинъиз мени де кедер ичинде къалдыра», – деди. – Албуки мен сонъки дакъкъамда нешли олмакъ истейим».

Сонъра оданынъ бир кошесинде отургъан чалгъыджыларына ишарет этип, чалмаларыны истеди. Бир сааттан Къырым Герайнынъ авалар арасында сонъ нефесини бергенини бильдим. Кедерли бир анъде къаръ-къасевет яйылды ве къоркъу эр кесни ойле бир сарды ки, бир кунъ эвель там бир эмин олгъанлар, душманнынъ къапысына таянган киби ис этилер».

Къырым Герайнынъ олюми барон де Тоттны гъает энджанландырды ве хатырлавларында Къырым Герайнынъ олюминден сонъ япылгъан ишлер акъкъында о бойле яза: «Топлангъан Диван, хаберлер ёллап, шу арада, кечиджи девирде, султаннынъ укюмини къалдырмакъны беян эти, ве Къырым Герайнынъ дженазе мерасими япылыркен, Сирополо Вала-

Рамиз Нетовкин. Алевиз порталы. 1983 с.

хиягъа кетмеси ичюн керекли олгъан весикъаны алды, ве шу куню чыкъып кетти.

Бу арада ханнынъ вуджуды мумияланыркен, берильген зеэрнинъ тесири ортагъа чыкты; факъат Къырым сарайынынъ шу анъде дикъкъаты тамамиле башкъа шейлерге чеврильгенинден, къабаатлынынъ тутулмасы ве джезаланмасы меселесинен

кимсе огърашмады. Къырым Герайнынъ джеседи Къырымгъа къара ялынлы алты ат екильген къапалы бир араба иле ёлла-нылды. Дженазе арабасыны озгъарып кеткен элли атлы ве бир талай мырза иле бир султан да матем урбаларында эдилер; бу анъаненинъ Шаркъта, ялынъыз Къырымда олгъанына дикъкъатны джелъп этерим.

Шубесиз, Къырым Герайнынъ вефат этюви Русиени буюк бир телюкеден къуртарды. 1768-1774 Османлы-Рус дженкинде Османлы Девлети Къырым Герайнынъ ёкълугъыны олдукъча теренден дуйды.

Бу дженктен Русие буюк бир гъалебе иле чыкъты. Артыкъ Къырым Русие ичюн телюке дегиль, Русие Къырым ичюн буюк бир телюке олды.

Менбалар:

1. «XVIII асырда тюрклер» (Барон де Тотт, Терджиме Мехмет Р.Узмен. 222-225 с.);
2. «Русие тарихы» (Проф. Др.Акдес Нимет Курат, ТТК, 1987)

«KIRIMIN SESİ» GAZETESİ

<https://kiriminsesigazetesi.com/kirim-giray-suikasti-tarihi-safligimiz/?fbclid=IwAR0kvdGmlmsPExDSB0YIn8-V2YH-6wlB28vBO1R2R6fLXftbvUGEUMz9wQQ0>

«Янъы дюнъя» – 2020

Сайгъылы ватандашлар! Газетамызгъа 64561 индекси боюнджа язылмакъ мумкюн. Яни февраль айында абуне олсанъыз, газета сизге март айындан итибарен дёрт ай девамында келип башлайджакъ. Айны шу абуне индекси боюнджа йылнынъ экинджи ярысына да языла билирсинъиз. Газетагъа эр анги почта болюгинде ве газетамызнынъ редакциясында абуне олмакъ мумкюн.

Барып да сизге газета озъ вакътында кетирильмесе я да почта хадимлери сизни абуне этмеселер, «Почта Крыма» идареси абуне болюгининъ башы **Мария Владимировна Новикованынъ +79789176408 я да (3652) 549-642** номерлерине деръал телефон этменъизни риджа этемиз.

КЪЫРЫМ ДЕВЛЕТ НЕШРИЯТЫ

Къырым девлет нешрияты Къырым инкыляп комитетининъ (ревкомынынъ) къарарына бинаэн 1921 сенеси февраль айында мейдангъа кетирильген. Башта, о Меркезий девлет нешриятынынъ Къырым болюги шекилинде чалышкъан, 1922 сенесинден башлап – айры тешкият, Къырым девлет нешрияты (КрымГИЗ – рус.) оларакъ чалышты.

Ишининъ башлангъыч девиринде нешрият И.И. Бреннернинъ сабыкъ чифтлигинде, Советская сокъагы (1924 йылгъа къадар – ул. Дворянская) шимдики Горький сокъагындаки 8-нджи эвнинъ ички азбарында ерлешкен.

Мезкюр бинада 1920-1930 сенелери Крымгосиздатторгнынъ тюкяны да чалышкъан.

1920-нджи сенелерининъ сонъунда Крымгосиздат къаршыда ерлешкен бинагъа (Советская сокъагы, 5) кочъкен.

1915-1916 сенелерде къурулгъан нешриятнынъ яны бинасы шеэрде энъ корюмли биналардан бири олгъан.

О, Акъмесджит шеэр думасынынъ гласныйы, Акъмесджит уездининъ зенгин топракъ саиплеринден бири – Шнайдерлер (Ф. Шнайдер) чифтлигининъ топракъларында ерлешкен.

Лейхананынъ муэллифи мешур мимар, академик Краснов олгъаны фарз этиле. Бина эки буюк, узун, кемернен экленильген иншааттан ибареттир.

Онынъ онъ тарафында Акъмесджит шеэр ичтимай банкасы, сол тарафта «Баян» кинотеатри ерлеше эди.

КрымГИЗ-нинъ хадимлери онъ тарафтаки бинанынъ учюнджи къатында, тышаргъа бакъкъан тарафта ерлешкенлер.

Къырым Девлет нешрияты укюмет къарарлары, фиркъа косьтеришлери, ходжалыкъ ишлери эсабатлары, бедий эсерлер, ильмий араштырмалар, джыйынтыкълар, дерсликлер, улькешынас материаллары, Къырым хариталары, табиат манзаралары, тарихий корюнишлер иле откриткаларны дердж эте эди.

КрымГИЗ-де 1928, 1930 ве 1941-де дердж этильген бир къач каталоглар ве дигер библиографик джыйынтыкълар нешриятнынъ фаалиетини нумайыш этмекте.

Дженктен эвель матбуатта нешир этильген архив малюматларына коре КрымГИЗ-нинъ айры девирлерде нешир эткен материалларынынъ микъдарыны коръмек мумкюн.

Меселя, 1925-1926 сс. – 188, 1927-1928 сс. – 145, 1928-1929 сс. – 273 китап нешир этильген.

Бундан гъайры 1923-1928 сс. не къадар басма табакъ (печатный лист) басылгъаны акъкъында малюматлар бар:

1923-1924 сс. – 77 б.т., 1924-25 – 221 б.т., 1925-26 – 365 б.т., 1927-28 – 432 б.т., джеми – 1095 б.т.

Неширлернинъ умумий тиражы, меселя, 1940 сенеси – 1 миллионгъа якъын олгъан.

КрымГИЗ махсулатынынъ эксери къысымыны къырымтатар тилинде эдебият тешкиль эткен.

Меселя, 1929 сенеси 11 майыс куню «Янъы къуввет» газетасында басылгъан малюматларгъа коре, сонъки учъ йыл девамында къырымтатар тилинде неширлер КрымГИЗ-нинъ умумий махсулатынынъ 66,2% файызыны тешкиль эткен.

1930-нджы йылынынъ планында исе бу микъдар даа да артты: 3 000 000 басма табакътан 86% файызыны къырымтатар тилинде неширлер тешкиль этеджеклери козьде тутула эди.

Эгер 1922-1923 сенелери, ачлыкъ девиринде, агъыр шараитлер, халкъ ходжалыгъыны гъайрыдан тикленюв девирининъ агъыр шараитлеринде къырымтатар тилинде ялынъыз 36 китап нешир этильсе, 1925-1926 сенелерде исе – оларнынъ микъдары 131-ге котерильди. 1929-1930с.с. – 168, 1938-1941 сенелерининъ каталогында (1941 с. нешир этильген) –къырымтатар тилинде 222 нешир акъкъында сёз юрсетиле.

Умумен исе, 1922-1941 сенелери КрымГИЗ къырымтатар тилинде 1300 китап басып чыкъарды. Оларнынъ эсас къысымы 1926 сенесине догъру келе. Бойле этип, йылда орта эсапнен 90-дан зияде китап чыкъарыла эди. Къыяслав ичюн: сюрюнлик йыллары,

1957-1991 сенелери йылда кырымтатар тилинде 12 китап чыккарыла эди.

1967-1989 сенелери, яни 23 йыл ичинде чыккарылган китапларнын микъдары дженктен эвель КрымГИЗ эки йыл девамында чыккарган китапларнын сайысына догъру келе.

Бу ракъамлар дигер миллетлернин тиллеринде Кырымда басылган неширлернен фаркъ эткени яхшы корюне.

Кырым обкомынын (ВКП) информация болюгинин малюматына коре миллий тиллерде эдебияттан 1929-1930 сс. Крымгосиздат кырымтатар тилинде – 168 китап, немсе тилинде – 4, кырымчакъ тилинде – 4, грек тилинде – 1 китап чыккарды. Дигер миллет тиллеринде эдебият нешир этильмеген.

Бойле вазияет кырымтатар тилинин девлет статусынен ве кырымтатар халкъы Кырымда тамыр халкъ олганынен багълы олган.

Эльбет, анълашыла ки, кырымтатар тилинде эдебият бойле буюк микъдарда ялынъыз Кырымда нешир этильмек мумкюн эди.

Кырымтатар тилинин КрымГИЗ-нин фаалиетинде эмиетини мезкюр делиль косьтере биле.

1926 сенеси СНК СССР-нин хадимлери (Ильченко – ишлер боюнджа идареджиси ве умумий болюгинин мудири – Тарханов) Брюссель шеэринде кечириледжек Совет матбуатынын сергиси ичюн Крымгосиздат дердж эткен китапларнын джедвелини азырлаган эдилер.

СССР-нин достлары олган Бельгиянын джемиети ичюн кырымтатар тилинде 39 нешир сайланып алынган. Оларнын арасында «Природные богатства Крыма» – А. Озенбашлы, «Женщины Востока» – О. Ипчи, «Крымская трагедия при царизме или эмиграция крымских татар» – А. Озенбашлы, «Крымскотатарские детские песни (с нотами и иллюстрациями)» – А. Одабаш ве З. Бахаревиц, «Букварь для школ 1 ступени» – А. Одабаш ве О. Аджи-Асан, «Школьная гигиена» – Я. Байрашевский, «Крымскотатарская этимология» Б. Чобан-заде.

Бу джедвельнин эксериетини мектеп дерсликлери тешкиль эт-

тилер. Нешир фаалиетининь бу саасына КрымГИЗ-де дикъкъатлы эдилер. Чюнки 300-ден зияде миллий мектепни (1940-1941 сс. – 371 мектепни) окъув эдебиятынен теминлемек керек эди. Нетиджеде, 1938-1941 сенелери каталогында кырымтатар тилинде басылган 222 неширден юзге якъын – мектеп дерсликлерини ве кырымтатар мектеплери ичюн программалар эди.

«Крымгосиздат»нынъ неширлери арасында бир чокъ дюнья классик эсерлерининъ терджимелери ер ала эди. Бу джедвельде юзлернен эсерлерни къайд этмек мумкюн.

Айны заманда кимерлери экишер, учер сефер нешир этильгенлер.

КрымГИЗ-де нешир этильген эсерлернинъ муэллифлери – рус, украин, совет классиклери: А.С. Пушкин, М. Лермонтов, Л. Толстой, Н. Гоголь, Н. Некрасов, Д. Фонвизин, И.Тургенев, И. Крылов, А. Чехов, А. Куприн, М. Салтыков-Щедрин, А. Толстой, М. Горький, Д. Мамин-Сибиряк, Т. Шевченко, В. Винниченко, М. Коцюбинский, А. Барто, С. Сергеев-Ценский, Д. Бедный, В. Бианки, В. Маяковский, А. Гайдар, А. Фадеев, М. Шолохов, Н. Островский, В. Гаршин, Ф. Гладков, А. Серафимович, В. Катаев, Л. Кассиль, К. Чуковский, Н. Венкстерн. Гъарбий-авропалы эдебиятындан – Мольер, Шекспир, Гюго, Мопассан, Шиллер, Дефо, Золя, Лондон, Генри, Распе, Роллан, Сервантес, Киплинг, Свифт, Костер, Гамсун, Брет-Гард, Войнич, Верга ве иляхре.

Шу эсерлерни терджиме эткенлер арасында кырымтатар эдебиятчылары, белли шаирлер ве яызджылар: А. Къадри-заде, Дж. Гъафар, А.-С. Айвазов, О. Акъчокъракълы, М. Нузет, Я. Байбуртлы, У. Ипчи, Амит Лятиф-заде, Я. Мусаниф, М. Бекиров, Ф. Аблямитов, Б. Умеров, М. Муждабаев, А. Дерменджи, И. Бешевли, У. Фаикъ, З. Келямов, А. Алим, Ш. Алядин, Р. Тынчеров, А. Озенбашлы, М. Куртиев, В. Абилов, Б. Аббасов ве дигерлери.

Бутюн бу фактлар шу девирде кырымтатар эдебиятында ве тасилинде актив терджиманлыкъ фаалиети уком сюрсени ве шу фаалиетте гъает муим ерни Крымгосиздат алгъаныны косътере.

Эльбет, бир сыра кырымтатар муэллифлерининъ бедий эсерлери де буюк тиражларнен басыла эди: биринджи сырада энъ истидатлы сойлары: Бекир Чобан-заде, А. Ильми (Алтайлы), У. Ипчи, А. Чергеев, Дж. Гъафар, Э. Шемьи-заде, Ш. Алядин, Ю. Болат, А. Алтанълы, Ы. Къадыр, Ф. Аким, Ибраим Бахшыш ве дигерлери.

Бутюн бу айтылган малюматларны козь огюне алсакъ, Крымгосиздат дженктен эвельки девирде эсас миллий нешрият олгъанына шубе къалмай. Эм шу девирдеки матбуатта басылган делиллер буны тасдикълай.

1926 сенеси «Красный Крым» газетасында басылган Е. Петропавловскаянынъ бир сыра макъалелеринде ве онынъ 1926 сенеси

«Пути коммунистического просвещения» («Коммунистик тасилининъ ёллары») журналында (№12 (22) басылган «Достижения и недочёты КрымГИЗа как национального издательства» («Миллий нешрият оларакъ КрымГИЗ-нинъ енъишлери ве нукъсанлыкълары»)) маъалесини къайд этмек мумкюн.

Бу меселе, эльбет, озъ теткъикъатчыларыны беклей. Языкъ ки, бу кунъгедже КрымГИЗ фаалиетининъ тарихы акъкъында ильмий араштырмалар ёкъ.

Юкъарыда косътерильгени киби, деерли 20 йыл девамында Крымгосиздат кырымтатар тилинде 1300 чешит китапны басып чыкъарды. Бу китапларнынъ эксериети – тарихий тарафтан кыйметли ве бугунъгедже озъ актуаллигини джоймагъандыр.

Лякин, 1944 сенеси кырымтатар халкъы сюрюнликке огърагъан кунюнден бугунъгедже бу китапларнынъ ялынъыз кичкене бир кысымы алимлер ве окъуйджылар къолуна барып тюшкендир.

Шимдигедже бу материалларынынъ эксериети Русие Девлет китапханесинде (Москва), Русие Миллий китапханесинде (Санкт-Петербург), Акъмесджиттеки И. Гаспринский адына Джумхуриет кырымтатар китапханесинде сакъланылып тура.

Крымгосиздатнынъ хадимлери акъкъында айткъанда, бутюн фаалиети девамында оларнынъ эксериети кырымтатарлар эди.

Энъ белли хадимлеринден – истидатлы журналист ве оджа **Джеппар Акимов** (1909, Тувакъ кою-1983, Бекабад шеэри) нешриятта 1933-тен (дигер малюматларгъа коре – 1935-тен) 1941-ге къадар чалышкъан, сонъки йыллары исе нешриятнынъ мудирин олгъан.

Джеппар Акимов Тотайкой педтехникумыны битирип, оджалыкъ япты, сонъ КрымГИЗ-ге ишке алынды, дженк башлагъанынен Краснодар виляетине эвакуация олунды.

1941 сенесининъ сонъундан (дигер малюматларгъа коре 1942-ден) кырымтатар тилинде басылган

меркезий, джумхуриет «Къызыл Къырым» газетасынынъ баш муаррири этип тайинленген.

1942 сенесининъ сонъунда бир-де-бир партизан отрядына ёлланылгъан, «Къызыл Къырым» газетасыны листовкалар шекилинде нешир этмеге девам эткен.

1944 сенесининъ апрелинде Акъмесджитке къайтты, 18 майыста кырымтатар халкъынен берабер Къырымдан сюрюн этилды. Озьбекистанда Бекабад шеэринде яшады. Ватангъа къайтув огърунда кырымтатар миллий арекетининъ тешеббюсчилеринден бири олды, девамлы репрессияларгъа огъратылды.

Миллий арекетте фаалиетини кырымтатар тилинде лугъатлары тертип этювнен, кырымтатар халкъынынъ тарих ве эдебияты саасында араштырмаларнен бирге алып барды.

Джеппар Акимовдан гъайры нешриятнынъ ёлбашчылары ве хадимлери:

КрымГИЗнинъ хадимлери. Фото 1934 с. Отурганлар, солдан: Якъуб Куркчи, Керим Джемалединов, Исмаил Ушаков, Джеппар Акимов, Таир[?] Тинчеров, Мемедла Усеинов, [...?], Волошин (шаир), [...?]. Аякъ устунде турганлар, солдан: Шерфединов, [...?]. Къырымтатар Джумхуриет китапханесининъ менбаларындан алынды.

Бекиров Мустафа Бекирович (1900-1975). Белли оджа, 1923 сенесинден Къырым улькешынаслыкъ теткъикъат институтынынъ директоры, ихтимал 1925-1928 – Къырым девлет нешриятынынъ муаррири, 1934-1937 – Къырым пединститутынынъ директоры, 1930-нджи сенелерининъ сонъунда «антисовет пантюркчи, миллетчи тешкилятында» иштирак этювде къабаатланды, пединститута «зарар кетириджи фаалиетте» къабаатланып, 1938 сенеси 2 ноябрьде 12 йылгъа апске укюм этильди, 5 йылгъа акъ-укъукъларындан марум этильди, 1956 сенеси 22 декабрьде акъланды.

Ушаков Исмаил Усеинович (1902 -?), публицист, базы малюматларгъа коре, КрымГИЗ ёлбашчыларындан бири эди. О да сиясий репрессияларнынъ къурбаны олды: 1937-де 24 январьде якъланды, «пантюркист террор тешкилятында» иштирак этювинде къабаатланды, «нешир иши саасында зарар кетирювинде» къабаатланды, 12 йыллыкъ лагерь муддетине укюм этильди, 5 йылгъа акъ-укъукъларындан марум этильди, 1956 сенеси 23 майыста акъланды.

Джемалединов Абдулькерим (1893-1938) белли алим тильшы-

нас, оджа, КрымГИЗ-нинь муаррири – 1934-1936 сс., сиясий репрессияларнынъ къурбаны олды – 1938 сенеси 17 апрельде къуршунгъа тизильди, 1958 сенеси акъланды.

Чешмеджи Билял Мамут (1899(?)-1938), корюмли девлет, ичтимай эрбабы, 1920-нджи сенелери Акъмесджит рабфакакынынъ мудири, 1930-нджи сенелернинъ башында – КрАССР-нинъ – сагълыкъ сакълав саасынынъ наркомы, сонъ КрымГИЗ-нинъ мудири, 1938 сенеси къуршунгъа тизильди.

Лятиф-заде Амит (1899-1955) – шаир ве оджа Абдулла Лятиф-заденинъ догъмуш къардашы, Къырым университетининъ рабфакакында тасиль алды, сонъ Къырым пединститутыны битирди, 1930-нджи сенелери КрымГИЗ-де муаррир олды, онларнен чешит эсерлерни, оларнынъ арасында дюнья классикасы нумюнелерини терджиме этти, «Буюк террор» йылларында репрессияларгъа огъратылды.

Усеинов Мемедла Усеинович (1907 – 26 апрель, 1940 с.) – языджы, терджиман, рабфакта, Ленинградда дагъ маден институтында тасиль алды, 1930-нджи сенелери «Къызыл Къырым» газетасында мухбир, КрымГИЗ-де – муаррир, терджиман олып чалышты, кырымтатар тилине дерсликлер, бедий эсерлерни терджиме этти («Зораки табиб» – Мольер, «Чапаев» – Фурманов ве бир чокъ дигерлерини). 1930-нджи сенелернинъ сонъунда Туркменияда оджалыкъ япты, фин дженкинде (1939-1940) иштирак этти.

Усеинов Ибраим Халилович (1903-?), алим-тильшынас, оджа. Москвада коммунистлер тербиеси (комвоспитания) Академиясыны битирди, 1935-1937-де Къырым пединститутында кырымтатар тили ве эдебияты факультетининъ деканы олды, сонъ КрымГИЗ-де марксизм-ленинизм эсерлерининъ кырымтатар тилине терджимелерининъ муаррири этип тайинленди. 1938-нинъ ноябрь айында якъаланды, «контрреволюция тешкилятынынъ векили» деп, 5 йылгъа лагерьлерге уком этильди, сонъ такъдири белли дегиль.

Ильясов (Шейх-заде) Сеитибрам (1894-1985) – оджа, журналист, 1930-нджи сенелерининъ ортасында КрымГИЗ-де чалышты.

Куркчи Якуб Сулейманович (1903-1943), алим-тильшынас, Москвада профсоюзлар арекети мектебинде (1928) тасиль

Къырым Девлет нешриятынъ тамгасы (логотипы). 1937 с.

алды, Къырым пединститутынынъ къырымтатар тили ве эдебияты факультетини битирди, Баку университетинде окъуды, 1930-нджи сенелери КрымГИЗ-де окъув эдебияты болюгинде муаррир олды; Улу Ватан дженкинде эляк олды.

Гъафаров Басыр (1907-1991), белли алим, оджа, филология илимлери намзети, Тотайкой педтехникумы ве Къырым пединститутынынъ мезуны, 1938-1939 сенелери КрымГИЗ-де нешир идаресининъ ёлбашчысы эди, Улу Ватан дженкининъ, къырымтатар миллий арекетининъ иштиракчиси.

Шемьи-заде Эшреф (1908-1978) – белли шаир, эдебиятшынас, 1938-1941-де КрымГИЗ-де муаррир олып чалышты.

Азизов Рахми Гани (1905-?) къырымтатар Тотайкой педтехникумынынъ мезуны. КрымГИЗ-де корректор олып чалышты, 1938 сенеси 28 июньде якъаланды, 1939 сенеси 29 декабрьде «миллифиркъа такъымы, Вели Ибраимовнынъ пантюрист тешкилятынынъ векили» деп, 5 йылгъа эмек лагерлерине укюм этильди. 1961 сенеси майыс 5-те акъланды.

КрымГИЗ-нинъ хадимлери сырасында Сейдаметов, Таир Тынчеров, Шерфединов ве дигерлери де олгъан. Олар акъкъында малюматлар пек аз. Къырымтатарлардан гъайры нешриятта дигер миллетлериинъ векиллери де чалышкъан (Киселев, Волошин, Бочагов ве дигерлери).

Исмаил Керимов, Нариман Абдульвапов.

Макъале ве фотолар «Свод памятников истории, архитектуры и культуры крымских татар. Том III. г. Симферополь» китабындан алынды.

Урьметли окъуйджылар! **ЙЫЛДЫЗ**
МЕДЖМУАСЫ

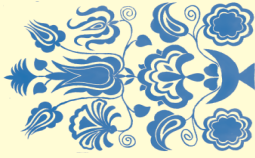
2020 сенесине «Йылдыз»гъа абуне олунъыз!

«Йылдыз»нынъ 2, 3-нджи санларына (март-июнь) абуне фияты **259 кумюш 26 капик.**

Экинджи ярым йыллыккъа (июль-декабрь) абуне фияты **388 кумюш 89 капик.**

**23 март кунюне къадар
эски фиятларнен
абуне олмакъ мумкюн**

**АБУНЕ ИНДЕКСИ –
75298**

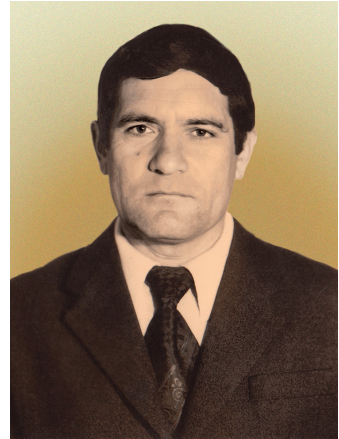
Окъуйыджылар иджадындан

Къадыр ВЕЛМЕР

Бай ве фукъаре

Ривает

Эвель заманларынынъ биринде гедже-куньдюз кокнен сырдашлыгъыны узьмеген шифалы чешмелер иле, бульбуллер отькен багъ-багъчаларынен, ашукъ-машукъларны сукъландыргъан шадырванлар иле, Магъриптан, мешрикътан тешриф буюргъан сейяхларны къабул эткен кервансарайлар иле, сыра-сыра джами-медреселер ве чаршылары иле шурет къазангъан Солхат шеэрининъ куньбаты тарафында пек намлы бир бай яшагъан.

Алла Таала онъа эр шейни арткъачынен берген, амма энъ кереги – эвлят къуванчындан марум эткен. Къары-къоджа эвлят асретлигини чеке-чеке, «джар башына» кельгенлерини дуймай къалалар.

Бу байнынъ сарайына якъын олгъан джылгъа боюнда да бир фукъаре яшай экен. Онынъ еди баласы – дёрт огълу ве учъ къызы бар экен. О апайынен кульчесининъ кенарында, аланлыкъта оськен дут терегининъ талдасында миндер тёшеп, раатлана, экиде бир, байнынъ мухтешем сарайына козь тике, дут тереги этрафында бири-бирининъ пешинден къувалашып, кулюшип ойнагъан балаларына сукълана-сукълана бакъа.

Бай къартийинен исе сарайынынъ чардагындан – тёпеден-ашагъы козь кездире ве экиси теренден ах чеке-чеке сема «къандилине» тикленип: «Къадыр Мевлям, бизим не гуняхымыз бар – беш вакъыт намазымызны къылсакъ, оразамызны тутсакъ, хайыр-эхсан

япсакъ, мусульманлыкъ борджумызны намуснен одесек, не ичюн бизни эвлят къуванчындан марум эйлейсинъ?», – деп яныкълайлар. Зенгиннинъ зевджеси: – Такъдиримиз ойледир. Баш язысыны козь корер, дейлер. Бунда да бир хайыр бардыр, акъай, – деп, эки козюни фукъаренинъ зий-чув олгъан, кулюшип зевкълангъан еди баласындан узьмейип.

Бу арада къоджасы ишарет пармагыны джылгъа боюна узатаракъ: – Бакъ сен оларгъа, бу сабийлерге. Ярын оларнынъ алы не оладжакъ, миндерде янбашлап яткъан ана-бабасы къааръ-къасевет не олгъаныны бильмейлер, гъалиба. – Балалары осип бара, ярын олар не ашайджакъ, не киеджек, эписи бир кичкене эвчикнинъ ичинде – къафестеки къушлардай яшайлар. Къызларнынъ иши къолай, къысметлери чыкъса – «учып кетерлер». Я огъланчыкълар? Эр бирини эвлендирмек керек, яшамакъчюн оларгъа эв къурмакъ лязим, – догърумы, ханийим?

– Акъ сёз, янылмадынъ, бейим, биз исе гедже-куньдюз Аллахкъа джан теслим этеджегимизни къайгырып, бу къадар мал-мулькюмизни, хазинемизни кимге ташлап кетер экенмиз дие, янып-куемиз. Эй, Ярадан, озюнь къайгымызны чек, бизге сабыр-рахман бер, кереминъни бизден аджыма...

– Токъта, токъта, чокъ окюнме, эр шейнинъ чареси бардыр. Сенинъ акъыл-ферасетинъ – менимкине бакъкъанда – текаран арткъач, юксекчедир. Къана, мелечигим, бир тюшюнип бакъчы. Къадынларнынъ сонъки акъылы эр шейни чезе, дейлер. Эндиден сонъра насыл яшайджакъмыз, насыл?!

Байнынъ къадыны эппейи вакъыт сусып тура да, бирден козьлерини сарайнынъ чокътан чокъ бош одаларына, пенджерелерини сюслеген перделерге тикерек, эрине:

– Акъай, энди биз къартайдыкъ, кузюмиз кечип, къыш чагъымыз етип кельди. Эвлят деген эвлятны ялынъыз руюмызда коремиз. Бу аджджы дерттен къуртулмакънынъ бир чареси бар – къомшу къорантанен эвимизни дёнъиштирейик.

Бизим алымыз белли, эндиден сонъ бизге чокъ шей керек олмайджакъ. Куньде фукъаренинъ къадыны учъ мезель ашымызны пиширип берсе, чамашырымзны ювса, биз ольген сонъ бу байлыкъ бере факъырнынъ балаларына къалсын...

Зенгин ап-акъ сакъалыны яваш-яваш сыйпап алды, сонъ чаларгъан башыны авуч арасына аларакъ: «Фикиринъе къошулам, ханийим, лякин, эвель фукъаренен бир акъыл танышайым, не дер экен деп, дут терегининъ талдасында тёшельген миндерде янбашлап, хаял сюрген муфлиске (ич бир шейи къалмагъан, банкрот) ве онынъ апайына назар ташлай.

Айланыр куню бай къомшусыны мусафирликке давет эте. Зияфет тавына кельген арада, къонакъбай гонъюль сырыны ача:

– Къомшу, эгер лафым агъыр кельмесе, санъа бир теклифим

бар. Сенде бала чокъ. Оларнынъ келеджегини тюшюнем, ачъ козюньни, юм козюньни, сабийлер деликъанлы чагына келирлер. Къызларны чыкъармакъ, огъланларны исе эвли-баркълы этмек лязим. Бизге Джелли Джелялю эвлят къуванчы бермеди. Мадам ки, разы олсанъ, сенинъ кичкене эвинъе биз авушайыкъ, сиз де бизим чокъ одалы сарайымызгъа кечинъиз. Эпинъизге ер етер. Сиз бизге тек эр кунъ учъ кере аш-сув берип, киримизни ийкъасанъыз олур. Бутюн масрафларны бойнума алам, – мураджаат этти бай.

– Ва-ай, агъам бу насыл риджа я, биз шу кичкене, амма къынтавлы эвимизде яшамагъа алыштыкъ. Сизнинъ дебдебели солтанатынъызны башкъарып олурмызмы экен? – йылмая-йылмая хитап этти фукъаре. – Манъа ич олмадым тюшюнге эки-учъ кунъ мулет беринъиз, – деди о, къувана-къувана сарайгъа козь ташлап.

– Яхшы, яхшы, къары-къоджа меним теклифримни мизанынъызгъа къойып, нетиджесини учъ кунъден сонъ келип айтырсынъ, – деди ихтияр...

Къары-къоджа озъара:

– Бакъ сен Танърынынъ улулыгына. Берем десе, бере севген къулына! – фысылдашып алдылар.

Бу хаберни эшиткен сонъ, олар эки кунъ эвчиклеринде хурулдай-хурулдай ятып юкъадылар. Учюнджи куню фукъаре сарайгъа ашыкъа-ашыкъа етип кельди де:

– Биз авушмагъа ап-азырмыз. Кулюбемиз, дут терегимиз сизинъ олсун. Сарайынъыз исе бизге къысмет олсун, бай агъам! – чынълады кендини еди къат кок устуне чыкъкъан киби сефиль.

Ай башы куню авушмагъа сёз бердилер. Олар берген ваделерине садыкъ олмасы ичюн мукъаддес юдже китабыны опе-опе ант-емин эттилер...

Мына бельгиленген вакъыт та етип кельди. Эки къоранта озъ разылыгынен эвлерини деньиштирелер. Бай – муфлиснинъ эвчигине, фукъаре – еди баласынен зенгиннинъ мухтешем сарайына авуша...

Кунълер акъкъан сувлардай тез кече. Башта фукъаренинъ къадыны докъуз джанны аш-сувнен темин эткен олса, шимди он бир джанны бакъмагъа меджбур ола... Арадан тамам бир ай вакъыт кече. Ёкъсулнынъ «чырагъы» къоджасына:

– Шишип къалсын сарайынъ. Раатлыгъымны джойдым. Геджекунъдюз тыныш бильмейим. Башымны къашымагъа вакъыт ёкъ, – дие, шикъет эте.

– Бутюн къабаат озюньде. Мен санъа не деген эдим, папийчигим: «Янтайып кирер эвинъ олсун, ятып ашар ашынъ олсун. Байнынъ тёрюнден озюмнинъ эвим яхшы. Шимди не олды?

– Не олды, олды, акъай. Энди «бирев эди къобызым, эки олды топузым» – деп, лъачаре шукюр эте-ете яшамалымыз...

Бай ве онынъ къадыны озъара:

– Ярадана чокътан-чокъ шукюрлер олсун, заваллы фукъаре ве онынъ буюк къорантасына ярдым эттик, анджакъ биз вакътымызны боштан-бош кечирмеге алышмадыкъ, токъ хоразы бизни саба намазына уяткъан вакътындан башлап, кунъ къавушкъандже чалыша эдик, тыныш не олгъаныны бильмей эдик. Бойле олмаз, элимизден кельгени къадар о байгъушларнынъ агъырыны енгиль этейик. Мен фукъаренинъ озюнде ве къарысынынъ юзюнде олгъан деньишмени сездим, – екюн чекти сёзюне эв бикеси.

– Догърусыны айттынъ, ханийим, ёкъсул эрифнинъ башына чал тюшти, къарысынынъ бети бурюше башлады. Экисининъ де чырайлары сытыкъ, – макъулледи бай апайынынъ сёзлерини...

Яз мевсиминден сонъ кузь де етип кельген арада фукъаренинъ къадыны эки козюни озюнинъ кичкене эвине тиклеерек:

– Янып куль олсун бу сарай, артыкъ сабыр савутым къырылды. Мен он бир джанны бакъып оламайджам, эджелим етмей гебереджем, гъалиба, – деп къоджасына агъламсырай – агъламсырай бакъа...

Байнынъ къадыны исе фукъаренинъ эвини кузьгю киби тер-темиз эте, орталыкътаки тертипсизликни бир низамгъа къоя, дут терегининъ де чевре этрафындаки япракъларны, чул-чубур джам парчаларны, тозны, ельден тёкюльген дутларны – эписини сес-солукъ чыкъармадан темизлей. Дутларны бир чанакъкъа толдурып:

– Бу сабийлернинъ къысметидир, бейим, мен къомшумны чокътан ёкъламадым, барып бир хатыр сорайым, керек олса эв ишлеринде де ярдым этейим, – деп, сарай тараф адымлады...

Бакъса не коръсин, козьлерине инанмай – фукъаренинъ къадыны азгъан-тозгъан, козьашларыны сюрте-сюрте агълап отура.

– Ва-ай, джаным къомшу, санъа не олды я, хайырлысымы шу?

– Хайыры бир еримден чыкъты, гъалиба.

– Шай деме, къомшу. Хайырсыз булут деньизге ягъар, дейлер.

– Дейлер, амма, «Озюньки – озек, башкъасыньки – тезек» олгъанына энди инандым. Мен раатлыгъымны джойдым: Эй-вах, о дут терегимизнинъ астына миндер тёшеп хаял сюрген кезлерим къайда къалды, къайда-а-а?!

– Тынчлан, къомшу, мен санъа бугунъден башлап эв ишлеринде ярдымджы оладжам. Эр шейни бераберликте япармыз, сёз берем, сен тек агълама, агълама, къомшу, – теселли беререк, заваллыны къучакълады да:

– Бугунъден итибар биз тата-къардашмыз, – деди.

Бай исе, чуйде асувлы тургъан джуббесини кийди, аджеле сарайгъа ашыкъты. Ёл бою о ичинде фукъаре къомшусынынъ эвлятларыны озюм эвли-баркълы этерим, эр бир огъланни зенаат саиби япарым, деп, аякъларына къувет беререк, мензильге етип кельгенини дуймады. Кельгенинен фукъарени четке чагъырып,

девамлы вакъыт де сагъ къулагъына, де сол къулагъына фикирлерини беян этти.

– Мен разым, апайым да, шек-шубесиз къаиль олур, айткъанынъыз киби олсун, – деп, о, балаларыны – учъ къызы ве дёрт огъланни чагъырды.

– Къартбабанъыз сизлерни Солхат шеэрини сеяткъа давет эте – не дейсинъыз?

– Биз ап-азырмыз, – эллерини чырпаракъ, джошты балачыкълар.

Эппейи ёл юрген сонъ олар пайтахтнынъ шаматалы базарына етип кельдилер. «Къартбабалары» ильк-эвеля еди балагъа бахшышлар алды, сонъ исе эр бирине яп-яны урба сатып алды. Учъ къызчыкыннынъ башына алтын фесчиклер, устылерине антерчиклер алды да, эписине айры-айры насиатлар беререк еди торунына тельмирди

Балалар бир агъыздан:

– Сагъ олунынъ, къартбаба, сагъ олунынъ, – дие байнынъ белине сарылдылар.

Аталыкълары башта чёльмекчи тюкянына кирди. Чёльмекчи байнынъ танышы экен. О мусафиринен къучакълашып корюшти де, артына такъылган «мачиклерге» бакъты.

Досту:

– Мынавы балачыкъларнынъ къайсы бирини янынъа шегирт этмек истейсинъ, уста? – деди.

– Кендилеринден соранъыз, Аджы-агъам!

– Къа, ким чёльмекчи олмакъ истей?

– Мен! – деди огъланчыкъларнынъ уйкени.

– Айса, сен устанынъ янында къаладжакъсынъ. Онынъ айткъан сёзлерини, эмирлерини беджереджексинъ. Аш-сув, ятакъ – эр шейнен теминленеджексинъ. Сонъ, бунъа не дейсинъ, къозум?

– Мен къаилим, къартбаба, тек чёльмекчи олайым, – разы олды буюк огълан.

Сонъ ихтияр бербер тюкянына тешриф буюрды. Бербер де байны яхшы таный экен. О, танышыны не себептен кельгенини сезерек, учъ огъланчыкъкъа козь тиклеп:

– Къана, ангинынъ мен киби бербер олмагъа авес эте? – со-рады о.

– Мен... мен бербер оладжам! – къычырды экинджи огълан.

– Ана, «акъайчыгъым», санъа да иш тапылды. Сен устагъа сёз къайтармадан дегенини япаджанъ!

– Япарым, къартбаба, япарым, – сёз берди экинджи огълан.

Къалган эки «торуныны» акъсакъал бирини фурунджыгъа, дигерини – эски танышы – къюмджыгъа теслим этти ве айны огютлерини берди.

Къызчыкъларны исе терзи тюкянына етеклеп кельди. Бу ерде чалышкъан ханымлар да байнынъ догъмушлары экен. Ханымлар

кызычыкларнынъ бет-козълеринен опе-опе, оларны тикиджилик унерине огретмек макъсадында янларына алып къалдылар...

Кунеш Инджи-бек хатун медресеси джамисининъ минаресинден юкъары котерильген вакъытта бай сарайгъа етип кельди. Кельгенинен абдест алды да уйле намазына азырлыкъ коръди. Башына янъы ап-акъ сарыгъыны, устюне байрамларда киеджек ёлакълы джуббесини кийди, аякъларына да сахтиян местлерини сокъып, Инджи бек хатун медресеси тараф ашыкты. Ибадетханеге кирер-кирмез мазиннинъ эзангъа чагъыргъан шырныкълы сеси янъгырады...

Аджи агъа джума намазыны къылып, эвине котеринки рух иле къайтты. Қайттыкча, ханийини пешине такъып, сарайгъа кельди ве аджеле, сарай эхлини магъазгъа тюшмесини риджа этти. Эр кес магъазгъа кирген сонъ, бай кошеде сакълы учъ сандыкъларнынъ къапакъларыны ачты: биринде алтын кульчелери, экинджисинде – эльмаз, инджилер, учюнджи, энъ кичкене сандыкъта исе – якъут, мерджан ташлары толдурылгъан. Фукъаренинъ козълери Алядиннинъ тылсымлы фенери киби парылдап:

– Эх-э-эй, бу къадар байлыкъ, бойле хазна падишаларда да олмаса керек, – дие сандыкътаки алтын кульчелерни бирер-бирер тутуп башлады. Қадыны исе шашып-шашмалагъанындан эсини джоязды.

– Бу яланджы, фаний дюньянынъ зийнетлерине меиль берген рахметли къартбабам Абдул Фарух эфенди бизлерге бу хазинени мирас къалдыргъан. Анджакъ сиз коръген бу сандыкътаки вариетни мен о бир ахирет дюньягъа алып кетмейджем. Қана, айтынъыз: хазинени неге сарф этейик?

Фукъаре ве онынъ қадыны козълерини сандыкълардан узамай, лям-мим деп оламадылар.

– Менде бир теклиф бар, – давуш берди байнынъ апайы, – бу алтынларны дёрт къысымгъа болейик. Бир къысымы шеэримизде зар-зорнен оджакъ тютеткен чокъ балалы начар къоранталаргъа пайлаштырылсын, даа бир къысымы – оксюз балачыкъларнынъ къысмети олсун, учюнджиси – Инджи-бек-хатун медресеси янында завалы дервишлеримиз ичюн текие къурулмасы ичюн масраф этильсин. Қалгъан пайыны исе дёрт огъланчыкъларынъызнынъ экисине дут терегининъ аланлыкъ еринде эки эв къурмакъ ичюн ишлетирмиз. Экинджи сандыкътаки эльмаз, инджилерни де медресеге алып баргъан тар сокъакъларны кенъ ёлгъа чевирип, таш тёшельмеси ичюн хардж этермиз. Бу теклифиме не дейсинъиз?

– Пек яхшы фикир. Дегенинъ киби олур, иншаллах, ханийим! – джевапланды бай.

Айлар, йылар бири-бирини къувалагъан киби тез келип, тез кечкенини кимсе чакъламады...

Чельмекчи шегиртини озю киби уста олмасына ишледи. О, кьорантасында екяне эйбетлей-эйбетлей асрагъан «гульни» огълангъа ляйыкъ корьди. Бербер исе ярдымджысына туджджар Сулейманнынъ етишкен кызыны мунасиб корьди. Фурунджы да борджлу къалмады. Ярдымджысына дюльгер Мемиш достунынъ кызы, чешме къатында гупюмини сувгъа толдурып, сия зилифлерини кумюш тарагъынен тарагъан вакъыт гизли косътермеге мувафакъ олды. Огълан кызгъа бир бакъышта акъылындан айырылмагъа аз къалды.

Къуюмджы эр иште онъа таби олгъан йигитке сою къасап Къуртсеитнинъ чеберликте тиллерде дестан олгъан кызына къуда ёллады.

Янъы ай догъулып Ораза байрамынынъ сонъки куню бай Солхат шеэринде истикъамет эткен достларыны он бир айнынъ Султанынен хайырламакъ ниетинде ёлгъа айланды.

О, бирер-бирер чельмекчи, бербер, фурунджы, къуюмджынынъ къаралтыларына киререк, эр шейни, эр бир козьайдын хаберини къулакъларына купе этип такъты...

Шеэрде фурунджы достуны танымагъан бильмеген инсан олмаса керек. Ихтияр фурунджынынъ сыджакъкъанлы чересине дикъкъатнен тикилерек:

– Сен, асабам, шеэрде яшагъан алай оксюз баланы, чокъ балалы кьоранталарынынъ джедвелини тиз де манъа теслим эт, – риджа этти о.

Арадан беш кунъ кечти. Солхат меркезинден улу хан азретлери эки кемал чагъына еткен ханзаделер иле, онынъ баш везири исе кендже бекяр огълу иле акъ ренкли джюйрюклерини ёл бою кишнете-кишнете сыра-сыра чаршы тюкянларыны доланаракъ, терзи устаханесине кирдилер. Бакъсалар не корьсинлер: тезьялар этрафында бири-биринден дюльбер олгъан учъ кыз чеберлигини нумайыш этелер.

– Бойле гузель «мелеклерни» не Суриееде, не Иракъта, не де Багдад халифлигинде арап буламазсынъ. Учъ бойдакънынъ козьлери дженюп йылдызлары киби йылым-йылым парылдай, агъызларында бал лезетини сезгендай олдылар. Буны абайлагъан хан ве баш везири йигитлерге бакъып: «Къысметинъиз олса келир Йеменден, къысметинъиз олмаса, кетер элиньизден, бёсмачыкълар сарайымызнынъ парылдагъан чырагъы олурлар», – деп ханымлардан учъ чебернинъ ана-бабасы, яшагъан земинини сорап бильдилер.

Эрте баарьден яз мевсимине къадар бай ве фукъаре «къардашы» арзулары керчеклешмесине наиль олдылар.

Юкъары маалле, ашагъы маалле, базар ве тюкянларда олсун – эр ерде адамларнынъ агъызларында:

– Аферин, сарай эхлине: дут береги янынъда пычма таштан эки эв къурулды. Инджи бек хатун медресесине баргъандже таш ёлу

да сонъуна етти. Сейях дервишлернинъ де эсамеси окъулды. Энди олар ибадетлерини, тавафларыны яп-янъы текиеде япалар. Бутюн тул, чокъ балалы къоранталар, хаста, начар бичарелер – эр кес озюне яраша пайларыны алдылар...

– Машалла бу эйиликни япкъан заты алийлерге! – дие, чынълашалар.

Къурбан байрамындан сонъ бир афта кечер-кечмез сарай тараф алтын, кумюш чанъларыны янъгыратып, сыра-сыра экишер ат екильген арабаларгъа бахшышларыны юклеп, къудалар учъ чебер къызнынъ такъдирини чезмеге, башларыны багъламагъа келелер.

Таш ёл бою оларгъа къарт-къурт, яш-явкъа сукълана-сукълана бакъалар, эллерини саллай-саллай къудаларны озгъаралар...

Хан ве онынъ баш везири тарафындан ёллангъан эльчилер япаджакъ ишлерини шерефле яптылар, той кунюни чездилер.

Фукъаренинъ дёрт азаматына келинлер чокътан азыр. Къызларнынъ экиси – тата-къардаш Озбек ханнынъ эки огълуна, кучюги исе баш везирнинъ «къарталына» келин оладжагъы анълашылды...

Бойледже еди эвлятнынъ талийине нокъта къоюлды.

Яз фаслынынъ ортасында эр ер ешерип, бульбуллер отъкен багъ-багъчаларда замбакъ, къаранфиль, наргюз, гуллер, лялелер чешит тюсте тюрю чечеклери орталыкъкъа мисс-гъамбер къокуларыны сачкъанда, байнынъ «къардашы» яшагъан мухтешем сарайнынъ кенъ азбарында той-дюгюн башланып, тамам кузь мевсиминедже девам этти. Гедже-кунъдюз давул, даре, журналарнынъ нагъмелери тынмады. Мусафирлер ойнай-ойнай, йырлай-йырлай ёрулдылар...

Арадан докъуз ай кечкен сонъ исе эм бай, эм онынъ тутунгъан къардашы еди эвляттан еди торун корьдилер. Къары-къоджа:

– Мевлямызгъа шукюрлер олсун. Сарайымыз несиллерге толсун.

Байнынъ къадыны:

– Акъай, энди ольсек де, козьлеримиз артта къалмайджакъ. Рухумызгъа дуа этеджек торунларымыз бар, – деди.

*Солхатнынъ алтын къапылары кенъ ачылды,
Ичиндеки мерджанлардан нур сачылды.
Къанат керип семагъа учкъан риваетим
Юрт йылдызына теслим олсун эманетим.*

2020 с.

Назифе ЛЯТИФОВА

Назифе Лятифова (Шальверова) 1962 сенеси Озьбекистанда, Андижан виляетининь Палванташ коюнде догъды. 1983 сенеси Ташкент Алякъа техникумыны битирди. 1988 сенеси къорантасынен Къырымгъа къайтып кельди.

Гульдесте

Икяе

Мавие эки къатлы бинанынь басамакъларындан тюшюнджели алда, яваш-яваш, тюшмекте эди. Мында о еди йылдан берли къатнап, насылдыр бир гузель сёзлер эшитирим деп, умятлене эди. Лякин эр сеферки киби: «Сизинь баланъыз олмайджакъ» деген сёзлерни эшитип, юреги сызлап къайтмакъта эди. О эвге кельгенде, акъайы Диявер иштен келип, элини-юзюни ювып, уй-лелик емекни азырлап, Мавиени беклеп отурмакъта эди. – Сонь не дедилер, джаным? – деди о. – Сен эшитеджек киби, бир гузель шей ёкъ, кене де «эски амам, эски тас». Сонь бирден Дияверге айланып:

– Бельки бизге айырылмакъ керектир? Сен башкъа бир къадынгъа эвленсенъ, бельки балаларынь олур, – деди Мавие. – Мен исе..., мен исе... – о башкъа бир сез сёйлеп оламады, козьяшлары ичинде богулды. Мавие бутюн гедже агълап чыкъты, ве тань агъаргъанынен туруп, джемидангъа бутюн олгъан урбаларыны толдуруп, эвден чыккып кетти. Онъа бу адымны япмакъ пек къыйын, чюнки о Дияверни пек севе, лякин бойле кетишатта башкъа чаре корьмей эди.

Мавие автовокзалгъа кельди ве шеэрден энъ узакъ койге билет алып, автобускъа минди. О не ичюн анда кеткенини озю де бильмей эди.

Ниает, он саат ёл юрген сонъ, автобус пышылдап токътады, ве айдавджы дюмен башындан туруп, бу сонъки дуракъ олгъаныны бильдирип, эр кесни автобусны бошатмагъа талап этти. Къувурчыкъ, узун сачлы, алты я да еди яшлы бир къызчыкъ бабасынынь элинден

тутип, лаф эте-ете автостанциядан кой тарафкъа кетмекте эдилер. Мавие адымларыны тезлештирип, оларнын артындан етти, кой мектеби не ерде олганыны сорады. Къызчыкнын бабасы:

– Биз де мектеп тарафкъа кетемиз, юрюнъиз, биз сизге ёлны костеримиз, – деди.

Олар баягы ёл юрген сонъ, балабан бир бинанын янына кельдилер ве бу кой мектеби олганыны аньлаттылар.

Мавие эки къанатлы къапыдан кирип, «Мудир», деп язылган къапыга такъылдатып, «Мумкюнми?» деп, сорап, кирди. Маса башында, бир шейлер язып отургъан къадын, башыны котерип:

– Хош кельдинъиз, динълейим сизни, – деди.

– Мен шеърден кельдим, оджапче олам, чареси олса, мени ишке алманъызны риджа этем.

– Я Сиз насыл сыныфларда чалыштынъыз?

– Биринджиден дёртюджи сыныфкъа къадар.

– Яхшы, эки куньден сонъ келирсиз, бизге тамам биринджи сыныф оджапчеси керек. Сизни мытлакъа ишке алырмыз.

Мавиеге энди бир ерде къонмакъ керек эди. Онын да чареси тапылды. Койнинъ ятакъханесинде, тамам бир козь ода бошаган экен, анда да ерлешти.

Бир-эки куньден сонъ биринджи сентябрь да кельди.

Орталыкъта – байрам муити. Балалар дюльбер кийинип, эллеринде гульдестелеринен, аркъаларында чанталарынен, мектепке кельмекте эдилер.

Линейкадан сонъ чанъ къакъылды, балачыкълар чапышып озь сыныфларына кирдилер.

– Эпинъиз ерли еринъизге отурынъыз, шимди бир-биримизнен таныш олурмыз. Меним адым – Мавие Эскендеровна, сизлер де, эр биринъиз еринъизден туруп, манъа адынъызны сёйленъиз, – деди Мавие балаларга. Адиле, Сафие, Диляра, Сейран, Сервер, Аким.... эписи олып сыныфта йигирми эки талебе бар эди. Бу балаларнын арасында, шу койге сифте кельгенде, бабасынен кой тарафкъа келеяткъан узун сачлы къызчыкъ та бар эди.

– Сенинъ адынъ не? – деп, сорады Мавие.

– Сание, – яваштан деди къызчыкъ.

Бойлеликнен, эр кес бири-биринен таныш олды.

Эр кунъ саба Мавие ашыкъып ишке келе эди. Сыныфкъа киргенинен, балачыкъларнын юзлериндеки тебессюмлерни корип, юречиги ягдай ирип кете, чюнки о балаларны пек севе. Мавие эр кунъ балаларга дерс аньлаткъанда, эр бир бала оджапчесине бакъып динълей, Сание исе солгун козьлеринен пенджере тарафкъа бакъа эди.

Баарь айы кельди, секиз март байрамы якъынлаша эди. Мавие балаларга ярынга ренкли къагъыт, макъас, фырчы, туткъал кетирмекни риджа этти.

– Аналарыңызга секиз март – кьадын-кьызлар байрамына сюрприз япаджакьмыз, – деди.

Экинджи куню, дерсте, балалар, оджапче тайинлеген шейлерни кетирип, макьастан чечеклер ойып, нелердир ясап отура эдилер. Тек бир Саниечик бир шей япмайып, мазун козьлеринен пендже-реге бакьып отура эди.

– Я сен, Сание, не ичюн бир шей япмайып отурасынь? – сорады баладан Мавие.

Сание бир кереден сескенген киби олып, агьлап сыныфтан чапып чыкьып кетти.

Бу соньки дерс эди. Балаларны эвлерине ёллап, Саниенинь чантасыны алып, Мавие оларнынъ эвлерине кетти. Чаньнынъ дёгме-сини басты, кьапыны бир дюльбер юзлю эслидже, элли яшларына кьадар олган кьадын ачты, ве муляйим сесинен:

– Сизге ким керек? – деп сорады.

– Сание мында яшаймы? Мен онынъ оджапчеси олам, адым Мавие.

Эльбет, Сание мында яшай, мен онынъ кьартанасы олам, адым Фериде. Ана корьдиньизми энди таныш та олдыкь, буюрынъыз, эвге. Мен бир кьокьулы кьаве пиширейим де, сонь лаф этермиз. Мавие кьартанасына бугунь мектепте олган вакьианы тариф этип, бу бала не ичюн бойле япкьаныны аньламагьаныны сёйледи. Фериде абла ах, чекти.

– Саниенинь анасы, яни меним келиним, дёрт йыл эвельси, агьыр хасталыкьтан сонь рахметли олды, – деди.

Ичери одадан адымлар эшитильди, ве агьлай, агьлай козьлери шишкен Саниечик чыкьып:

– Меним анам ёкьтыр, мен кимге сюрприз япайым? – деп. Эль-чиклеринен бетини орьтип, кене де чыкьып кетти.

Мавие неге огьрагьаныны бильмеди. О Саниенинь артындан яваштан одагьа кирди. Онынъ башчыгьыны сийпап, кьучакьлап, козь яшлы, тузлу яначыкьларындан опыти. Сонь даа насылдыр охшайыджы сёзлер тапып, онынъ гоньлюни алды.

Бир саат кьадар отурып, Саниенен ве Фериде абланен сагь-лыкьлашып, кедерли алда, ёл бою тюшюнип: «Бу дюньяда не ичюн бойле аллар ола экен?» – деп, козьашлары тыгырып, юзюни сылат-ты. «Меним озюмде де кьабаат бар – мен балаларгьа секиз март байрамына – «аналарынъызгьа ве кьартаналарынъызгьа» демек керек эдим. Бу вакьиа маньа буюк бир дерс, олды», – деп тюшюнди Мавие. Ятакьханеге кельди, озь одасына кирип, озюни пек ёргьун ис эти, ве ятакь устюне ятып, юкьлап кьалды.

Бу куньден сонь Мавие, Фериде абаларнынъ эвине сыкьча келип башлады. Мектепте Саниеге айрыджа эмиет бере эди.

Не ичюндир бу бала Мавиенинь юрегинде айрыджа ер алды, Мавие оны джан-юректен севди. Оны «кьызым, балам, эвлядым»

– деп, севеджеги келе эди. Саниечик те эр сефер, оджапчеси оларгъа мусафирликке кельгенде, пек севине. Оны къучакълап, «ана» дейджеги келе, лякин озь-озюни зорнен тутып къала эди. Озюнинъ энъ къыйметли сырларынен Мавиенен пайлаша... Оларны бири-биринен муаббет олгъанларыны корип, Саниенинъ бабасы да севине эди.

Арадан бир йыл кечти, Мавие Саниелерден аягыны кесмеди, оларнынъ достлугъы даа зияде артты.

Бир кунъ саба эрте турып, Мавие мектепке озь севимли балаларыны корьмеге ашыкъты. Сыныфкъа кирип, пенджерере тургъан чечеклерни суварды. Бирден артында «Селям алейкум» деп, Саниенинъ сеси янъгырады. Мавие къапыгъа тараф айланды, къапыда бир элинде – балабан гульдесте, бир элинден исе бабасынынъ къолундан тутып Сание турмакъта эди. Бирден янына чапып келип, оджапчесине:

– Биз сизни секиз март, къадын – къызлар байрамынен хайырлаймыз, ве мен сизни меним анам олманъызны истейим, – деп яваштан къулагъына фысылдап, козьлерине бакъып, гульдестени узатты.

Мавие не дейджегини бильмей. Саниенинъ бабасы Джемильге бакъып къалды. Джемиль исе яваш адымларнен Мавиенинъ янына келип, онъа бакъып кулюмсиреди, ве:

Мен сизни чокътан берли бегенем, къызымнен разым, Сиз Саниенинъ анасы, меним де омюр аркъадашым олманъызны, ве бир къоранта олып яшамамызны истер эдим, Сиз бунъа не дейсинъиз? – деди.

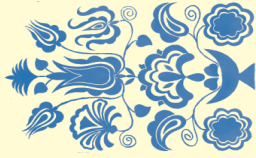
Амма да манъа , «сюрприз» олды, – деди Мавие, сонъ:

– Мен тюшюнип бакъарым, – деди.

Арадан бир йыл даа кечти.

Учюнджи сыныфнынъ къапысы ачылды. Сыныфкъа козьлери севинч толу, къуванчнен Саниечик, элинде – балабан бир топ гульдестенен кирип кельди. Янъы оджапчесини къадын-къызлар байрамынен хайырлап, артына айланды. Қапыда исе, къолунда яш баласы олгъан, бир къадын кулюмсиреп тура.

– Таныш олунъыз, оджапче – бу меним севимли, къыйметли Мавие аначыгъым! – деди къызчыкъ.

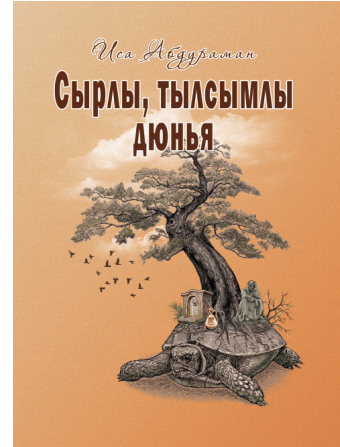
Кутан рафларынъызгъа

Иса АБДУРАМАН.

Сырлы, тылсымлы дюнья

Китапкъа белли кырымтатар языджысы, уста несирджи, мизахчы, публицист, эдебиятшынас, эдебий тенкытчи Иса Абдураманннынъ сонъки йылларда язгъан ве миллий матбуатта дердж олунгъан икяелери, макъалелери, ве шимдиге къадар дердж олунмагъан базы эсерлери кирсетильген. Джеми 300 нусхада басылгъан.

Аблязиз ВЕЛИЕВ.

Балалар дюньясы. Детский мир

Языджы Аблязиз Велиевнинъ «Балалар дюньясы» джыйынтыгына кирсетильген шиирлер ана тилинде ве белли шаире Ольга Голубеванынъ терджмесинде рус тилинде басылгъан.

Джеми 500 нусхада нешир этильген.

Гульзар ДЕРМЕНДЖИ.

Сайлама эсерлер.

Китапта муэллифнинъ назм эсерлери, дестанлары, балалар ичюн шиир ве икяелери, русча шиирлери, несир эсерлери ве терджимелери ер алгъан. Оларда муэллиф къараманларнынъ тюшюнджелерини, истеклери ве ынтылуварыны ифаде эткен. Джеми 500 нусхада басылгъан.

Биял МАМБЕТ. Дуйгъуларым

Джыйынтыкыта, окъуйджыларгъа бир сыра назм китапларынен таныш олгъан, Биял Мамбетнинъ колеми кучюк, лякин мундериджели олгъан эсерлери ер алгъан. Джеми 300 нусхада басылгъан.

Гульнар Зиятдинова. Майыс ягъмуры сепелегенде

Джыйынтыккъа муэллифнинъ чешит йыллар девамында яраткъан икяелери ве повестьлери кирсетилген. Эсерлеринде яшайыш, севги, сюргюнлик, ватангъа асретлик ве халкънынъ кедери айдынлатыла. Джеми 500 нусхада басылгъан.

Къадыр ВЕЛИЕВ. Инсаниетлик борджу

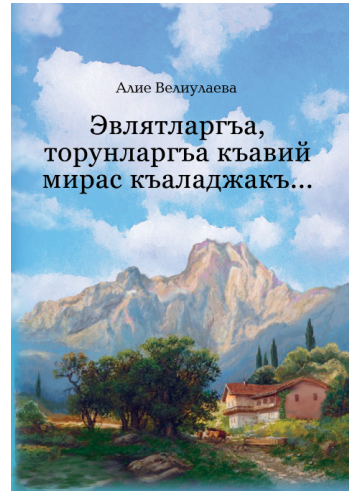
Китапкъа, деерли, ярым асырдан берли девирий матбуатта озюнинъ чешит жанрдаки иджадынен окъуйджыларнынъ севги-сайгъысыны къазангъан муэллифнинъ эсерлери кирсетилген. Джеми 500 нусхада нешир этилген.

Алие ВЕЛИУЛЛАЕВА.

Эвлятларгъа, торунларгъа къавий мирас къаладжакъ...

Китапнынъ муэллифи – теджрибели оджа, бир сыра къырымтатар тили ве эдебияты дерсликлерининъ, миллий аркет иштиракчиси Алие Велиуллаевадыр.

Китапкъа дестан, ода, буюклер ичюн масал, бир сыра шиирлер кирсетильген. Джеми 500 нухада басылган.

Виталий БИАНКИ. Тав эвчиклери. Къыскъачлар къайда къышлайлар. Репринт нешир.

Къырым АССР девлет нешриятында 1939 сенеси дердж этильген мезкюр китапкъа балалар ичюн айванлар ве къушлар акъкъында Виталий Бианкининъ икяелери кирсетильген. Орфографиясы сакъланып къалган. Терджиман М. Куртсеитов. Джеми 300 нухада басылды.

А.БАРТО. Орманда йылдызчыкълар.

А. ве П. Барто. Агълавукъ кызчыкъ. Репринт нешир.

Къырым АССР девлет нешриятында 1939 сенеси дердж этильген мезкюр джыйынтыкъкъа балалар ичюн А. ве П. Бартонынъ бир сыра эсерлери кирсетильген. Орфографиясы сакъланып къалган. Терджиман Д. Мухаммед. Джеми 300 нухада басылды.

Мезкюр неширлер КъДЖДММ «И.Гаспринский адына Медиа-меркез» тарафындан дердж этильген.

Урьметли окъуйыджылар! **Йылдыз**

МЕДЖМУАСЫ

2020 сенесине «Йылдыз»гъа абуне олунъыз!

«Йылдыз»нынъ 2, 3-нджи санларына (март-июнь) абуне фияты **259 кумюш 26 капик.**

Экинджи ярым йыллыккъа (июль-декабрь) абуне фияты **388 кумюш 89 капик.**

**23 март кунюне къадар
эски фиятларнен
абуне олмакъ мумкюн**

**АБУНЕ ИНДЕКСИ –
75298**

Издається на крымскотатарском языке
«Йылдыз» № 1 (253).

Верстка: Мемедулла Усеинов

Подписано к печати 19.01.2020 г.
Дата выхода номера в свет 15.02.2020 г.
Формат 70х108 1/16. Печать офсетная.
Заказ № 170220-1
Тираж 630 экз.

Адрес редакции:
295007, г. Симферополь, проспект Вернадского, 155, кв. 3.
E-mail: yildiz1976s@mail.ru

Свидетельство о регистрации
средства массовой информации ПИ №ТУ 91-00296

Отпечатано в типографии: ООО «Чемпион»
394036, г. Воронеж, ул. Трудовая, 50/10

Меджмуа окъуйыджыларгъа вакътында еткизильмесе, онынъ
нешири ичюн месуль «И. Гаспринский адына медиамеркез»ге
мураджаат этмек мумкюн.

Тел.: +7 3652 598-712